

Kool

KOOLIUUENDUSLANE

27
31
83

Vanimatest pedagoogikaajakirjadest

Eesti koolielu valgustajana

Õpekirjanduse standardiseerimisest

Massikaommunikatsioonivahenditest

Õpetajaga Eesti kultuurimaastikul

Kooliuuenduslases nr 21–30

ilmunud tööde bibliograafia

Jõulutee

Eesti kool aegade voolus

Heino Rannap

Harri Kelder

Kalju Leht

Leo Villand

Sirje Kuuskmäe

Andres Vahisalu

Katkend Märt Raua raamatust

2000

1

KOOLIUUENDUSLANE

KIRJASTUSE KOOLIBRI VÄLJAANNE

Nr 31 (91) 2000

KOOLIBRI

Toimetuskõukogu: Ants Haljamaa (Kirjastus Koolibri)
Ilmar Kopso (Pedagoogika Arhiivmuuseum)
Kai Võlli (Johannes Käisi Selts)
Kalju Leht (toimetaja)

Keeletoimetaja: Ene Sepp

ISSN 1406-0493

© Kirjastus Koolibri, 1999
Postiaadress: AS Koolibri, pk 223, 10503
Asukoht: Pärnu mnt 10, Tallinn

EESTI
RAAMATUKOGU

TOIMETAJAMÕTISKLUS

Kaksiknumbriga (1999, 3/4) jõudis KU 30. numbrini. Sellega ühenduses palub toimetust vabandust: tiitlil on 30. nr märkimata, tähendab 1999 nr 3/4 pidanuks olema nummerdatud 29–30. Nadi muidugi, aga ei midagi hullu.

Siinses numbris ilmub Sirje Kuuskemäe märksõnaline bibliograafia KU nr 21–30 (11.–20. nr bibliograafia Kaja Loki koostamisel ilmus KUs 1997, nr 2). Niipalju siis korrastavast faktoloogiast. Selle järjeks pisut eesti pedagoogilisest perioodikast üleüldse. Selles numbris leidub Heino Rannapi artikkel “Vanimad pedagoogikaajakirjad Eesti koolielu valgustajatena”. Minu jaoks oli artikli sisu suuresti avastuslik. Mul oli vaid tume aim, et möödunud sajandil anti Eestimaal nii heal tasemel haridust. Õigus küll, võõrkeelset ja kõrgemal astmel. Aga ilmvoimatu on arvata, et sellest ei imbunud midagi ka alama astme eestikeelsesse kooli. Haridusprotsess on järjepidev ja läbi-põimeline.

Meie haridusloolises teadvustuses (kas ja kuivõrd see püsib) algab eesti pedagoogiline perioodika väljaandega Haridus ja Kasvatus (1917–1918) ning tema jätkajana Kasvatus (1919–40) Eesti Õpetajate Liidu (EÕL) pedagoogilise väljaandena. Hiljem lisandus Õpetajate Leht (1930–40) nädalalehena. Viimast on ekslikult peetud EÕLi ja isegi HMi omaks. Tegelikult algatas ÕpLi haridustegelane Julius Elango, hiljem toetas ettevõtte Töökool ja Ühistegelene Kirjastusühisus Õpetaja. Kummatigi elas tollane ÕpL kitsikuses, kuid sisult jäi edumeelseks.

1935 hakkas ilmuma kuukiri Eesti Kool HMi väljaandena P. Mägrakeni vastutaval ja Gustav Olliku tegevtoimetusel. Selle väljaande tekkepõhjused tegi mulle selgeks kadunud Villem Alntoa. Ta selgitas, et 1933 moodustunud Eesti Keskkooliõpetajate Liit andis algusest peale märku, et tema sihid ei lange ühte EÕLi ja Kasvatusega. Ühelt poolt oli lahknevus maailmavaateline: EÕLi peeti vasempoolseks (sotsiaaldemokraatlikuks), keskkooliõpetajad jäid konservatiivsemaks ja klassikalise hariduse pooldajaks.

Kui neile väljaandeile tagantjärelepilk heita, tahaksin küll Kasvatust eesti pedagoogika varamuks pidada. Isegi sedavõrd, et üksnes selle väljaande toel võiks kokku kirjutada soliidse ülevaate eesti pedagoogilise mõtte arenguloost. Ka Eesti Kool oli tasemel ajakiri, ehkki taotlustelt Kasvatusest mõneti lahknev. Avandumri (1935, nr 1) saatesõnas ütleb tollane haridusminister Nikolai Kann: “Eesti Kool” tahab olla vahendituks sidemeks riigi haridusala juhtiva keskkoha ja nende naiste ning meeste vahel, kes otseselt teevad haridustööd perekonnas, lasteaias, koolis ja vabahariduse ettevõtetes, kus kasvatatakse Eesti Vabariigi kultuuri kandjaid ja rahvaelu edendajaid ning luuakse meie vaimse kultuuri varasid.” Päris hästi öeldud, ent pandagu tähele: toonitatakse riigi kui haridusala juhtiva keskkoha rolli. Siin ongi lahknevus Kasvatusega, mis tugines esijoones EÕLiga hõlmatud õpetajaskonnale ja järgis haridusdemokraatlikke väärtusi. Ometi ei tule salata ka Eesti kooli sisuväärtusi. Autorkonnas esildus akadeemilisi jõude Tartu ülikoolist, esijoones neid, kes tegutsesid õppejõududena didaktilis-metoodilises seminaris, aga autoreina ei tõrjutud ka reaõpetajaid.

Nõukogude aja haridusväljaanded – Nõukogude Õpetaja, Nõukogude Kool – tekitasid siis ja nüüdki tõrget range ideoloogilise raamistuse, ent ka žurnalistliku saamatuse tõttu. Ometi ei saa neid lõpuni sisutühisteks pidada. Pedagoogikateadlasel, kes võtab nõuks tolle aja hariduselu korrastada ja kaardistada, tuleks neist allikatena alustada. Ja lisagem veel: ega tolgi ajal hariduskorralduse halbuste kohta kriitiline sõna ütlemata ei jäänud. Muidugi ei olnud kirjutajail sellist alltekstilist osavust nagu näiteks Sirbi ja Vasara, Loomingu, Edasi autoreil, rääkimata Pikkerist. Aga mõndagi öeldi ära ja pikema jutu juurde võiks nimetada mitmeid elavaid mõttevahetusi. Ergo: aegade kestel pole olnud inimvaimset tühermaad.

Kuidas siis portreterida nüüdse vabariigi haridusperioodikat?

Omaaegse Nõukogude Õpetaja ja nüüdse Õpetajate Lehe kontrast on väga tugev. Nüüdne ÕpL on tähelepandavalt haridusdemokraatlik, kriitikajulge ja žurnalistlikult heatasemeline, seetõttu ka paljuloetav ja, mõistagi, HMile pinnuks silmas. Toimetaja pilgu läbi ei oskagi midagi etteheitvalt öelda. Korra on mind häirinud mahukad vaated üksikkoolide siseellu, mis meenutavad Nõukogude aja otšerlikku laadi – kõik on paitavpositiivne selles koolis. Siit võib norimisi välja lugeda: kui kõik Eesti koolid elavad paitavpositiivses, kus siis peituvad eesti hariduse hädad! See astub vastu väljaande üldiselt kriitilisele tonaalsusele. Aga see on vahest norimisi tuletis. Kummatigi olen ÕpLi n-ö kaanest kaaneni lugeja.

Haridusega on asi veidi keerulisem. Ei, ma ei alahinda Hariduse sisu – väärtuslikku on omajagu ja igaüks leiab enda jaoks midagi. Aga just selles (igaüks leiab **mida-gi**) on väljaande kurbloodus. Sest Hariduse auditoorium on sedavõrd mosaiikne: lasteaiast üldhariduse läbi kõrgkoolini ja pedagoogikateaduseni, pluss veel kutseharidus ja eripedagoogika. Selles seisus pole lihtne ei toimetusel ega toimetajal, iga toimetus püüdleb teatud lugejaskonna poole. Aga lugejaskond, isegi määratletud kutseala piires, jääb suuresti heterogeenseks (hajuvaks).

Minu arvamus on, et Haridus peaks harunema. Näiteks: peaks tulema ellu eraldi kutsehariduslik väljaanne, kas just kuukiri, piisaks kuuestki numbrist aastas. Oma väljaannet on nõudnud ka lasteaednikud, kas või ÕpLi lisana.

KUd on mõnikord nimetatud ajakirjaks, mis ta muidugi ei ole. Ta on ikkagi Koolibri jätkuväljaanne, mis viimaseil aastail on püsinud nelja aastanumbri raamis. Lugeja on muidugi pannud tähele vastuolu nimetuse ja sisu vahel. Nimi pärineb tegelikult Käisilt – Johannes Käisi Seltsi väljaandena alustasimegi. Sisu on pigem hariduslooline. Ja sellel tohiks olla oma õigustus. Eesti pedagoogika ajaloo uurimine on täiesti soikunud. Ma ei teagi, kas sellega keegi üldse tegeleb. See ei ole mitte ainult kahetsusväärne, vaid lausa lubamatu. Eesti kooli ajalugu on auväärne ja Pedagoogika Arhiivmuuseumi rikkused ammendamatud. On aeg kaardistada ka Nõukogude aja eesti haridus ja teha kättesaadavaks asjaomaseid materjale. KU-I on kavas seda jõudumööda teha.

KU 30. numbril puhul avaldan tänu kõigile, kes väljaande teokssaamisele on kaasa aidanud.

Kalju Leht

Heino Rannap

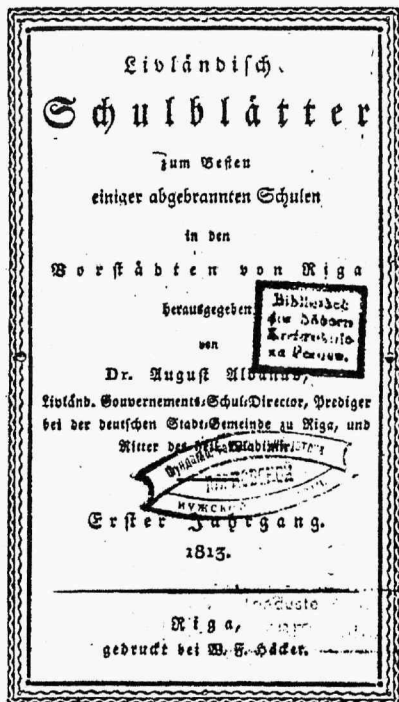
VANIMAD PEDAGOOGIKA AJAKIRJAD EESTI KOOLIELU VALGUSTAJATENA

Pole teada uurimusi, kuid võrd on õpetajate teadmisi- oskusi täiendanud või neile enesekindlust andnud ajakirjad Haridus, Kasvatus, Blätter für Erziehung und Unterricht jmt. Eks ole vaimse tegevuse mõõtmine üpris keeruline, konstateerimine lihtne. Igal ajalooetapil on tähendusriikas roll didaktikal: paljud 19. saj lahendust nõudnud küsimused kattuvad 21. saj probleemidega.

Üleeelmisel sajandil käsitasid vähemal määral koolielu ajakirjad Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland, Baltische Monatschrift jt. Eesti kooli pedagoogilisest mõttest ja kooli majanduslikust tegutsemisest saame olulisi teateid 19. ja 20. saj pedagoogikaajakirjadest. Eesti kooliõpetajad, kellest enamik valdas nii saksa kui ka vene keelt, täiendasid nende ajakirjade abil oma õppemetoodilisi teadmisi, said vajalikke andmeid uutest kooliraamatutest, vabadest õpetajakohtadest jm.

Üks vanemaid selliseid ajakirju on LIVLÄNDISCHE SCHULBLÄTTER ZUM BESTEN EINIGER ABGEBRANNTEN SCHULEN IN DEN VORSTÄDTEN VON RIGA. Ajakiri pühendas küllalt palju tähelepanu Liivimaa eesti koolidele. 1813. a teine number teatas auinspektorite määramisest: landrath von Liphart Tartu kreisis, kreismatschall von Sivers Pärnu kreisis ja linnanõunik von Bartholomäi Kuressaare

kreisis. Auinspektorite tegevus pole jätnud märgatavaid jälgi, küll aga Kanepi pastori-koolmeistri J. P. Rothi tegevus, mida ajakiri kajastas kahes numbris (1813, 14 ja 15). Suurt tähelepanu pööras ajakiri Kanepi tütarlastekoolile (Die Armen- und Industrie-Schule für Mädchen), kus kolmeaastasel õppeajal õppisid 11–12aastased tüdrukud lugema, vaimulikke laule laulma, majapidamist ja käsitööd. Tüdrukud olid 14 päeva koolis, 14 päeva kodus, õppeaeg 15. detsembrist kuni 15. aprillini. Autor lõpetab ülevaateartikli pateetiliselt: „.. nicht eine Stufe, eine ganze Leiter in den Himmel baut unser Roth mit seinen Schulen.“ Pedagoogilisi ajastu tõekspidamisi Rousseau' ideede vaimus esitatakse ajakirjas isa kirjadena pojale. Koolikorra hoidmisest annab teadmisi artikkel “Etwas über Schul-Disciplin”. 1814. a numbrites on andmeid Tartu, Haapsalu ja Tallinna koolide kohta. Et eesti kooliajaloo teostes on vähe andmeid tollaste rahvakoolide kohta Tallinnas, toon ära ajakirjas märgitu:

- a) I linna rahvakool; õpetaja (organist) J. C. Petri, õpilasi 24;
- b) II linna rahvakool; õpetaja (köster) O. Nymann, õpilasi 113;
- c) III linna rahvakool; õpetaja (köster) O. A. Nordin, õpilasi 36;
- d) I tütarlastekool; õpetajanna D. S. Eckbaum, õpilasi 33;
- e) II tütarlastekool; õpetajanna D. M. Nymann, õpilasi 77.

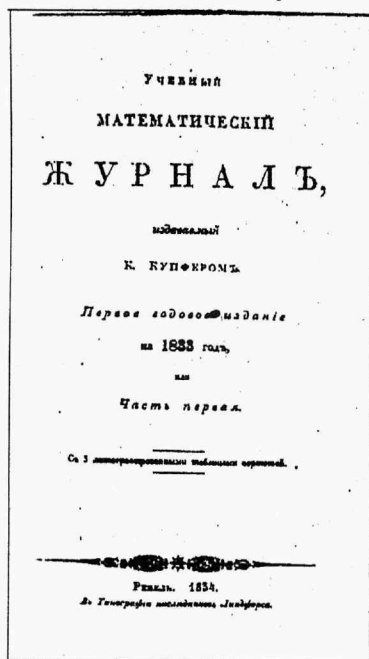
Kui nimetatud ajakiri 1815 tegevuse lõpetas, võttis pedagoogikaküsimused üle SCHULMÄNNISCHE ZEITSCHRIFT, ehkki see ilmus vaid ühe, 1816. aasta jooksul.

Eestis ilmunud venekeelsetest pedagoogika-ajakirjadest oli esimene УЧЕБНЫЙ МАТЕМАТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛЪ. See Tallinnas 1833. ja 1834. aastal ilmunud ajakiri oli kogu suures Vene riigis esimene matemaatikaajakiri, mis levis tellimuste kaudu ka kaugetesse Venemaa kubermangudesse. Mõningatel andmetel oli ajakiri eriti populaarne vene polgukoolides. Ajakirja andis välja Tallinna Kubermangugümnaasiumi matemaatika ülemõpetaja Carl Heinrich Kupfer (1782–1838). 5–6trükipoognane ajakiri ilmus iga kolme kuu järel. C. H. Kupfer oli tugevate pedagoogiliste ja matemaatiliste teadmistega ning kujundas ühemeheajakirja Pestalozzi pedagoogika vaimus. Rohked ülesanded on meetoodiliselt hästi läbi mõeldud. C. H. Kupferi haigus ning peatne surm lõpetas selle huvitava ajakirja ilmumise.

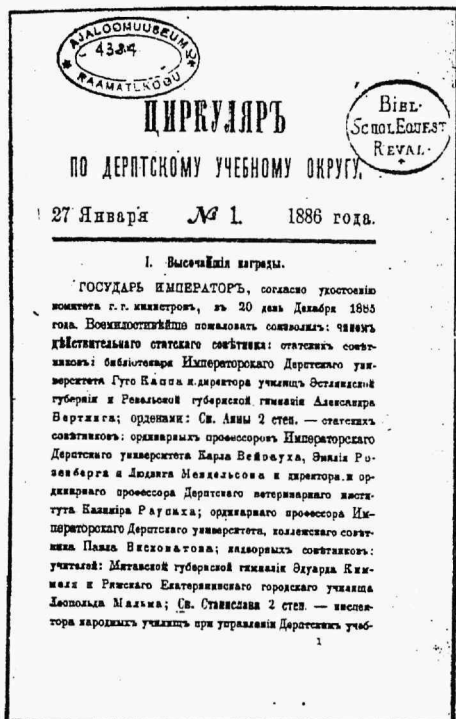
1846 hakkas Tartus ilmuma BLÄTTER FÜR ERZIEHUNG UND UNTERRICHT (1847–1848 ümber nimetatud PÄDAGOGISCHE BEILAGEN ZUM INLANDE, 1849–1850 DAS ERZIEHUNGS- UND UNTERRICHTSWESEN), mida sisustas peamiselt Tartu gümnaasiumi religiooni, kreeka ja heebrea keele ülemõpetaja, õuenõunik Th. Thrämer, kaasates õpetajaid Tartust, Tallinnast ning Haapsalust. Neljaleheküljelised suureformaadilised numbrid sisaldavad ülevaateid Eesti ja Läti koolidest, Tartu kooliringkonna uutest õppeplaanidest, muusikaõpetusest, saksa keele didaktikast. Mõttetiheda artikli loodusõpetuse õppekäikudest on kirjutanud Tartu inspektor Karl Oettel.

1851. a võttis ajakirja eesmärgid üle standardraamatu formaadis BEITRÄGE ZUR PÄDAGOGIK, kirjutades "mitmesugust koolielust", sh 1850. a 88st koduõpetaja kutse saanud noormehest ja tütarlastest (märgitud on ka hinne aines, mida võib õpetada). Erilist tähelepanu pöörab ajakiri vene ja saksa keele ning vanade keelte õpetamise didaktikale.

Aastatel 1861–1884 avaldas pedagoogilist ainekku BALTISCHER SCHUL-ALMANACH. Aastatega muutus almanahhi sisu ja maht. Mõnel aastal ilmus see teatmiku-kalendrina. Aasta jooksul ilmunud ühes või kahes taskuformaadis raamatukeses toodi ära Tartu õpperingkonna koolide andmeid, kreiskooli õppeplaan, koduõpetaja juhtreegleid jms.

Veerandsada aastat (1877–1902) jagas kooliinfot ajakiri ВЕДОМОСТЬ ПРАВОСЛАВНЫХЪ НАРОДНЫХЪ УЧИЛИЩАХЪ ПРИБАЛТИЙСКАГО КРАЯ. See ajakiri oli puhtinformatiivne. Kuna õigeusu koole juhendati Riist, anti ka Teatajat välja seal. Esimeses väljaandes leiduvad andmed kõigi krai-/kubermangukoolide kohta, mis allusid vene kirikule. Loetelus on arvud ka luteri kogudusse kuuluvate õpilaste kohta, kes õppisid kohalikus õigeusu koolis. Siinkohal täpsustame teadmisi Saaremaa kihelkonna Lümända koolist, kus sel aastal õppis oma koolis 14 poissi ja 5 tütarlast, neist 10 õigeusku ja 9 luterlast. Kooli juhatas preester-koolmeister Andrei Ramul (1842–1926), Riia Vaimuliku Seminari haridusega preester, kirjamees ja muusikalooja, muide Tartu ülikooli psühholoogiaprofessori dr Konstantin Ramuli isa. Huviäratavad on 1889/90. a andmed selle kohta, mis oli koolis õppekeel. Vene keele kõrval õpetati üksikuis kooles ka eesti keeles, Teataja viimane väljaanne (1901, nr 2) teadustab, et kubermangus on 488 kooli. Juba on jõudnud kooli õppemaks, mille suurus enamikus koolides on 1 rubla aastas, kuid on ka 5 ja enam rubla nõudvaid koole. Kõrgema õppemaksuga oli tollal Aleksander Nevski kihelkonnakool Tallinnas, kus aastamaks oli 10 rubla.

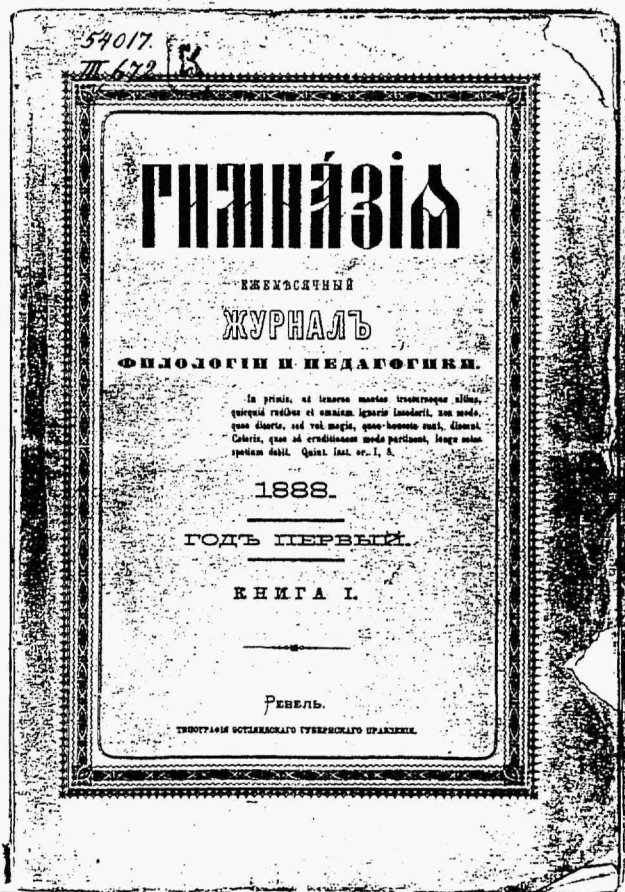

ЦИРКУЛЯРЪ ПО ДЕРПТСКОМУ УЧЕБНОМУ ОКРУГУ (ilmus Tartus 1886–1915) toob oma numbrites haridusministeeriumi ja õpperingkonna ülema korraldusi, teateid (Tartu ülikooli professorite autasustamisest, õpetajate vabadest kohtadest, koolile määratud toetussummadest). Tsirkulaari kaudu teatati muudatustest õppeprogrammides. Ka seda, millist kahest Venemaa geograafia õpikust valida, annab teada õpperingkonna ülem M. Kapustin isiklikult. Tänapäevasele kõlab teade 1886. a, et ministeerium kuulutab välja vastuvõtu kuuetele ministeeriumi stipendiaadile Leipzigi ülikooli vene filoloogia instituuti.

1880. aastate lõpul, kui kõik Balti kubermangu õppeasutused allutati Vene haridusministeeriumile, muudeti Tartu ülikool saksakeelsest venekeelseks ning korraldati rahvakoolide üleminek venekeelseks, vajas venestamislaiane ka uut pedagoogilist ajakirjandust, et oma ees-

märke ellu viia. Nii loodi Tallinnas 1888. a filoloogia ja pedagoogika kuukiri ГИМНАЗИЯ (Peterburis ilmus samanimeline ajakiri aastast 1861). Vilunud õpetajate kaastöö tõttu kujunes ajakiri heal tasemel väljaandeks, kust aineõpetajad said õppetöö korraldamise juhendeid. Näiteks on 3. numbris analüüsitud õppetöö individualiseerimise väärtusi, mida 100 aastat hiljem on prof Inge Unt (ja mitte ainult tema) juba

uusaegselt arendanud. Järgnevates numbrites on põhjalikult uuritud Puškini ja Gogoli kasvatusvaateid. Ajakirja esimeses numbris on eriti huvitav J. Blumbergi artikkel "Vähese edukuse põhjused matemaatikas meie keskõppeasutustes". Autor väidab, et matemaatikast arusaamine ei nõua erilisi võimeid, vaid ranget ja läbimõeldud õpetamise plaani. Laps ei pea tuupima mittevajalikku, koduülesanded arvestagu keskmist õpilast, suuremat tähelepanu pööratagu aritmeetikale, sest sellela ei saa olla oskusi algebras.

1893. a lisandus ajakirjale ГИМНАЗІЯ nädalaleht ПЕДАГОГИЧЕСКІЙ ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКЪ, mis ilmus samuti Tallinnas. 8-leheküljeline suures formaadis väljaanne hakkas kajastama valitsuse tegevust, üldpedagoogilisi probleeme, didaktikat (vanad ja uued keeled, matemaatika ja füüsika, ajalugu, ilukiri, võimlemine), samuti filoloogia ja arheoloogia sõlmküsimusi; tutvustati välismaa koolielu ning vene pedagoogide töid, avaldati kriitikat ja bibliograafilisi teateid. Mitmes numbris järgne- nud artikkel tutvustab haridusminister krahv Deljanovi ja temaga kaasas olnud mees- konna terve kuu kestnud inspeksiooni Tartu õpperingkonna koolidesse. Ministrit kar- deti nagu tuld. Oli ju Ivan Deljanov see, kes oma valitsusajal 1882–1897 võttis ülikoo-

ПЕДАГОГИЧЕСКІЙ

ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКЪ

Изданіе журнала «Г И М Н А З І Я».

7-го февраля

№ 6.

1894 г.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА СЪ ПЕРЕСЫЛКОЮ:

ЗА ГОДЪ 22 РУБ., 6 МѢС. 12 РУБ., 3 МѢС. 1 РУБ. 50 КОП. 1 МѢС. 40 КОП.
«ПЕД. ЕЖЕНЕД.» вмѣстѣ съ журн. «Гимназія» цѣна за годъ съ перес. 8 руб.

Содержаніе: Къ вопросу о Ревельской педагог. общ. — Письма изъ Петербурга. IV. — Изъ педагог. изд. Берлинскихъ гимназій. — Русскіе педагоги. XXXV. — Объявленія.

учрежденій. Изъ этихъ данныхъ составленъ составъ учебныхъ заведеній, по категориямъ, опредѣляемыхъ слѣдующій:

lidelt piiratud autonoomia, kehtestas juutidele normiprotsendi riigikoolidesse vastuvõtmisel, nõudis klassikalise hariduse esiplaanistamist, kehtestas rahvakoolides vene keeles õppimise nõude. Esimesena kontrolliti Tartu gümnaasiumi. Märgiti, et 476 õpilasega õppeasutuses õpib ainult 70 venelast. Vanade keelte, ajaloo ja vene kirjanduse tasemega jäi minister rahule. Tartu reaalkoolis küsitles krahv ise õpilasi matemaatikas, füüsikas ja vene kirjanduses ning ei jäänud vastustega rahule. Rahul poldud ka kooli ruumidega (võimlemis- ja joonistamisruum puudusid üldse) ega õpilaste rahvusliku koosseisuga (239 õpilasest 10 venelast, 131 sakslast, 72 eestlast, 10 lätlast ja 6 juuti). Olukorra parandamiseks võetud meetmeid artikkel ei kajasta. Võtta sai ministrilt ka Tartu poistekooli juhtkond – 72 õpilasest vaid üks venelane –, küll kiitis minister 4klassilist linnakooli (198 õpilasest 175 eestlast). Kooli üldise hea õppeedukuse juures tõsteti esile õhtupoolsete käsitööklasside olemasolu.

Ühel Tartus viibimise päeval võttis minister nõuks kontrollida külakoole. Sõideti 17 versta kaugusele Nõo kihelkonda ning külastati Soinaste ja Külitse kooli. Nendes koolides töötasid Tartu Õpetajate Seminari haridusega õpetajad. Heakorrastatud Soinaste kool meeldis ministrile, samuti see, et koolis õppisid õigeusklikud ja luterlased, venelased ja eestlased. Külitse kooli halbades ruumides näitasid eesti õpilased häid teadmisi vene keeles, aritmeetikas ja Vene geograafias.

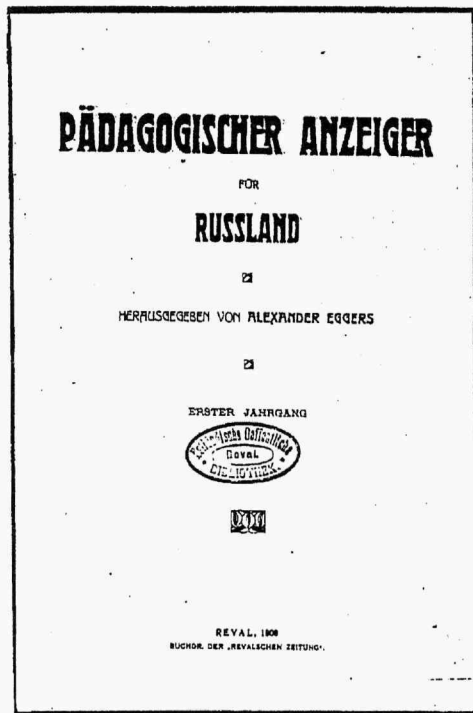
Viimasel Tartus viibimise päeval kontrolliti õpetajate seminari, kus komisjonile jäi eriti hea mulje muusikaõpetuse tasemest. 5. detsembril sõitis minister Tallinna, kus talle korraldati Balti vaksalis hiilgav vastuvõtt. Kohal oli kuberner S. Šahhovskoi, kes Moskva ülikooli matemaatika-füüsikaharidusega inimesena luges end suurimaks haridusala spetsialistiks Eestis, kuigi oli just äsja sulgenud Eesti Kirjameeste Seltsi, mõistagi ägeda venestamispoliitika ajendil. Kaks päeva hiljem alustas minister Tallinna koolide ülevaatus. Aleksandri gümnaasiumis kuulas ta ladina, kreeka ja vene keele ning ajalootunde ja koorilaulu; naisgümnaasiumis usuõpetus- ja matemaatikatunde, mis meeldisid ministrile niivõrd, et ta andis õpilastele preemiaks järgmise koolipäeva vabaks. Nähtavasti polnud komisjonil etteheiteid ka järgmiste kontrollitud Tallinna koolide kohta, sest ajakiri puudusi ei märgi. Väljasõidul Haabersti ja Harku kooli avaldasid muljet koorid ning orkestrid. Punkti ministri külaskäigule pani kontsert Tallinna reaalkooli saalis, kus märkimisväärse eduga esinesid reaalkooli, Nikolai gümnaasiumi ja Jekaterina kooli orkestrid, deklamaatorid jt. Leiti, et see oli "tõeliselt gran-

diuosne prazdnik". Kontrollkuud lõpetades rõhutas komisjon (minister), et ministeeriumi elluviidav õppereform nõuab poolsakslikult ideoloogialt üleminekut venepärasele: "Õpperingkonna koolid ei pea välja laskma mitte sakslasi, eestlasi ega lätlasi, vaid venelasi hingelt ja veendumuselt."

Ministri visiit Eestisse oli erakordne ja nii pühendaski ajakiri sellele sündmusele mitu numbrit.

Koolide olukorra, õppeainete õpetamise, koolide inspekteerimise artikleid lugesid õpetajad suure huviga.

Nüüdsel ajal on kogu maailmas otsitud karistamisvõimalusi üleannetute õpilaste ohjeldamiseks. Paneb muigama-imestama ajakirja 1894. a 51. numbris artikkel "Kartseritest õppeasutustes", milles tõsimeeli tunnistatakse, et suuremate üleannetuste puhul pannakse õpilane kartsa maksimaalselt 24 tunniks. Ühes gümnaasiumis (kooli nime pole märgitud) on täiesti pime kartser hiiglasliku rauduksega ja suure talukuga.

Ajakiri PÄDAGOGISCHER ANZEIGER FÜR RUSSLAND (ilmus 1909–1918 Tallinnas, mõni number Riias) tutvustas peamiselt uue sajandi pedagoogilisi vaateid. Tuumakad artiklid moodsate pedagoogide teooriast ja praktikast, A. W. Lay, J. H. Pestalozzi jt didaktikast, ajaloo õpetamise kaasajastamisest, saksa ja prantsuse keele õpetamisest, päevakorda tõusnud koolihügieenist ja õppetöö näitlikustamisest (seinakaartide, pildiseeriade, stereoskoopiliste piltide, postkaartide jm kasutamisega) olid õpetajatele teadmisi rikastav lugemisvara.

Tallinna Pedagoogilise Seltsi esimees oli Aleksandri gümnaasiumi direktor N. I. Ivanov, 125–170 liikme hulka kuulusid ka tuntud eesti õpetajad E. Peterson, G. Ollik, V. Päts, E. Lender, T. Kuusik, M. Kippert, H. Bauer, N. Kann jt. See selts andis aastatel 1907–1915 välja igaaastase ülevaate "ОТЧЕТЪ О ДѢЯТЕЛЬНОСТИ РЕВЕЛЬСКАГО ПЕДАГОГИЧЕСКАГО ОБЩЕСТВА". Et seltsi eesmärkide hulka kuulus "õppe-kasvatustlike küsimuste arutamine, sh kooli õppeainete teaduslik läbitöötamine", peegeldas aastaaruanne seltsi tegevust koosolekute ettekannete ja diskussioonide kokkuvõttena. Lugejat informeeriti põhjalike artiklitega tollal joonekast

Kasvatus ja Haridus

kasvatusteadline kuukiri

I. aastakäik

Jaanuar 1917

Nr. 1

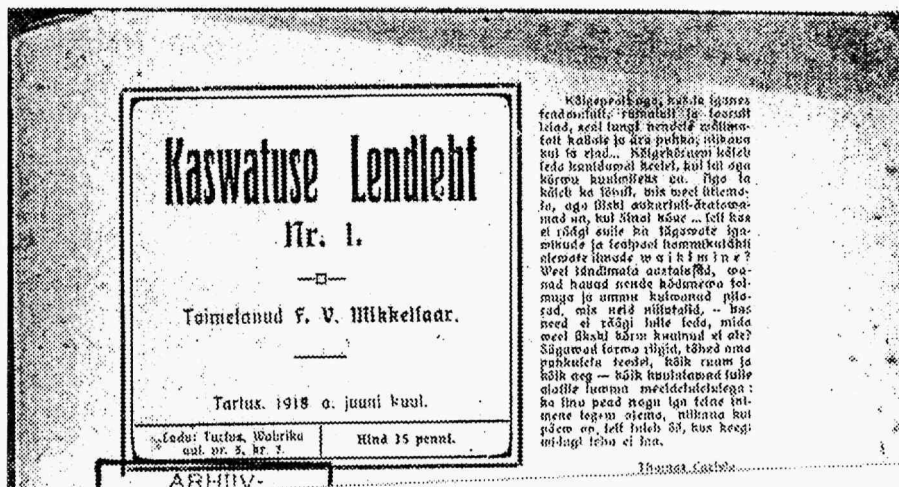
Toimetus kasvatuslike kuukirja ülesannetest.

Raskeil ilmasõja päevil astub „Kasvatus ja Haridus“ Eesti avalikusse, et kasvatus ja hariduse küsimustes lahta tõsta ja kuulajaid leida. Kas on selleks niid kohane aeg, kus meie koolipõllult sajad tööjõud vaenuväljale veerenud ja meie teiste hariduselepetaste ridadest aparanud väerinda läinud? Kas ei ole selle tõttu raske mõtteid liikuma panna, veel raskem neid teostada? Kas ei kaja hariduslised ja pädagogilised haritused ebahelina üleüldises hüüdes: „Kõik sõja jaoks!“? Kas ei tõmba nad tähelepanekut pääesmärgist kõrvale ja ei sega neil suuri jõupingutusi, mis tugeva, hästi korraldatud vaenlase allaheitmine nõuab? Nii võidakse meilt meie ihmisel küsida.

Paaliskaudsel praeguste sündmuste hindamisel võib ehk niisuguse arvamise avaldajatele õiguse anda. Vaatame aga kaugemale, küsime sellejärele, mis eest meie riik ja tema rahvad tervet jõudu kokku võttes heitlevad, siis jõuame ehk etteheitele: „Miks ei ole seda varemalt tehtud!“ Sest sõda ei peeta mitte sõja pärast, vaid rahu kattesamiseks, mis eduka haridusetöö tegemist kindlustab ja ootamata ning vagivaldset nõrgema õiguse rikkumist vägevama poolt ära hoiab. Sellest kõnelemata, et sõjas eneses haridus sõjariistad teritab ning hoobid mõjuvaks teeb, ei lohi võitluse-tuhinas mitte nii pimedaks minna, et asi ise, mille eest võideldakse, purustatakse ja hävitatakse. Nii peab ka haridusepüüded vaenutulest läbi viidama, tervetena ja eluvõimsatena alal hoitama, et tulevasel rahutööl-vaimlised alused ei puuduks. See on mõlemate vastaspoolte äratundmine. Selles mõttes on püüdnud meie riigi haridusminis-terium sõjaotstarveteks nõutavate miljardide päile vaatamata oma käesoleva aasta eel-ruet tõsta, mitte vähendada. Nii-samuti on tema eesalgsest, sõjaajal maksvast põhjusmõttest lähkudes, rahvakooliõpetajate tegevuse seevõrra tahtsaks tun-nistanud, et ta väeteenistusest teatavatel tingimistel vabastab.

tegevusest – õpetamise individualiseerimisest (V. Pätsi ettekande põhjal), tutvustati A. W. Lay eksperimentaalset didaktikat, viimasele toetuvat pedoloogiat, ekskursioonide hariduslikku tähtsust, käsitööd üldhariduse osana jpm.

Esimese eestikeelse pedagoogikaajakirja KASVATUS JA HARIDUS asutas meie pedagoogikamentor Peeter Põld. Esimeses numbris (jaan 1917) ta märgib: “Raskeil ilmasõja päevil astub “Kasvatus ja Haridus” Eesti avalikusesse, et kasvatus ja hariduse küsimustes häält tõsta ja kuulajaid leida. [- - -] Meil peab oma Eesti haridusline mõte, oma Eesti pädagogika välja arenema ..” Sellel arenguteel pakkus ajakiri mõtte-teravaid artikleid kasvatus ajaloost, hariduseesmärkide teostamisest, usuõpetuse korraldamisest, tööõpetuse tähtsusest, koolikohustusest, õppeabinõudest, rakendamise meetodikast jm. Tuntumad autorid olid M. Kampmann, J. Kents, C. H. Niggol, E. Assor, A. Vallner, F. V. Mikkelsaar. Nüüdseni vaieldav hindamissüsteem oli ka P. Põllu ühe artikli (1918, nr 1) arutlusaineks. Ta kirjutas: “Numbrite küsimus koolis on käesoleval ajal põlevaks päevaküsimuseks tõusnud. [- - -] Nii ei edenda nummer laste edasijõudmist, küll aga sünnitab ta oma halastamata järjekindlusega ja mõjuga rohkesti valu, kurbtust, pahandusi, jah, saab mõnikord isegi enesetapmise põhjuseks.” Ta kirjeldab erinevaid hindamisvõimalusi ja märgib siis: “Tahame numbrite süsteemi muuta, siis püüdkem kõigepäält koolivaimu muuta, koolikorraldust ümber luua.” Ajakirja väljaandmise lõpetas Saksa okupatsioon (1918), üksainus number ilmus veel 1920. aastal.

1918. aasta suvel üritas Tartumaa rahvakoolide inspektori kohalt lahti lastud F. V. Mikkelsaar taastada ajakirja väljaandmist, kuid ta suutis kirjutada ja levitada vaid ühe 4-leheküljelise KASVATUSE LENDLEHE numbrit, kus ta artiklis “Tööle!” kutsub õpetajaid üles rasketel hetkedel mõtlema tulevikule ja tegema kasvatusküsimus “rahvuslikeks asjaks”.

1918. a sügisel sai Peeter Põld haridusministriks ja F. V. Mikkelsaar tema abiks. Et neil polnud ajavaru ajakirjatöök, usaldati see reformpedagoogika pooldajale Hans (Ants) Roosile. 1919. aastal ilmuma hakanud KASVATUS muutus kiiresti mit-

Spetsiaalne fond

KASVATUSTEADUSLINE AJAKIRI. 316.

KASVATUS

ÕPETAJATE KESKLIIDU HÄÄLEKANDJA.

1. aastakäik.

August 1919.

1. vihk.

Riik on loodud — loogem kodanikka.

Lugemistuba

Ilmasõja paratamata järelkajaks oli suur revolutsioon. Viimase üks hüüdsõna — rahvaste enesemääramise õigus — andis ka Eestile enesemääramise.

metuhandelise tiraažiga väljaandena õpetajaskonna lemmikuks. Küllap aitas ajakirja populaarsusele kaasa see, et esimestest numbritest alates tegid kaastööd Tallinna koolivalitsuse juhataja Jüri Annusson, tuntud loodusloolane Jakob Kents, haridusministeeriumi kooliosakonna juhataja Ernst Martinson (Enn Murdmaa), Eesti Õpetajate Liidu juhatuse liige, hilisem haridus- ja sotsiaalminister Jaan Piiskar, Tallinna Rahvaülikooli tegelik juht Jaan Rummo ning teised õpetajaskonnas tuntud isikud. Üldpedagoogikat ja didaktikat käsitlevate artiklite kõrval avaldas ajakiri valitsuse ja haridusministeeriumi määrusi ning korraldusi. Nii said õpetajad teada, et 1918/19. õppeaastal oli Eestis 54 keskkooli, 14 kutsekooli, 236 ülemat ja 1212 alamat algkooli, kokku 1516 kooli. Huvitavad andmed toodi õpetajate koosseisu kohta: poissmehi 892, naisemehi 1131, leski 42, neide 1068, naiti 259, leski 42.

Niisiis, 3512 õpetajast oli mehi 2090 ning naiti 1372 (andmed puudusid 60 kooli kohta). Ajakirja 1920. a 1. numbri juhtkirjas juhib toimetust tähelepanu sellele, et "haritud maailmas on võimatu, ettekujutamatu õpetaja, kes ei loe pedagoogilist kirjanlust", ning pakub Tartu ülikooli professori K. Ramuli artikli õpetaja töö seosest psühholoogiaga, kunstiõpetaja A. Rummeli kirjutise joonistamise metoodikast, Anni Varma arutluse kooli tööõpetusest jm.

Tallinna Õpetajate Seminari direktoritöö tõttu loobus H. Roos 1921. õa algul toimetaja kohustusest. Nüüd algas E. Martinson-Murdmaa peatoimetajaaeg, mil iseäranis suurt tähelepanu pöörati kooliuuendusküsimustele J. Käisi, A. Kuksi, J. Langi, V. Orava, J. Porti, H. Summeri, J. Uustalu ja muidugi peatoimetaja enda artiklites. Koolivõimlemise olulisusest kirjutasi ideeküllaseid artikleid võimlemisõpetajad A. Kalamees, A. Raudkats, E. Idla, H. Kompus. Kõige viljakamad olid eesti keele õpetajad. Pole ajakirja numbrit, kus poleks olnud keeleküsimusi, arvustatud õpikuid ja ilukirjandust. Kui päevakorda tõusis karskusküsimus, esines Julius Elango viie aasta numbrites 18 artikliga. Kui muutusid põletavaks hõimusuhted, avaldas ajakiri küm-

neid soome ja ungari õpetajate kirjutisi. Sarnaselt 1990. aastatega pöörati lääneriikide hariduskorralduse ja omapära poole. Küllastati Põhja- ja Lääne-Euroopa koole ning kirjutati kümnetes artiklites, mis seal head ja mida tuleks meie koolides rakendada. Nii kirjutab eesti-ameerika pedagoogikateadlane Hilda Taba valitsevatest suundadest ameerika kasvatuses (1931, nr 3), Johannes Käis käsitles viies artiklis (1938) Rootsi, Norra, Soome, Saksa ja Läti koolielu. Aleksander Elango lõpetas 1927. a magistrikraadiga Tartu ülikooli. Järgmisest aastast alates sai temast KASVATUSE viljakas autor, kes 1928. a avaldas 6 artiklit õpilaste omavalitsusest, noorsooliikumisest, jalgsimatka väärtusest jm. Tootlikuks ajakirja autoriks kujunes Hilda Taba noorem vend Rudolf Taba (Võru Õpetajate Seminari haridusega, tollal Antsla 6klassilise algkooli õpetaja), kes sekkus üksikasjalike artiklitega andekate ja andetute laste õpetamise, keelamise ja lubamise probleemidesse.

Pedagoogilise teabe hulka, mida kasvatusajakirjad andsid Eesti õpetajatele, peegeldab statistika. 225 tegevpedagoogi (ka mõned arstid) avaldasid KASVATUSES JA HARIDUSES ning KASVATUSES 1843 didaktilist või kasvatuseteoreetilist-praktilist artiklit. Kümnest viljakamast autorist saame ülevaate järgnevast tabelist.

Õpetaja	Artiklite arv		
	1917–30	1931–40	Kokku
Enn Murdmaa	92	24	116
Johannes Käis	15	34	49
Villem Orav	30	14	44
Johannes Väinaste	11	29	40
Jakob Kents	21	11	32
Rudolf Reiman	15	12	27
Rudolf Taba	–	26	26
Aleksander Elango	11	12	23
Aulis Aret (Kallits)	–	22	22
Jüri Anusson	18	1	19

Aastatel, mil Enn Murdmaa oli KASVATUSE peatoimetaja, pidas ta naerusuiselt kolme ametit: oli lisaks Tallinna suurima, 21. algkooli juhataja ning Eesti Õpetajate Liidu esimees. Eespoelses tabelis ei kajasta statistika sadu väikeartikleid, mida kirjutasiid peatoimetajad, toimetuse kolleegiumi liikmed jt anonüümselt; ometi oli seegi väärtuslik info lugejale ning on seda tänapäevani kooliajaloo ja eesti kooli pedagoogilise mõtte uurijaile. Ilma KASVATUSETA poleks eesti kool vastu pidanud pikki Nõukogude riigi aastaid ega oleks nii palju kasvatusarukust nüüdiskoolis.

HEINO RANNAP
on EMA emeriitprofessor

Harri Kelder

EHK OLEKS LAHENDUS ÕPPEKIRJANDUSE STANDARDIMINE

Ainevald, mis lõppenud aastal meie pedagoogikaperioodikas märkimisväärse mahus trükipinda hõivas, seondub õppekirjandusega, seda nii organisatsioonilis-majanduslikust kui ka sisulisest aspektist. See lubab järeldada, et väljakujunenud olukord õpikumajanduses ei rahulda ei õpikute kirjastajaid ega nende kasutajaid – kooli ja õpetajaid. Küsimuse komplitseeritust tõdeb ka seda valdkonda kureeriv haridusametnik, märkides, et õpikute hilinemine, puudumine, neis esinevad vead, kuid ka koolide õpikuvõlad on üks valusamaid probleeme, millega haridusministeerium pidevalt tegeleb, kinnitades samas: “Kahjuks ei ole tänagi võimalik öelda, et teame lahendusi, mis kõik tulevased probleemid olematuks teevad.”¹

Märkigem aga, et probleemid pole sugugi uued. Õppekirjandusega seoses on üsna tuliseid mõttevahetusi varemgi toimunud, koolide tööd häirivatele ebakohtadele lahendusvariante otsitud ja mõnda neist ka praktikasse rakendatud. Põgus pilguheit mõningatele üsnagi radikaalsetele ümberkorraldustele õpikumajanduses 30. aastate lõpul, millest alljärgnevas juttu, võiks ehk mõnessugust huvi pakkuda neilegi, kes on kutsutud ja seatud lahendama tänaseid puudusi hariduse valdkonnas.

* * *

30. aastate teine pool oli Eesti kooli arenguloos mitmeski mõttes tähelepanuväärne. 1934. a alanud keskkoolireform muutis oluliselt keskharidust andvate õppeasutuste struktuuri. Muudatused hariduse sisus kinnistusid uutes õppekavades, mis jõustusid algkoolidele 1937. a, keskkoolidele ja gümnaasiumidele aga 1938. a.

Õpikumajandus jäi valdavalt omavahel konkureerivate kirjastuste pärusmaaks, mistõttu paralleelselt kasutatavate õpikute osa oli mõnes õppeaines (nt emakeel ja kirjandus, matemaatika) üsnagi suur. Aastail 1924–1934 oli HMi juures küll tegutsenud kooliraamatute komisjon, kelle ülesanne oli läbi vaadata ilmuv õppekirjandus, seda arvustada ning koolidele tarvitamiseks lubada. Eelkõige tähendas see kontrolli õppekirjanduse sisulise väärtuse üle, mis ei välistanud paralleelselt kasutatavate õpikute ilmumist. Alates 1934. aastast otsustas õpikute sobivuse üle põhimõtteliselt vaid HM koolivalitsus.

Paraku ei taganud õpikute kirjastamise selline korraldus alati õppekirjanduse vajalikku kvaliteeti. Õpikute sagedase vahetamisega polnud rahul ei koolid ega lapsevanemad. Tuli ette sedagi, et koolides kasutati lugemikke, harjutuskogusid, mida HM polnud üldse õpperaamatutena tarvitada lubanud.² Seetõttu pole selles ka midagi ül-

1 Vt Haridusministeeriumi vastus avalikule pöördumisele. – Õpetajate Leht, 1999, 10. det.

2 HM koolivalitsuse 18. juuni 1936. a ringkirjas on loetletud niisuguseid lugemikke, harjutuskogusid jt õpperaamatuid ühtekokku 17 autorilt. – Haridusministeeriumi Teataja – HMT 1936, nr 11, lk 114.

latavat, et ajakirjanduses aastail 1936 ja 1937 ilmunud asjatundlikes kirjatöodes seatakse kahtluse alla alternatiivõpikute otstarbekus üldse. Nii võime lugeda ajakirja Kasvatus 1936. a juuninumbris ilmunud õpikuarvustusest: "Kooliõpikute alal jätkub võidujamine meie suuremate kirjastuste vahel vallutamaks kool oma õpperaamatuitele. Nii evib meie uus keskkool juba kolm paralleelset eesti keele õpikute sarja. Kuna keskkool ja tema kavad pole lõplikult fikseerunudki, siis tuleb neis õpikuis näha ühepäevaliblikaid, seda enam et autoridki on teinud oma töö liialt kiirendatud tempos."¹

Huvipakkuvad on ka omaaegse tuntud kooli- ja keelemehe Ernst Nurme seisukohavõetud alternatiivõpikute kohta üldse, paralleelselt kasutatavate kirjanduslike lugemike kohta aga eriti. Ta märgib: "Mis puutub kirjanduslikesse lugemikesse, siis oleks .. paralleelsete, samale klassile määratud kirjandusliikude valimikkude ilmumine õigustatud ainult siis, kui nad erinevad tunduvalt palade valiku poolest; õppekava jätab ju lektüüri valikul õpetajale suure vabaduse. [- - -] Kahjuks on aga käesoleval (st 1936. a – H. K.) sügisel ilmunud keskkooli III klassi jaoks kolm paralleelset lugemikku .., mis sisaldavad kõik samu jutustusi ja laule."² Ja järeldus: "Selle asemel, et samade kirjandusteoste uustrükke välja anda lugemikkude nime all kolme kirjastuse ning eri autorite poolt paralleelselt (kolmekordne trükiladu, autorihonorar jms.), oleks olnud vist õigem piirduda ainult ühe hoolsasti redigeeritud valimikuga .."³

Standardõpikute võimalike positiivsete aspektide loetelu annab lisandusi ka omaaegne keeleõpikute autor Oskar Parlo: "Ühtse õppematerjali tõttu on õpilasel kergem jätkata õpinguid teise kooli siirdudes .. Ka oleks järgmise astme koolide (täiendus-, kesk- ja kutsekoolid) õpetajatel kergem korraldada ühtlase õppematerjali alusel vastuvõtueksamid. Koolinõunikel oleks aga tarbe korral rohkem võimalusi .. algkoolide taseme hindamiseks ühtlasel alusel."⁴

On põhjust arvata, et need ja teisedki ajakirjanduses ilmunud õpikute kirjastamise senist praktikat kriitiliselt hindavad seisukohad mõjutasid HMi koolivalitsust 30. aastate lõpul astuma üsnagi radikaalseid samme õpperaamatute turu ümberkorraldamiseks.

Asuti seisukohale, et õpperaamatute plaanita ning kaootilist kirjastamist on tarvis tõkestada eesmärgiga muuta õpik stabiilsemaks ja odavamaks. Selle saavutamiseks peeti otstarbekaks alustada **õpperaamatute standardimist**, st tunnistada tulevikus vaid üks õpik mingis aines ainulubatavaks. 1937. a algul pöörduski HMi koolivalitsus ringkirjaga kõigi õppejõudude poole palvega teatada, missuguseid lugemispalasis soovitakse näha koostamisele tulevates algkooli emakeele standardlugemikes. Valjlikeks eeltöödeks moodustati ka asjaomane komisjon haridusnõunik Märt Raua juhtimisel.⁵

Kuivõrd aga sellekohane kogemus õpikumajanduses puudus, oleks õpikute kirjastamise senise süsteemi kohene ulatuslikum ümberkorraldamine olnud ennatlik ning mõjunud häirivalt koolide tööle. Seetõttu otsustati esialgu standardida vaid mõni

1 J. Väinaste, Uute emakeeleõpikute puhul. – Kasvatus, 1936, nr 6, lk 279.

2 E. Nurm, Eestikeele lugemikkudest keskkooli III klassile. – Eesti Kool, 1936, nr 10, lk 580.

3 Sealsamas, lk 580.

4 O. Parlo, Algkooli standardlugemik. – Eesti Kool, 1937, nr 4, lk 211.

5 HMT 1937, nr 4, lk 43–44.

õpik ja reformima asuda täies ulatuses alles 2–3 aasta pärast, kui tulemused on katsega selgitatud. Järgmiseks, s.o 1938/39. õppeaastaks oli kavas standardõpikutena välja anda ühine eesti keele lugemik algkooli V ja VI ning progümnaasiumi I ja II klassile, matemaatika ühine harjutustik samadele klassidele, samuti matemaatika ühine harjutustik progümnaasiumi III–V ning reaalkooli I–III klassi jaoks,¹ et ka õppekirjandusega toetada eri koolitüüpide hariduse sisu ühtlustamist, mis tol ajal aktuaalne oli.

Õpetajate kutseorganisatsioonide juhtorganid suhtusid HMi ettevõtmisse üsnagi reserveeritult. Nii arutas õpikute standardimist 1937. a novembri lõpul Õpetajate Koja juhatus. Leiti, et õpikuid on raske standardida, sest uus koolisüsteem on alles kujunemisejärgus ning õppekavadki pole veel üksikasjus stabiliseerunud. Kui aga HM siiski otsustab õpperaamatuid standardima asuda, tuleks moodustada õpikute hindamiseks sellekohased toimkonnad, kuhu kuuluksid ka Õpetajate Koja esindajad.²

Kahtlustest hoolimata osutus HMi ettevõtmine siiski tulemuslikuks. 1938/39. õppeaasta alguseks jõudsidki koolidesse esimesed ainulubatuks tunnistatud õpikud: J. Parijõe, G. Reiali ja A. Vaigla koostatud koolilugemikud 5. ja 6. õppeaastale ning samadele õppeaastatele mõeldud H. Kasvandi, J. Langi ja O. Paasi koostatud matemaatikaõpikud, kasutamiseks ühtaegu nii algkoolis kui ka progümnaasiumis.³

Märkimisväärset aktiivsust õppekirjanduse standardimisel näitas üles prof G. Rägo juhitud matemaatika õpetamise komisjon, tänu kellele lisandus ainulubatud õpperaamatute nimistusse 1938. ja 1939. a veel mitu keskkooli ja gümnaasiumi matemaatikaõpikut. Progümnaasiumi III–V klassis ja reaalkooli I–III klassis kasutamiseks olid mõeldud J. Grüntali ja G. Rägo "Algebra õpik keskkoolidele", samuti G. Rägo ja A. Vihmanni "Algebra harjutustik keskkoolidele". Ainulubatud õpikud gümnaasiumiklassidele olid K. Ratasepa ja G. Rägo koostatud "Matemaatika harjutustik gümnaasiumile. I klassi kursus", "Matemaatika harjutustik humanitaargümnaasiumile. II klassi kursus" ja "Matemaatika harjutustik humanitaargümnaasiumile. III klassi kursus". Neile lisandus veel E. Etvergi ja G. Rägo "Matemaatika õpik humanitaargümnaasiumidele (I–III kl)".⁴

Seega oli 1939/40. õppeaasta alguseks ilmunud ainulubatud õpikuid 10 nimetust. Kuid nagu enamasti iga uue ettevõtmise puhul ei jäänud ka seekord kriitika tulemata. HMi-le heideti ette kiirustamist, mis välistas võimaluse asjatundjatel (rääkimata õpetajaskonnast) eelnevalt tutvuda ainulubatavaks tunnistatud käsikirjadega ning enne nende trükki andmist avalikult arvustavalt sõna võtta. Puuduseks loeti ka seda, et standardõpikute koostamisel puudus täiesti võistlusmoment, mis kahtlemata taganuks õpikute parema kvaliteedi.⁵

Need olid vaieldamatult olulised vajakajäämised, kuid tulevikus hõlpsasti kõrvaldatavad, esmajoones õpikumajanduses HMi juhtiva rolli suurendamise teel.

Sammuks selles suunas saigi **Õpperaamatute Komitee asutamine** HMi juurde, mis muutis oluliselt õpikute kasutusele võtmise seni kehtinud korda. Õpperaamatute

1 Eesti Kool, 1937, nr 10, lk 670.

2 Sealsamas, lk 671.

3 HMT 1938, nr 20, lk 231.

4 HMT 1939, nr 1, lk 4–5; nr 16, lk 168–169.

5 Vt E. Murdmaa, Meie standardlugemikud. – Kasvatus, 1939, nr 5, lk 194–197.

Komitee asutati Vabariigi Valitsuse 8. detsembri 1938. a otsusega ning alustas tegevust 1. jaanuaril 1939. Tema ülesandeks sai "algkoolidele, täienduskoolidele, keskkoolidele, gümnaasiumidele ja kutsehariduslikele õppeasutustele tarvilikkude õpperaamatute soetamise eest hoolitsemine ja nõudeile vastavate õpperaamatute soovitamine".¹ Komitee esimeheks määrati kooliosakonna direktor Villem Altoa, alalisteks liikmeteks Tallinna I Gümnaasiumi õpetaja Järvo Tandre, Tartu Õpetajate Seminari direktor Jaan Port, Tallinna Õpetajate Seminari harjutuskooli juhataja Elmar Araste, Tartu koolide inspektor Juhan Lang, Tartu Ülikooli õppejõud Johan Estam, Põllumajandusministeeriumi põllumajandusosakonna abidirektor Jaan Ümarik, HMi kutseosakonna koolide peainspektor Henrik Norman ning Õpetajate Koja esimees Aleksander Veiderma.² Peale alaliste liikmete olid komiteel HMi määramisel veel ka kaastöölised – oma eriala asjatundjad, kelle ülesanded olid peaaesjalikult läbi vaadata ja hinnata komiteele esitatud uusi õppe- ja käsiraamatuid ning teha ettepanekuid õpperaamatute kirjastamise ja koolides tarvitamiseks lubamise asjus.

Komitee töötas haridusministri üldisel juhtimisel, peale õpperaamatute käsikirjade läbivaatamise ja hindamise olid komitee kohustused veel

- * selgitada koolidele tarvilike õpperaamatute perspektiivset vajadust ja väljaandmise võimalusi ning koostada sellekohaseid kavu ja ettepanekuid;

- * seada õpperaamatute sisu ja ulatuse kohta nõudeid, lähtudes kehtivast õppekavast;

- * kujundada põhimõtteid, millele peavad vastama õpperaamatud noorsoo kasvatusseisukohalt;

- * töötada välja õppeasutustes õpperaamatute tarvitusele võtmise tingimused;

- * täita muid haridusministri antud ülesandeid õpperaamatute soetamise ja tarvitamise reguleerimise alal.

Õpperaamatute Komitee tegevuse praktilise külje sätestas kodukord, mis hakkas kehtima 10. juunist 1939. a.³ Karmistused nõuded uutele õpperaamatutele. Raamatuid ja käsikirju läbi vaadates ning hinnates tuli lisaks tavanõuetele (sobivus teatud koolitüübile, klassile; õppematerjali valik ja vastavus õppekavale, keel ja stiil) silmas pidada ka seda, kas õpiku faktimaterjal on teaduslikult nõutaval tasemel ning esitatud vaated vastuvõetavad moraali ja riigi huvide seisukohalt. Tuli hinnata sedagi, kui võrd on silmas peetud pedagoogilisi ja meetodilisi nõudeid (vastavus õpilaste arengutasele, olulise eraldamine vähem olulisest, õppematerjali kordamine ja harjutamine jne), samuti raamatute tehnilist külge (formaad, paber, trükk, kiri ja korrektoori korralikkus, pildid, joonised, köide, välimus).

Õpperaamatute Komitee võis keelduda uue õppe- ja käsiraamatu käsikirja läbivaatamisest, kui vastavas aines ja kooliastmes oli lubatud juba vähemalt kaks õpperaamatut, tarvitusele võetud ainulubatud õpik või kui vastava liigi koolides kehtisid ajutised õppekavad.

Määrati, et õpperaamatule koolides tarvitamiseks antud luba kehtib üldjuhul viis aastat, ainulubatud õpiku puhul aga tähtajata. Põhimõtteliselt ei saanud muuta õpiku

1 Riigi Teataja – RT 1938, 103, 888.

2 Kasvatus, 1939, nr 4, lk 183.

3 HMT 1939, nr 10, lk 106–108.

trükki enne loa tähtaja möödumist. Uutes trükkides oli selle aja vältel lubatud asendada või lisada vaid pilte, jooniseid ja kaarte ning redigeerida üksikute lausete keelt või sisu.

Pole kahtlust, et kõik eelloetletud abinõud koos õppekirjanduse standardimisega aitasid parandada õpikute kvaliteeti, suurendada korrastatust, stabiilsust ja perspektiivitunnet koolitöös, suund, mis iseloomustas ka teisi samaaegseid hariduskorralduslikke ettevõtmisi.¹

Kahjuks pole aga võimalik nende ettevõtmiste tulemuslikkust hinnata, sest aeg hariduselu, sealhulgas ka õpikumajanduse ümberkorraldamiseks ja positiivseks mõjutamiseks jäi napiks. 1940. a sündmused tegid lõpu riiklikule iseolemisele, koos sellega ka võimalusele jätkata kavandatud hariduspoliitikat.

Õpperaamatute Komitee tegevus lõpetati ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 2. septembril 1940. a.² Kogu kirjastamistegevust, sealhulgas ka õpikute kirjastamist hakkas siitpeale korraldama Riiklik Kirjastuskeskus, kelle ülesannetesse kuulus kõigi trükis ilmuvate käsikirjade kontrollimine ja avaldamislubade andmine. Riikliku Kirjastuskeskuse haldamisele läksid ka natsionaliseeritud kirjastused.³ Hariduse rahvakomissari otsusega tühistati kõik load, mis antud kuni 26. augustini 1940. a õpikute, käsi- ja abiraamatute tarvitamiseks koolides.⁴

* * *

Eespool kirjapandu pole mõeldud retseptina tänaste ebakohtade leevendamiseks, sest olud on teised. Üks on aga kindel: koolide varustamine õppetööks tarviliku, teadusliku ja pedagoogilises mõttes kvaliteetse õppekirjandusega ei saa olla üksnes kirjastuste hool ja mure. Veel vähem on põhjust loota konkurentsi isereguleerivale toimele õpikuturul, sest puuduvat õpikut see kooli ei too. Samuti on kohatu süüdistada õpikuvõlgades kooli, sest munitsipaalkooli õpikute soetamise kulud kaetakse riigi eelarvevahenditest ning nende otstarbeka kulutamise eest peavad seisma head ja kandma vastutust riiklikud struktuurid. Pigem viitab see organiseerimatusele koolide varustamisel õppekirjandusega. Siit järeldus: õpikumajanduses peaks juhtiv ja koordineeriv roll kuuluma vaieldamatult HMile, nagu on kirjagi pandud ministeeriumi põhimääruses, mille Vabariigi Valitsus kinnitas juba 1996. a. Jääb vaid loota, et seda rolli täites jätkub senisest suuremat tähelepanu ka üldsuse, esmajoones õpetajaskonna ja teda esindavate organisatsioonide asjalikele ettepanekutele.

1 Nimetagem neist kooli arendamiskava koostamise nõuet, algkoolidele õppekava täitmiseks tarvilike õppeabinõude ning kooliraamatukogu miinimumnomenklatuuri kehtestamist, samuti koolimajade ehitamise ja rekonstrueerimise kava järgneviks 15 aastaks. (Autori märkus.)

2 ENSV Teataja 1940, nr 3, lk 23.

3 Sealsamas, lk 24.

4 Hariduse Rahvakomissariaadi Teataja 1940, nr 3, lk 52.

Kalju Leht

MASSIKOMMUNIKATSIOONIVAHENDID KUI PEDAGOOGILINE PROBLEEM

Autori saatesõna

Siinne tekst on äratrükk Nõukogude aja väljaandest "Ideelis-esteetiline kasvatus ja kirjandusõpetus" (Tln, ENSV Haridusministeerium, 1983). Minu arvates õigustab taasväljaandmist massimeedia, eriti Raadio (R) ja televisiooni (TV) väga aktiivne mõju õpilaskonnale ja sedakaudu pedagoogikale üldse. Nõukogude ajaga võrreldes on see mõju aina kasvanud, eriti arvuti (ja kõige sellega seonduva) juurdetuleku tõttu.

Tundub, et kool (õppekasvatuslik protsess) ei suuda ja tegelikult pole püüdnudki seda mõjuvälja korrastada, veel vähem enda kasuks suunata. Sellest johtubki, et suur hulk (me ei tea kui suur) õpilasi elab otse narkosõltuvuses TV agressiivsetest programmidest ning arvutimängudest. Mis sellega kaasneb, on üldteada. Ajakadu polegi vahest peamine, halvim on nihestatud psüühika, rikutud esteetiline maitse ja kehaline kiduraks jäämine.

Alljärgnev tekst teeb teatavaks, et läänemaailmas said meediast tulenevad kasvatuslikud ohud ilmseks juba mitukümmend aastat tagasi. Ühtaegu jõudsid uurijad järeldusele, et ainuke moodus meedia halvatoimelist mõju tagasi tõrjuda ja kasvatus hūveks suunata on sedasama meediat sihipäraselt tundma õppida ja nimelt õpetuse ning kasvatusesga sidudes.

Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi (PTUI) esteetilise kasvatusesektor võttiski 70. aastail asjaomast uurimistööd alustada. Tehtud sai mõndagi – lähteandmete kogumisest (ankeedimeetodil) praktiliste rakendusteni (asjaomased programmid, õpikupeatükid, õpetajaid suunavad kirjutised. Viimasel kümnel aastal pole toonane algatus ja tulemused toetust ega edasiarendust leidnud. Ometi on tegelik vajadus kasvanud. Sestap pidasingi tarvilikuks probleemi taastõstatada ning kord tehtud meenutada.

Märgin veel, et minu pea kolmkümmend aastat tagasi ilmunud artiklis on pruugitud asjaomaseid termineid, nagu nad tollal käibel olid, ma ei näe vajadust nendele tänapäevase kuju andmist nüüd juba ajaloolises tekstis.

Massikommunikatsioonivahendite¹ mõju praegusaja sotsiaalse ja kultuurielu kontekstis on tohutu. Kommunistliku kasvatuses seisukohalt tuleb neid hinnata esialgu kui igapäevaseid, ent pedagoogiliselt suunitlemata suhtlemispartnereid. Seepärast on

1 Osutame ühele tarvilikule mõiste-erisusele. Termin "massikommunikatsioonid" ("массовая коммуникация", Mass Communication) all mõistetakse infolevi protsessi tehniliste vahendite (ajakirjandus, R – raadio, TV – televisioon) abil. Kui peetakse silmas ajakirjandust, R, TV-d kui sotsiaalseid institutsioone (sealhulgas kultuuri- ja kunstifaktoreid), kasutatakse terminit "massikommunikatsioonivahendid" ("Средства массовой коммуникации", Mass Media), lühendina MKV. Kooliõpetuses on rõhk esijoones viimasel tähendusel, mis aga ei tähenda, nagu peaks esimene tähendusaspekt üldharidusest kõrvale jääma.

igati loogiline massikommunikatsioonivahendite (eriti R ja TV) tundmaõppimine üldhariduses, meie võimalustes eelkõige koos kirjandusõpetusega.¹

1. MKV vahendusel toimub eriline suhtlusliik, mida iseloomustab a) auditooriumi praktiliselt piiramatul arvukus, kusjuures kuulajas-vaatajaskond on väga heterogeenne ruumilise eraldatuse ja psühholoogilise mitmekesisuse poolest; b) vahetu tagasiside puudumine kommunikaatori(te) ja auditooriumi vahel; c) asjaolu, et kommunikaator esineb alati teatud sotsiaalse grupi või ühiskonna kui terviku nimel.

MKV pedagoogilist aspekti käsitletakse harilikult eitavas tähenduses: peetakse silmas nende väga intensiivset, kuid enamasti kasvatuslikult vaieldavat (*resp.* kahjulikku) mõju laste ja noorte psüühikale ja hoiakute kujunemisele. Üksmeelselt arvatakse eriti ohtlikuks nn. TV-hüpnosis. V. Korobeinikovi järgi seisneb see järgmises: a) tekitab ja süveneb teadmiste omandamise illusioon, b) praktiline tegevus asendub kujuteldava tegevusega, c) ajakulu, d) füüsiline ja vaimne üleväsimus.² Sama autor osutab ka TV-hüpnosis seosele intellektuaalse arengu ja huvidesüsteemi kujunemisega: mida kõrgem vaimne areng ja huvide kujunemise tase, seda madalam TV-hüpnosis aste.

MKV pedagoogiliste vastunäidustuste motiveerimisel viidatakse paljutähendavalt A. Makarenko varasele (veel TV-eelsele) hoiatusele, mis lähtub kasvatussuhetest filmiga: "Laps harjub passiivse rahuldusega, mis sageli ei lähe kaugemale lihtsast tahtmatust vaatamismuljest – ta vaid jälgib; kunstielamus jääb tal ülelibisevaks, andmata isiksuslikku tooni, äratamata mõtteid, asetamata probleeme. Sellise kinokülastuse kasu on äärmiselt tühine, aga mõnikord toob suurt kahju."³

Muidugi on see kõik õige, kuid piirdub üksnes nähtuse eitava poolega. Meile tundubki, et negatsioonid ühenduses noorsoo MKV-kontaktidega on mingil määral üle võimendatud, õigemini ühepoolselt interpreteeritud. Probleem on eriti terav kapitalistlikes maades, kus MKV sisusuunitluse määrab kommertslik suva. Seetõttu on MKV äraspidist mõju nendes maades ka laialdaselt uuritud. Näiteks Saksa FV uurija K. Heinrich tõestab ulatusliku materjali najal, et eakohatute filmide (eriti julmstseenide) sagedane vaatamine põhjustab tõsiseid psüühikahäireid ja isiksuseväärdomusi ("elust ärapöördumises" agressiivsete käitumisaktideni).⁴ Meil on sedasama käsitletud I. Kraav ja R. Uring, asetades küll põhirõhu ajakulufaktorile.⁵ Lääne autorid on rõhutanud ka seda, et probleemi lahendust ei tule otsida MKV-kontaktide kasvatuslikust (eriti perekondlikust) tõkestamisest, mis ei saa tulemusrikas olla. Ainuke šanss on kuulajat-vaatajat varakult kasvatada kriitiliselt ja valivalt suhtuvaks, mis praktiliselt

1 MKV käsitlemisest koos kirjandusõpetusega vt. lähemalt: L e h t, K. Massikommunikatsioonivahendite õpetamise orientatsioonist. Rmt.: Pedagoogiliste uurimuste tulemustest. Keel ja kool. 1976–1980. Tln., 1981.

2 К о р о б е й н и к о в В. С. Природа "телегипноза", его отрицательные социальные последствия и пути их нейтрализации. – В кн.: Место и функции массовой коммуникации (радио, телевидение, кино, пресса) в процессе педагогического воздействия. М., 1975

3 М а к а р е н к о А. С. Избр. педагогические сочинения. М., 1949, Т. I, с. 82.

4 H e i n r i c h, K. Filmerleben – Filmwirkung – Filmerziehung: der Einfluß des Filmes auf die Aggressivität bei Jugendlichen. Berlin – Hannover – Darmstadt, 1966-7.

5 K r a a v I., U r i n g, R. Laps, raadio, televisioon. Tln., 1975.

tähendab MKV-de, eriti TV-spetsiifika tundmaõppimist. Seda vaadet on meilgi lootusrikkaks peetud. A. A. Leontjev ja O. Melnikova möönavad, et näiteks TV-hüpnosis koos pelgliku suhtumisega temasse ei saa olla keskne suhtumine, ja lisavad: "Nähtavasti on meie teaduse ja praktika jaoks palju aktuaalsem sellesama probleemi teine külg – lastele ja noorsoole suunatud massikommunikatsioonivahendite pedagoogiline spetsiifika."¹

Samad autorid arvavad veel, et tuleb lahti ütelda primitiivsest kujutlusest tänapäeva lapsest kui väikesest Robinsonist, et lastega tuleb tõsistest asjadest rääkida tõsiselt – ka MKV-de kaudu –, ent siiski lapsepärast (seejuures ei tähenda lapsepärast lihtsustamist); nad teevad tõsiseid etteheiteid kirjandusõpetusele, mis sageli hälbib kunstitasandilt, ning rõhutavad nimelt MKV-de kunstikasvatustlikku rolli.²

2. Niisiis võime pedagoogika seisukohast käsitleda MKV-d kui a) õpetamise vahendit ja moodust, b) kui õpetamise objekti. Käesolevas huvitab meid enam viimane aspekt.

Uurimused on kinnitanud, et eelteadmistega õpilaste kontaktid MKV-ga on harvemad ja valivamad, ideelis-esteetiline toime aga sügavam. (Sedasama kinnitab ka filmiõpetuse praktika meie vabariigis.) Ja nagu eespool väidetud: mida kõrgem vaimse arengu tase, ja eriti esteetiline kultuur, seda nõudlikum on suhtumine MKV-sse ja väiksem saadete vaatamis- ja kuulamisagedus.

Õeldut kinnitavad ka PTUI küsitlusandmed 1976. aastast. Abituriendid ja nooremad üliõpilased valisid 33 tegevusest (olukorrast) need, mida nad kooliõpingute aastail harrastasid kui meelistegevusi. Loovkalduvustega rühmades ei ulatunud R kuulamine ja TV-saadete jälgimine isegi pingerea 20 esimese hulka (3 esimest: ilukirjanduse lugemine, looduses viibimine, teatrietenduste vaatamine); kontrollgrupis asusid R ja TV vastavalt 10. ja 13. kohal (3 esimest: muusika kuulamine, looduses viibimine, ilukirjanduse lugemine).³ Siin ilmselt ongi tegemist valiva vaataja-kuulajaga, ehkki eriõpetust saamata. Või teisiti järeldades: neil õpilastel oli huvide struktuur välja kujunenud, mispuhul KMV-magnet ei saa enam ohtlikuks, vaid kontaktid tekivad huviväljast lähtudes.

Kuid sellised õpilased ei väljenda põhikontingendi hoiakut. Seepärast jääb püsima MKV-õpetuse andmise ülesanne, mis eelkõige kuulub ideelis-esteetilise kasvatuse valdkonda.

3. MKV sotsiaalkultuuriline funktsioon on määratletud järgmiselt: a) tunnetuslik-informatiivne (õpetav-harivate väärtuste ja aktuaalse teabe pakkumine); b) reguleeriv e. kasvatav (teadmiste väärtustamine ja korrastamine); c) kultuuriväärtuste (eelkõige kunstiväärtuste) vahendamine; d) meelelahutus.

Siinses käsitluses huvitab meid muust enam kunstiväärtuste edastamise funktsioon ja eelkõige ühenduses TV-ga.

1 Леонтьев А. А., Мельникова О. Т. Массовая коммуникация и педагогическое общение. – В кн.: Место и функции массовой коммуникации (радио, телевидение, кино, пресса в процессе педагогического воздействия. М., 1975.

2 Sealsamas.

3 Küsitlusandmed artikli autori valduses.

TV mõjurikkust kunsti reprodutseerijana üldiselt ei eitata, küll aga kaheldakse, kui võrd teda ennast saab kunstinähtuseks pidada. Ja kui saabki, siis – milles tema kunstiolemuslikkus seisneb?

Probleemiasetuses lähtuvad mitmed autorid¹ järgmisest teesist: kunst on oma olemasolu kestel olnud kahelispüüdeline – laiendada oma auditooriumi ja ühtaegu kitsendada seda. Trükikunsti leiutamine viis ilukirjanduse massilevi situatsiooni, mis paratamatult mõjutas ka kirjanduse arengukvaliteete. Teisest küljest on kõigis arengujärgkudes esinenud ka tendentse elitaarse, vähestele määratud kirjanduse (ja üldse kunsti) poole (eriti ilmekalt nähtub see teatrikunstis, näiteks nn. kammer- või tubateatri laadis). Kujutavates kunstides tekkisid unikaalteoste kõrvale graafilised paljundustehnikad jne. Niimoodi ongi järeldatud, et üldkättesaadavus, massilisus rööbiti suundumisega kitsamale tasandile on kunsti sise-
mise arengu seaduspärasusi.

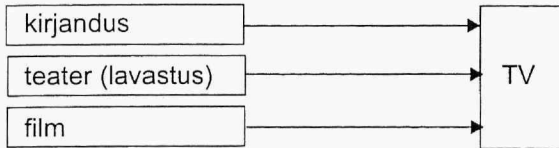
Sellega ühenduses on kunstiteooriasse tulnud originaali ja koopia mõiste ning nende omavahelise suhte probleem, mis puudutabki eelkõige TV-d kui kunstinähtust. J. Bogomolovi järgi valitseb koopia ja originaali vahel välise suhte kõrval veel “sügavalt seesmine seos, mille rikkumine on ühtaegu katastroofiline niihästi originaalile kui ka koopiale”; seda suhet võrdleb ta inimese ja tema varju suhtega.² Kõik kunstinähtused (lavastused, kunstiteosed, kontserdid, arhitektuuriobjektid jne.), mida TV reprodutseerib, “paljundab”, alluvad originaali ja koopia suhte seaduspärasustele ja selle seaduspära määrab asjaolu, et koopia ei ammenda kunagi päriselt originaali; ta võib sellele vaid rohkem või vähem läheneda, täpsemalt – temast midagi üldisemat tabada (karakter, kangelane, süžee vmt.). Näiteks “Mona Lisa” arvutud reprodutsioonid rõhutavad enamasti tema imetabast naeratust.

Õeldut võib teisendada veel järgmiseks väiteks: “paljunduskunstide” (trükikunst, film, TV) puhul realiseeritakse mingi kommunikatiivne kvaliteet kvantiteediks, mis tähendab ühtaegu selle olulist (massilist) lähendamist publikule (auditooriumile). Mõnikord tähendab see, et kunstinähtus jääbki selles vahenduses kunstiväliseks ja modifitseerub ainult kultuurinähtuseks. Tuleb siis järeldada, et parimal juhul on reproduktsioon mitte originaali kordamine, vaid selle jätkamine. MKV-ga seoses on mõiste “reproduktsioon” omandanud laialdase sisu: helilint, R- ja TV-ülekanne, filmilinaastus, kirjandusteose ekraniseerimine, dramatiseerimine-lavastamine.

Selle lõigu kokkuvõtteks: TV avab suure võimalusterikkuse kõige mitmekesistamate kunstinähtuste (originaalide) rikastamiseks, kõige massilisemaks reprodutseerimiseks (koopiatena), mis nüüdisaegses kultuurisituatsioonis tähendab kunstiväärtuste kättesaadavust praktiliselt igale inimesele.

4. Kirjandusõpetuse seisukohast huvitab meid eelkõige kirjanduse, teatri- ja filmi-kunsti suhe TV-ga ning selle suhte esteetiline väljendus. Seega:

-
- 1 Vt. näit.: Вильчек В., Воронцов Ю. Телевидение и художественная культура. М., 177., Богомолов, Ю. Эстетические основания телевизионной репродукции. – В кн.: Телевидение вчера, сегодня, завтра. Вып. I. М., 1981.
 - 2 Богомолов, Ю. Эстетические основания телевизионной репродукции. – В кн.: Телевидение вчера, сегодня, завтра. Вып. I. М., 1981.

Need seosed johtuvad kunstiliikide (-teoste) iseärasustest, esijoones aja ja ruumi (aegruumi) faktorist, aga ka muist erisustest. Seejuures on tähelepanndavad mitte ainult "algsed" erinevused, vaid ka need, mis tulenevad kunstiliikide reproduktiivsete süsteemide iseärasustest.

Sõnakunst esines teadupärast kunagi suulisel kujul, nüüd on stabiliseerunud kirjalikus märgisüsteemis; **teater** põhineb suulisel kommunikatsioonil, mis määrab tema põhiolu; **filmikunst** on tänapäeval kahenenud – ta projitseerub mitte ainult kino-, vaid ka teleekraanil sünkreetilise kunstinähtusena. Kirjanduse ühe põhiliigi – draama – loomupärane adressaat on teatrilava, eepikat lavastatakse enamasti originaali deformeerimise hinnaga; luule leiab hõlpsasti tee R-sse, TV-sse, ka teatrisse.

Osutub, et auditiivne (R) ja audiovisuaalne (TV) kommunikatiivsus on kirjanduses ja teatris eelsoodumuslikult olemas olnud ammu enne vastava tehnoloogia sündi. Seejuures on soodumused liigiti ja žanriti suuresti erinevad. Mõneti isepärane on teatrikunstli igiolemuslik asend teiste kunstide seas, suhetes nendega.

Teatrikunst on mõeldamatu audiovisuaalse kontaktita – tema vahendiks on elav sõna. Selles on teatri mõjurikkus ja ühtaegu tema "ebapüsivus". Väljapaistev kirjandus- ja teatrikritik J. Eichenwald kirjutab juba sajandi algul: "Kõikidel kunstidel on oma kehastus, nad jätvavad jälje – teater on jäljetu."¹ See tähendab ühtaegu, et teater pole reproduitseeritav. Filmist TV-ni on võimalik seda lünka mingil määral tasandada, kuid – ainult mingil määral. Filmitud lavastus pole see mis originaal, ja TV-s sünnib hoopis teine žanr – telelavastus (teleteater).

Sellest arendusest võime järeldada, et kunstidel on oma arengus tendents uusi olekuvorme otsida. Tehnilised vahendid, eriti film, R ja TV avavad ses suhtes uusi modifikatsioone, uusi vormilahendusi, milles sünnivad hübriidsed kunstivormid. Neile on tunnuslik aja- ja ruumikategooria põimumine, auditiivse ja visuaalse ühtimine ja kommunikatiivsuse kõrge aste.

TV on kunsti kõige kommunikatiivsem reproduitseerija – kunstiteoste aktualiiseerija ja konserveerija (videosalvestused). Valdav osa TV-programmist esitataksegi videosalvestatult, kuid vaatamisel suhtume neisse kui otsesaateisse. See TV-magnet johtub ruumi- ja ajakarakteristikute dünaamilisest suhtest, mis on tuttav juba filmikunsti esteetikast. Aegruumiline sisestruktuur kui TV-kunsti põhiolu lähendab teda teatritele ja isegi folkloorile, sellel rajaneb ka teleteater kui TV-spetsiifiline žanr.

Nii võime järeldada, et TV pole ainult tehnoloogial põhinev ülekandemehhanism, vaid suveräänne kunstifenomen vastavalt orienteeritud žanrites ja kunstivõtetes. Need žanrid lähtuvad sageli kirjanduslikust aimest ja motiividest, mistõttu TV-spetsiifika ja -esteetika seostamisel kirjandusõpetusega on loogiline õigustus. Veel otsesemalt seondub TV muidugi filmi- ja teatrikunstiga, mis kirjandusõpetuse struktuuri-elementidena on juba stabiliseerunud.

1 Tsiteeritud: Телевидение вчера, сегодня, завтра. Вып. I, с. 132.

Leo Villand

ÕPETAJAGA EESTI KULTUURIMAASTIKUL

*Tervik – see on midagi enam kui üksikosade summa.
Aristoteles*

Teekonda alustades võiks meenutada Heinz Valgu mõtet: “Me peaksime eeskätt säilitama oma kodumaa kauni parkmaastiku, loopealsed ja puisniidud, valged liivarannad ja kiviaedadega külavaheteed, Põide kiriku ja Hõreda mõisa, sest neid ei asenda millegagi ega tee juurde ka keegi. Kuid juurde peame ehitama selliseid koolimaju nagu Uhtnas ja selliseid pritsimaju nagu Viljandis. Meile pole vaja Lasnamäe-taolist inimvaenulikku paneelkonveierit, mis ahmib ühest otsast inimesi sisse ja teisest välja sülitab ... Meil on vaja teadvustada oma koht ja võimalused tänase maailma kultuurimaastikul, ainult sellisel juhul võime edasi kesta.”

Lisame veel ühe mõtte pedagoogikaülikooli eesti filoloogია üliõpilase Liina Soolo esseest: “Põhiline faktor, mis teeb tänapäeva inimese kultuurituks, on tema võimetus üksikuid teadmisi üksteisega siduda ja enesele terviklik maailmapilt kujundada. Ta tunneb küll ajastute tähtsamaid kirjanikke, tunneb ära kuulsate maalikunstnike tööd ning on võimeline paigutada muusikat tema sünnisajandisse, aga side nende üksikute faktide vahel puudub. Kuid inimene, kes ei suuda luua tervikpilti minevikust, ei saa seda teha ka olevikuga. Kes ei tea, kust ta tuleb, ei tea ka, kuhu ta läheb.”

Teekond kultuurimaastikul võibki alata, kuid lisagem Ivan Turgenevilt (romaanist “Isad ja pojad”): “Küll on väike see maa, millel seisan, ja suur see, kus mind pole. Küll on lühike see aeg, millal elan, ja pikk see, millal ma ei ela.”

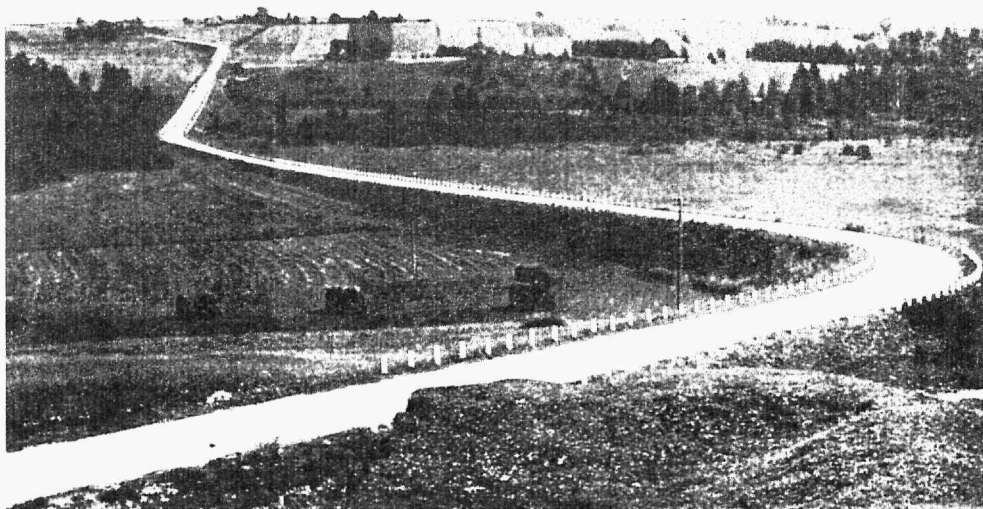
Eeltoodu põhjal mõjub pragmaatilisel piiratuna nõukogude teadlasele-sordiaretajale Ivan Mitsurinile omistatud ütlus: “Meie ei palu looduselt armuande, me võtame need temalt!” Seda eriti juhul, kui öeldu kõrvale seada Albert Schweitseri humanistliku eetika keskseid põhimõtteid – **aukartus elu ees**, s.o püüe kaitsta elu, loodust selle kõigis avaldumisvormides ja tunda vastutust tema säilitamise eest.

I. Tee kõne

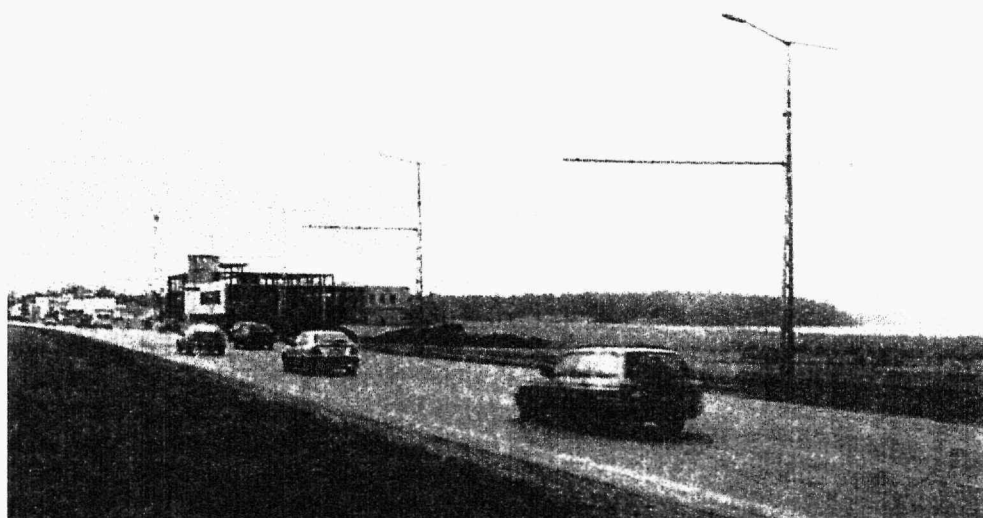
*Kõige romantilisemad asjad meie elus on teed:
nad ühendavad meid minevikuga, viivad lapsepõlve,
lasevad aimata tulevikku, viivad sageli ... enese juurde.*

Sõnaga *tee* seostub kultuuriteooria mõiste *ruum*, kuid ka *aeg*. Tee on meie elus võrreldav grammatikaga keeles. Keel seob sõnu, tee meie elu ja saatuse kulgu. Ta võib viia pärale, aga ka eksitada.

Tee pole üksnes tähistus maastikul, vaid ka *t e g e v u s*, sest ta kannab endas liikumist. Tee äratav assotsiatsioon ning lubab väljuda füüsilisest raamist ja anda end

Tee viib kaugusse ...
Vaade Puhja lähedalt Kavilda mäelt 1930. aastatel.

Tänapäeva liiklusmagistraalid on tsivilisatsiooni tuiksooned.
Mida näeb ja paneb tähele sellel töttaja?!

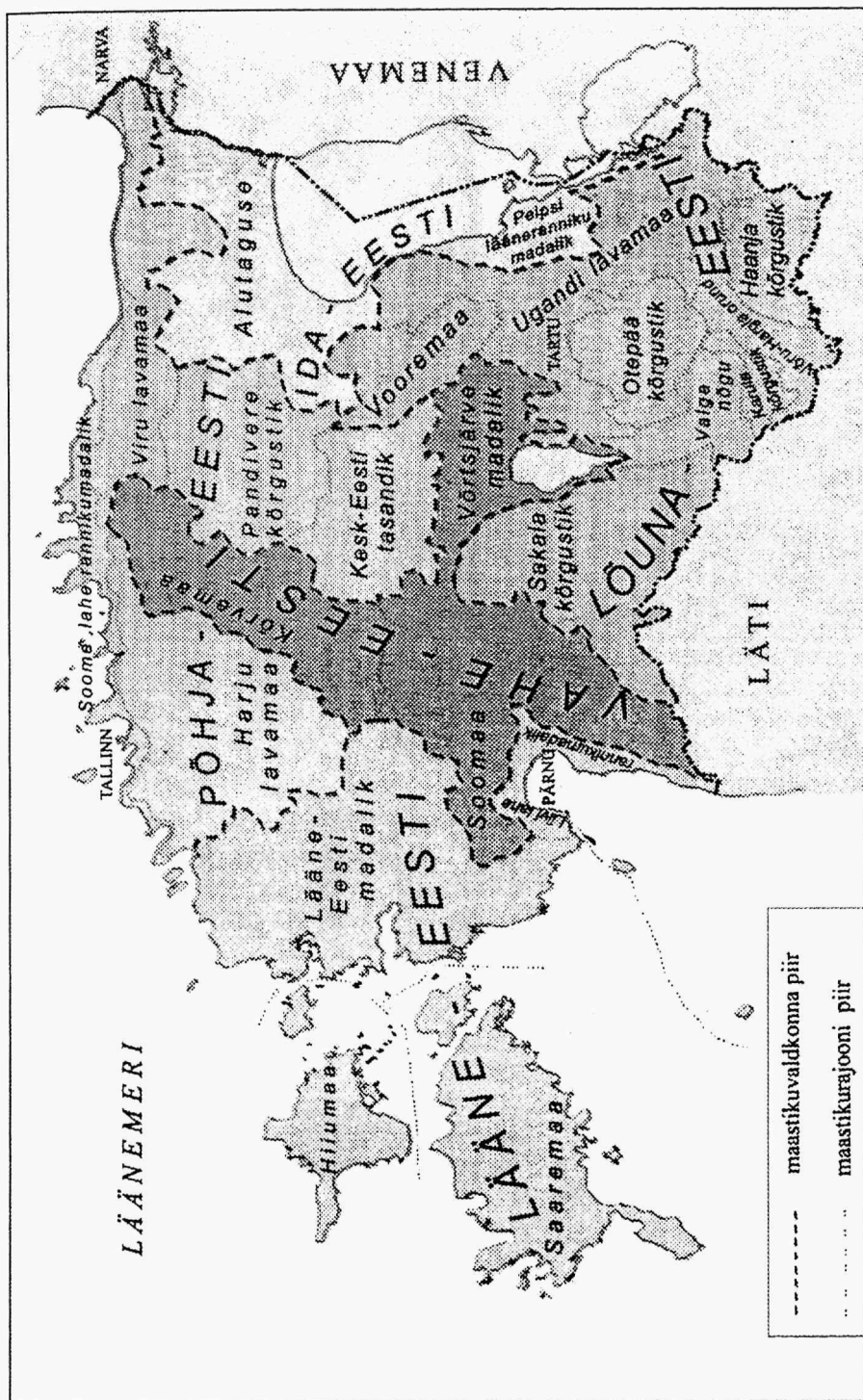
kujutluste hoolde. Sest alati ei saa piirduda silmale nähtavaga, sageli tuleb uskuda südame häält. Ja kõige tähtsam, nagu väidab Fred Jüssi, ongi silmale nähtamatu. Aga kust saab siis süda oma hääle: sügiselt, kevadelt, metsast või mägedelt? Või isakodust, tantsusaalist, muusikast, lehtede sahinast või päris igalt poolt? Kust siis ikkagi? Küllap igalt poolt, sest kultuur eeldab ümarat lähenemist. Aga tervik (ümar) on ju midagi enam kui üksikosade summa! Eks ole luulegi midagi enam kui rütmiliselt korrastatud tekst!

Rahvuskultuuri seovad tervikuks territoorium ja tema eripära – keel, loodus, ajalugu, mütoloogia, religioon, traditsioonid, psüühika jm. Keskmes on rahvuslik eneseteadvus ja elulaad, elamise viis; rahvustraditsioon, **mis moodustab elulaadi**. Nendest eemaldumine võib suubuda massikultuuri. Kompuuter, Internet, televisioon, video, raadiokanalid, hamburgerirestoranid, Disneyland ... Ei, siit ei leia vastust igi-inimlikele probleemidele – kurbus, armastus, tõde, igatsus, igavikulisus, jumalikkus, unistus ... Moodne maailm meelitab sirgteele, kus võidakse unustada isa ja ema, kust tullakse, kuhu minnakse. Kõik suundub tarbimisse ja seda soostavasse ühiskonda ning vaimsesse enesetaandumisse (tardumusse). Olemuselt kuulub inimene kokku m a g a – oma tõelise emaga. Tehiskeskonnast – linnast – tekib kultuuriline kaubamajastumine ...

Täenduslik on Eesti Maapanga viimase ennesõjaaegse presidendi V. Juhansoo 1939. aastal avaldatud mõte: "Mida enam linnastub ja proletariseerub rahvas, eriti väike rahvas, kui see peab linnas seisma võõrkultuuri, võõrkapitali, võõrkeele, rahvusvahelise mõju all, seda kiiremini lõdvenevad rahvussidemed. Niisugustes linlastes kaob rahvusidee praktiline sisu ja asendub lihtsa elu alalhoiu nõudega, millele liisanduvad veel moodsa elu võlud, kui ei toimu just otsest ümberrahvustumist. Linnades on suurrahvaste mõju hukutavaks kuristikuks. Nii on meie alalhoiule eluruum siiski väga oluliseks eelduseks. Vist ei kahtle keegi, et eestluse kandjaks sajandite jooksul on olnud põllumajanduslik eluruum ... Vist ei tarvitse ka pikemalt käsitleda küsimust, et rahvuse seisukohalt on tarvilik hoida meie rahva enamus maal, ehkki puhtmajanduslikult näib asi olevat teisiti. Tööstuses ja äriilmas suudab inimene kergema vaevaga koguda varandust."

Mõistagi ei saa praeguse ühiskonna majanduslik-kultuurilisi arengusuundi koolutada enam kui poole sajandi tagustele. Kuid ikkagi – oma maad, tema minevikku, kultuuripärandit ja kunagisi vaimseid hoiakuid on vaja austada. Austamine eeldab aga austatava tundmist. Niisiis – asugem teele, et õppida tundma selle tee psühholoogilist, filosoofilist, **kulturooloogilist ja koduloolist** olemust, ja seda üsna maast madalast. **Koolis** peaks see juurduma vanuseastmelises programmis ja metoodikas. Kultuurikeskkonda tuleb sihipäraselt tundma õppida. Ütleb ju rahvatarkuski – näen seda, mida tean. Lähtekoht olgu pedagoogika põhitõde – lähemalt kaugemale, enne kodustel maadel ja siis alles kodumaale, enne oma kodulinna, siis Tallinna, enne Nuustakul, siis Pariisi.

Ootuspäraselt satume kõigepealt looduse radadele. Loodusega kooselamise kunst on kahtlemata osa kultuurist, kui mitte kogu kultuuri algus ja ots. Heitkem korra pilk inimkonna kultuurikolletele. Egiptuse kultuuri lõi Niiluse jõgi; araablaste oma lähtus kõrbeliivast, kaamelist; jaapani kultuur niisketest mäenõlvadest; viikingite kultuur sügavatest merelahtedest – fjordidest ... Ja eestlaste kultuur siinsetest metsa-

Meie ürgse territoriaalse liigenduse on kindlaks määranud loodus.

dest-soodest-rabadest, järvedest-jõgedest-ojadest, kõrgendikest-küngastest, kivist pinnasest, niiskest kliimast ning meid ümbritsevatest suurtest veekogudest. Meie ürgse maakondliku liigenduse – kihelkonnad – on loodus ise kujundanud. Mida kujutab näiteks endast muistne Sakalamaa (tinglikult praegune Viljandimaa)? Heitkem pilk kaardile: idas Võrtsjärv, läänes Pärnuni küündivad sood, põhjas Navesti ja Põltsamaa jõgikond madalate luhtadega ning lõunas juba teiskeelsete naabrite – lätlaste – maa.

Seega, inimene on looduses, ja vastupidi – loodus inimeses, ehkki selles pole märgatavat otseteed. Loodus kätkeb endas inimesest sõltumatu, seetõttu paiguti salapärase ja mõistatusliku. Siin puutumegi kokku pedagoogilise paradoksiga: mida madalam on inimese intellektuaalsuse tase, seda vähem mõistatuslik näib talle ümbritsev elu (A. Schopenhauer). Sellest lähtubki *homo sapiens*'i põhialus – loodusliku ja kultuurikoosluse **põimlevus**.

Selget piirjoont siin ei ole. Kui looduskeskkonda on inimesele vaja bioloogiliseks olemiseks, siis kultuurikeskkonda küllap vaimueluks. Inimene on ajapikku loodust muutnud põldudeks, niitudeks, parkideks; külad, rehielamud, veskid, kirikud, lossid, linnused, linnad – kõik on sellega kooskõlas; loodus ja kultuur sulavad üheks maastikuks.

Kui loodusele tehtud kahju (teatava piirini) on mingil määral korvata, siis kultuurimälestised kaovad tagasipöördumatult, kui neid ei hoita. Vana aja mälestised on alati ainukordsed. Võib küll teha ajaloolise hoone maketi, aga see pole dokument, vaid õp-
pevahend. Kahjuks hävib kultuurimälestusmärkide vara kiirenevas tempos. Hävitavad aeg ja sõjad, moodsed tehnika, aga väga sageli mittemõistmine – ajaloolise mälu puudulikkus.

Olemegi jõudnud teele, kus ränduritena soovime näha aatelisi kooliõpetajaid ja õpilasi. Neile tahaks kaasa ütelda luuletaja Paul Haavaoksa mõtte:

*Poeg,
õpi armastama loodust,
siis armastad ka
inimest!*

Loodus tervitab meid paljumeelselt – puude ja metsade, nurmede-niitude-põldude, rändrahnude ja paepealsete, jõgede ja järvede, lindude ja loomadena ... Selles tervituses räägib kaasa esijoones intuitsioon, poeetiline elutunnetus.

Loodus on süntees maapealsest olemisest – reaktsioon kõigele, mida inimene oma "tarkuses" heas või halvast mõttes korda saadab. Eesti rahvas võib kõnelda looduse ja inimese harmooniast meie maal. Meie folklooris leidub üsna eredalt niisugune pärimus: inimene rüvetab järve ja järv lahkuv oösel inimese juurest. Meie kultuuri väärtomaduseks peetaksegi tehnoloogia ja looduse tasakaalustatust. Maailmas on kultuure, mis just selle tasakaalu rikkumise tõttu on hävinud. Siin on tegemist **eetilise** vaatekohaga, mis saab oma jõu **mütoloogialt** ja **usundilt**, mis on omakorda looduse sünnitised. Mägesid, kivirahne, allikaid, puid ja loomigi peeti pühaks. Pühadusväärtuse andsid neis varjuvad vaimud, hinged, haldjad. Nendega talitlesid targad, taidjad, tundjad, arbujad, nõiad, šamaanid; nendele ilmutati, kuulutati ette. Siit ka inimese ja paikkonna seos, inimese sulamine looduskeskkonda; siit ka **paikkonna ma-**

Raplamaa Jalase looduskaitseala
Sõbesoo järv oma – esialgu veel – häirimatus rahus.

janduslik teotsemine, mis lähtub püsielanikkonnast, mitte migreerunud võõrastest, et vältida ohtlikke kollisioone, mida näiteks Eestis ridamisi võib nimetada (Maardu, Paldiski, Sillamäe, Kirde-Eesti).

Muinaseestlaste ühisteadvuse oluline kujundaja oli **hiis** – pühaks peetud metsasalu, kus käidi palvetamas ja ohverdamas. Seal asus ka selle paiga haldjas. Seekõrval teatakse ka üksikuid **hiiepuuid**, **ohvri-** ja **kultusekive**. Need asusid erilise tähendusega kohtades, kust saadi jõudu ja energiat, usku ja lootust. Tähelepanelik matkaja võib neid, eriti kultusekive, paljudes Eesti paikades märgata. Võib-olla on neil praegugi oma jõuväli, kust inimene saab tuge oma pingetes, stressides, ohtudes. Selleks peab aga tekkima vaimne (hingeline) side nende paikadega. Kahjuks on nüüdne pragmatism rikkunud seda sidet tõelise vaimumaailmaga. Buldooserimees võib külma südamega vana kivilalme, kultuse- või ohvrikivi oma teelt lükata või kivipurustajasse saata. Seepärast tuleks neid muistisi tuntavamalt tähistada, et tekiks teadmine – nende läheduses on tähtis paik. Infol on jõud! Saame teada, et kunagine inimene on need hiiepaigad, kalmed, allikad, kivid välja valinud, need kohad olid teistest paremad! Kive, millel on inimese jaoks tähendus, võib jagada kahte rühma: kultusekivid ja ohvrikivid.

Kultusekividesse on raiatud (hõõrutud) pisikesed lohud (läbimõõt 5–6 cm, sügavus 3–4 cm). Nende kivide kohta on pärimusi vähe ja tänapäeva inimene ei tea neist peaaegu midagi. Lohud on neisse tehtud väga ammustel aegadel – 2000–3000 aasta eest. Kultusekive leidub peamiselt Harju-, Järva- ja Virumaal. Praeguseks on

Muistne ohvripärn Raplamaal Sipal.
Ta on peaaegu jalgu jäänud kolhoosi tootmishoonetele.

Kultuurtehnika muistseid kultuse- ja ristikivisid muinaskalmele kokku lükkamas.

Kahelohuline ohvrikivi Tartus Toomemäel.

neid teada umbes 1500, paljud on maaparandusega hävitatud, aga paljud ka avastamata. Need kivid on **märgiks kahe maailma vahel**: viljakust põllule ja karjale, õnne perele, halastust looduselt ja jumalalt. Need on ka märgid inimeste mälestuseks: ühe inimese tulemisest siia ilma või siit äraminisest – kellestki Õnneleiuist, Vootelest või Vellost. Tähtis pole ainult kivi ise, vaid ka selle **koht**. Tähelepanelik inimene tunnetab selles paigas mingit seletamatult kauget aega, kultuurikiirgust.

Ohvrikivide kohta teatakse rahvasuus pärimusi: seal on käidud end ravimas, pihtimas vms ning sellega ühenduses toodud ohver, nt pandud sinna vilja, liha, verd, raha, ehteid. Sageli polegi ohvrikividel mingit välist tunnust, ainult pärimus. Aga osale on peale raiutud suur lohk, mõnele ka kaks (läbimõõt 10–20 cm). Mõne ohvrikiviga on side püsinud veel selle sajandi alguseni (Läänemaal), Setumaal veel praegugi. Nii et minevikuside hämaraegadest kuni tänase päevani!

Paljusid muistiseid enam ei teata, ehk veel kaks-kolm vanainimest. Kaovad nemad, kaob ka pärimus. Tuleks neid küsitleda, kõneldu kirja panna, et säilitada see meie rahva teadvuses.

Eesti kultuurimaastik on rikas ja mitmekülgne. Kõige muu kõrval äratavad matkaja tähelepanu kolm meie maale iseloomulikku kinnistut: talu – mõis – kirik. Neid mõistmata jääb eesti kultuur suletuks. Kõigepealt talu. Eesti talu juured ulatuvad eelajaloolisse aega. Seda elulaadi esindavad põliskülad ja rehielamud. Eesti Vabariigi algaaastatel lisandus neile asunduskülade mitukümmend tuhat asundustalu, mis nõukoguliku sundkollektiviseerimisega hävitati; mahajäetud taluasemeid võib tänapäevalgi kõikjal Eestis kohata. Mida aga tähendab hävitatu taasnägemine, selle kohta loeme Mihkel Salu kirjutisest “Kümne tuhande valu”:

Vana suitsutare Pärnu-Jaagupis.

Talumaastik Põltsamaa lähedal.

Raikküla mõis Raplamaal, kus tähelepanelik teekäija veel praegugi tunneb Keyserlingide mõtet ja vaimsust.

“Uks avaneb vaikse ohkega. Rehman käega ämblikuvõrke ja astun võõrusse. Hüvakätt paistab madala suitsunud laega köök, kurakätt pääseb peretuppa, kus pikk laud, suur ahi ja truu.

Olin selles tares väga ammu. Tookord oli aken valla, õhtupäike paistis tuppa ja vanaperenaine korjas aias suuri kuldkollaseid ploome. Nüüd ei ole aias ploome, pole õieti aedagi. Pole ka vanaperenaist. Mustade aknasilmadega maja on seisnud tühjana juba aastakümneid. See on üks kümnest tuhandest Eesti tühjalt seisvast talust. Kuhu kadus kümne tuhande elu? Haihtus tuulde? Ei, see kanti laiali võõrasse maailma, sulgus annelinnade, musta- ja lasnamägede kivikarpidesse. Ja sealt on seda elu raske tagasi tuua. Nõnda siis ongi elu, hädapärane küll, aga siiski elu seal ja kunagine mälestus elust siin.

Sulgen vaikselt ukse. Selle tare valu ei suuda mina leevendada. Veelgi asjatun lootus oleks püüda kümnet tuhandet korruga aidata. Saab vaid iseendas valutada üht suurt ja kustumatut valu.”¹

Paljusid Eesti teid palistavad iidised alleed. Matkamehele ütleb see ette: kohe-kohe peab olema mõisa süda – kas on ta veel olemas? Ta teab mõisate euroopalikku päritolu ja selle kultuuri kaasatoomist Eestimaale. Vanad mõisaansamblid ongi ajaloo tunnusmärgid. Peaaegu kõikide mõisate juurde rajati pargid, võõraste taimeliikide tutvustajad meie maal. Aegu on Eesti parkides ja haljasaladel kasvatatud rohkem kui

1 M. Salu, Kümne tuhande valu. – Pioneer, 1988, nr 7.

Keila kirik, kus kunagi töötas pastorina Fr. R. Kreuzwaldi õpetaja O. R. Holtz.

1500 nimetust eksootpuittaimi. NB! Looduslikult kasvab Eestis puittaimi alla 100 liigi. Aga kõige olulisem: baltisaksa kultuur (mõis) oli rüpp, milles idanes ja toitus ka eesti rahvuskultuur – hoolimata seisuslikest vastuoludest ning ebaõiglusest.

Ja teine eesti kultuuri tugi – kirik. Milline oleks silmapiir Maarjamaal ilma kiriku-tornideta? Milline oleks meie ajalugu ilma kirikuta? Õpetaja iga-aastased aruanded ja kirikuraamatud on maarahva ajaloo olulised allikad. Neist saame ülevaate kihelkonna koolielust, koguduse järjest. Õpetajad olid oma aja kohta haritud mehed, paljud Lääne-Euroopa ülikoolidest tulnud ning sealsed mõttevoolud endaga kaasa toonud. Ning meie mõtlemises ja olemiseski on väga palju kristlikku aluspõhja. Pealegi: kiri algab kirikust ja rahvas algab raamatust!

Siit jõuame järeldusele: (kujunev) isiksus vajab **tervikpilti** maailmast – loodus ja inimene, *realia* ja *humanitaria*. Loodust **seletatakse**, inimest peame **mõistma**. Ühelt poolt on tegu loogilis-semantilise analüüsiga, teiselt poolt aga intuiitse mõistmisega, mis analüüsides kohendub-täpsustub. Õpetaja olgu (õpetatava aine kõrval) ka **sotsiaalsühholoog** ja **kultuuriloolane**. Õpetamismeetodid, mis ei võta arvesse õpilase tundeid ega hoiakuid, sotsiaalseid tarbeid, maailmavaadet, kultuuritraditsiooni (ka kohalikke!), on viljatud ja elukauged.

Siitkaudu läheneme meie võtmesõnale TEE nii geograafilises, ajaloolises, kulturooloogilises kui ka psühholoogilises tähenduses. Kõik siin maailmas on mingil moel reglementeeritud – piir, maht, ulatus, pikkus. Ju siis ka märksõnal *tee*. Aga siin on veel midagi salapärast – romantilist ja seletamatut. Teed võivad meid ühendada mi-

Kristjan Raud "Maantee", loodud 1940. aastal. Mis võis ähvardada käänaku tagant ...

nevikuga, viia lapsepõlve, lasta aimata tulevikku ning sageli juhivad meid ... ise- enese juurde. Õpetaja võib sellest lähtuvalt algatada isegi filosoofilis-arutlevaid mõttevahetusi, pöördudes õpilaste poole mõningate ärgitavate küsimustega, nt mis mahub

- Emajõe alguse ja lõpu vahele?
- Peipsi järve ja Soome lahe vahele?
- Vargamäe Andrese ja Krööda tuleku ning Indreku ja Tiina lahkumise vahele?
- Hommikumaa tarkade kumarduse ja Kolgata vahele?
- alfa ja oomega vahele?
- Palamuse ja Paunvere vahele?
- ristimisvaagna ja surnukirstu vahele?
- Wanradti ja Koelli katekismuse ning Tammsaare "Tõe ja õiguse" vahele?
- Kolumbuse ja Neil Armstrongi vahele?

Arutlusi saab arendada ka m a a k a a r d i s t. Geograafiline kaart on teatavasti lihtsustus. See muutub elavaks, kui hakata tema järgi liikuma kaardistatud paikkondadesse. Ilma kaardita puudub **paikkonnal** avarus, mõtestatus. Kaart aitab **mõtestada** paikkonda. Matk (ekskursioon) tähendab kahe märksõna ühendamist. Siit tekib ka teadmine maast – maateadus.

Külatänav Laiusel 1930. aastatel.

Nii võib leida eneses rahu ja lõpmatuse.

Tegemist näib olevat aabitsatõega – liikudes, matkates, ekskurseerides peab enesele teadvustama oma suhet ühenduses läbitava marsruudi ja selle vaimsete rikkustega. Paraku toimuvad aga nii mõnedki ekskursioonid läbi loodusreaalide, maa-kohtade, linnade, isegi riikide vaid rõõmsameelse ülelennuna, ilma sisulise kontaktita. Tabavalt on märkinud Fanny de Sivers, et nüüdisaegne turismisüsteem seisneb selles, et inimesi veetakse karjakaupa ühest kohast teise. Nii nagu tugitooli nihutatakse ühest kohast teise, nii nihutatakse bussi- ja lennukitaisi turiste kaugetele maadele. Sealjuures unustatakse, et ükski tõeline reis ei saa teoks ilma hingelise rännakuta. Jean Cocteau väitis, et reisimine on nagu luule, mitte *évasion* (väljatungimine, põgenemine), vaid *invasion* (sissetung) enesesse, kus vallutajaks saab kujutus ja koha tõde. François Chateaubriand: "Inimesel pole tarvis reisida, et suuremaks saada; ta kannab ääretust endaga kaasas. Mõni hääb teie rinnast, mida ei saa mõõta, leiab vastukaja tuhandetes hingedes. See, kellel ei ole endas seda meloodiat, nõuab teda asjatult universumilt ... Istuge puukännule **tagametsas**: kui te siis sügavas endaanustuses, liikumatuses, vaikuses ei leia lõpmatust, siis on asjatu, et te eksite Gangese kaldaile."

Iga tee esindab teatavat märgisüsteemi või fragmenti sellest. On ju sageli tervikust nii mõndagi nähtamatuks muutunud või hääbunud. Eespool osutasime sellega seoses muinaslinnustele, keskaegsetele varemetele, mõisasüdamedele ja -parkidele, põlisküladele ja -taludele. Uurija-matkaja ette tuleb siin enamasti n-ö katkeline tekst, mille lugemine nõuab lisaks kogemustele ja eelteadmistele ka kujutusvõimet. Õnneks võib eesti kultuur ridamisi pakkuda seesuguse keeruka teksti tundjaid: Kr. Raud, J. Hurt, H. Kruus, A. Tuulse, H. Moora, R. Kangro-Pool, O. Loorits, A. Annist, G. Ränk, F. Linnus ... Nüüdisaegsetest maatumdjatest tõusevad esile A. Viires, J. Kuuskemaa, V. Ranniku, J. Eilart ja paljud kohaliku tähtsusega koduloolased.

II. Kirjanik teejuhina

Mõistagi – rännaku sisukus oleneb suuresti teejuhust ja seda mitte üksnes faktitundmise tasemel. Orienteerib ka maastikukooslus, objektide ajalugu, kohalike olude tundmine. Hindamatu lisaväärtus on võime nähtava taga nähtamatut tajuda, loogilis-mõistelisi seoseid rikastada intuiitivsete, psühholoogiliste ja filosoofiliste tähelepanekutega. Suurepärase näitena tõuseb esile Raplamaalt Raikkülast pärit teadlane ja kirjanik **Uku Masing** (1909–1985), eriti tema raamat "Mälestusi taimedest" (Ilmamaa, 1966). Järelsõnas on kokkuvõtlikult osutatud autorile kui muu hulgas loodusesõbrale ja matkajale. Uku Masing ei mõtestanud loodust kultuuri kaudu, vaid kultuuri looduse kaudu. Nii on eesti rahvalaul, mis koosneb aina korduvatest motiividest ja mõtteparalleelidest, kujunenud metsa või mereranniku ühetaolise ning kestva kohina mõjul. Ilmekas on tähelepanek: "Kaugelt tulles ja vaadates näeb inimene metsa, lähemale minnes hakkavad eristuma üksikud objektid. Alguses üksikud puud, siis juba oksad, lehed, pungad, huvitava ehitusega õis metsa all, nende keerukus ja kordumatus." Masing oskas detailide jälgimisest tuletada seaduspärasid, kujutleda üldstruktuuri, asjade üldolemust. Samas tundis ta, et ei suuda mäletada nii palju, kui tahaks. Ja ta

tahtnuks mäletada peaaegu iga taime, mida ta kohtas, nii nagu meie tahame mäletada inimesi.

Masingu loodusearmastus pärineb lapsepõlvkodust. Ta kirjutab: "Isal oli veider nõrkus puude vastu. Metsastki ta ise käis raiumas vaid haabi tikupuudeks ja hoidis kõiki muid. Vahel jutuks läks seegi, kui hale on saetud puu langemine ja mul tulid meelde need muinasjutud ja kombes, millede järgi puud on peaaegu inimesemad inimestest. Võimalik siis, et see on põhiline hoiak, võimalik, et isa liiga noorelt oli hakanud nägema laante lagastamise jälgust ... Vahest siis nende laastamiste hüvitamiseks ta istutas oma talu ümbruse metsaks."

Siin on saanud kokku tõelised eetilised väärtused – looduseaustus, humaansus, kultuur. Jah, aga kohe vastanduvad pildid nüüdisilmast: loendamatud raskeveokid täislaaditud palgikoormatega – tapetud puudega jm. Märkamatu leiad end lugemas Jaan Lõo sügav-traagilist luuletust "Kodumaa metsad".

*Kodumaa metsades kevade algus,
kodumaa metsades – hävitav talgus:
heliseb kirves ja vihiseb saag,
nende ees murdub viimne kui raag.
Ohkaval oigel langevad kased
kui surmani haavatud kangelased
maapinnale,
emarinnale.
Mahl ülesse keeb kändudest
kui veri värsket haavadest.
Kuninglik kuusk, täis vaiku ja lõhna,
punakas mänd, kes nõmmemaa kõhna
püsivam poeg –
nemadki vaovad,
kohades kaovad.
Kõrgele tõusvad süllad ja riidad,
lõpmata voorid neid kaugele viivad.
Ja linnud, kes tulnud lõunateelt,
ei leia metsa enam eest.
Nad lendavad kaevates minema,
et kõrbeks muutub mu kodumaa.*

[1916]

Luuletuse lõpumõte "et kõrbeks muutub mu kodumaa" jääb valusalt hinge, eriti kui rännuteed viivad Kirde-Eestisse, Tallinna lähistele – Maardusse, Lasnamäele. Imestama paneb poeedi prohvetlik ettenägelikkus oma maa – mis on ju meie kõikide kodu – kurva saatuse pärast. Luuletuse sünniajal (avaldati 1916) oli looduse kahjustamist vähe märgata. Nüüd ei ole ohus mitte ainult mets, nagu võime lugeda luuletusest, vaid maa tervikuna.

Siit, Raikküla vallast Einu talust algas kuulsa mehe Uku Masingu elutee.

Matkame **Saaremaale** koos teeneka teadlase ja kultuuritegelase, põlise saarlase prof **Juhan Peegli**ga. Kahetsusega kurdab ta, kuidas kolhoosiaastad on loomuliku arengu segi lõõnud. "Oi jumal, need Saaremaa ilusad puisniidud! Meie heinamaa oli kõik puisniit. Puid hoiti, põõsad ja oksad läksid kütteks ja lammastele tehti lehti sealt. Kevadel käidi metsaalune rehadega läbi, kõik oksaraod ja lehed riisuti ilusti ära, ja kui siis rohi hakkas kasvama, siis oli niit tõesti nagu park. Eriti aga veel pärast heinaniitmist. Nüüd on ta niisugune risu, et ... [- -] Meil hävitati üks osa puisniitu, suured vägevad tammed kisti välja. Ja mis seal praegu kasvab? Mitte midagi. Maa pöörati ümber, savikiht keerati peale ... Oli lambakarjamaa, nüüd on see ränka kasvanud, kadakad on üle pea. Taimekooslus on sedavõrd muutunud, et lammastel enam ei söö seda rohku. Ja nii on see paraku kõikjal. Maastik muutub viiekümne aasta jooksul muidugi igal pool, aga seda rääma ja laga, puhtinimlikku lohkust, hoolimatust ja lihtsalt lollust looduse suurejoonelisel ümberkujundamisel on meil küll uskumatult palju olnud."

Põlisaustusega piirkondades on suur tähendus **kohanimedel**. Juhan Peegilgi on sellega ühenduses huvitavaid tähelepanekuid nii Saare- kui ka Muhumaalt:

"Kohanimedega on meil niisugune asi, et nad on iseenesest nagu legendid, on seevõrra vanad, et kui hakata neid keeles tagasi viima, siis on see ju kõige vanem kiht ja enamasti ikka millegagi seotud. Iga nimega käib kaasas mingi lugu. See näitab muidugi seda, et meie talupojakultuur on igipõline. Ja kogu meie olemise aluseks on ka praegu ikka veel küla, midagi ei ole teha. Ei ole vist ühtegi teist maad, kus oleks nii palju kohanimedid: puud, kivid, rajad, aiad, veelombid ... Kui ma meie väikese pooleadra puumaatalu kohanimedid meelde tuletan, saan neid ka mitukümmend. Mida see

Käib looduse ümberkujundamine – meie maa hävitamine ...

tähendab? Aga seda, et inimene oli üks selle keskkonna vääramatu osa ja tal oli lugupidamist oma partneri vastu, kelleks oli maa ja loodus. Kahju, nüüd on see kõik kadunud või kadumas ... Ka need lüpsjad, traktoristid ja mitut masti ülemused, kes rändavad ühest kohast teise ega kinnita ju õieti kusagil oma juuri, ei jõua legendideni. Lisaks on paljud kohad lihtsalt hävinud. Maaparandus on ilusast liigendatud maastikust järele jätnud lageda stepi, omaaegsetest puudest, kividest, ojadest pole jälgegi. Legendi enam pole, on sotsialistlik reaalsus. “Maastiku matused”, nagu kirjutas Rein Taagepera ... See on nüüd loodus, aga eks inimesed ole ka teised. Kuidas nüüd öelda – see eetika külg on kõvasti paigast ära läinud. Vanasti ju talus lukku ei olnud. Aidad olid lukus, majad mitte. Ja töösse suhtumine on ühe inimpõlve jooksul nii ära lagastatud, et ei oska öelda kohe.”

Paljudes meie kirjandusteostes on suur kaal looduse motiividel – kodu ja koduvärv, lahkumine ja saabumine, metsarajad ja karjateed. Seda võib hõlpsasti märgata **mälestusteostes**: sünnikodu asukoht, maastikulised iseärasused, etnograafilised eripärad, esivanemad ja sugupuu, kirjasõna tähendus lapse-east alates, kooliaastad.

Toodud mõttes on erakordselt mõjukas **Bernard Kangro** paguluses kirjutatud memuaarteos “Kipitai” (1992), millest pagulaskirjanik Salme Raatmaa “Tulimullas” kirjutab: “Rüütli talu Vana-Antsla vallas, Urvaste kihelkonna lõunasopis, mitte kaugel Valga maakonna piirist” on see kindel keskpunkt, “kust hargnevad kiired igale poole laiali”. Mööda neid kiiri – maanteed ja mõtteradasid – ei väsi autor rändamast peaaegu samm-sammult, verst-verstalt: “Rüütli, Oeküla, Antsla, Urvaste ... Rimmi, Lipera-Ähera, Patupera, Kobela, Säre ...” Teeäärsed talud, rabadikuäärsed popsitared, nen-

Saaremaal annab praegugi veel luud ukse taga märku, et pererahvast ei ole kodus.

Inimene on ikka ja alati teel, teekäija olla on inimloomuses, sünnist surmani. B. Kangro: "Talulapse varased teed välja viisid sepale, veskisse, meiereisse. Nii oli see ka minuga. Alguses õige väiksena isa kõrval, siis lühemaid otsi üksi, lõpuks jäid need käigud ainult minu käia."³

Nagu pole kaht ühesugust inimest, nii pole ka kaht sarnast teed. Tee näo määrab looduslik keskkond. Kangro teed kulgesid mööda Lõuna-Eesti laugjaid nõlvasid, Saaremaa mees **Gustav Ränk** viib meid aga kiviaedade ja kadakate vahel looklevatele radadele. Lahknevused tekstides taanduvad erinevustele looduses.

Gustav Ränga mälestusraamatust loeme: "Linnulennult võisid ju Saaremaa külad paista kõik enamvähem ühesugustena, või ainult oma kuju ja suuruse poolest pisut varieeruvaina. Need vormiühtsate õlgkatustega ehitisterühmitised, kiviaedade rägastikus ja pooleldi vohavate õuepuude varjus peaksid ju minuealistele olema hästi tuntud. Ometi varieeruvad niihästi külad kui ka neisse kuuluvad talud oma üksikasjade poolest sel määral, et kahte üksteisele päris sarnlevat on võimatu leida."⁴ Ja edasi:

1 S. Raatmaa, Vii mu igatsus merede taha. – Tulimuld, 1993, nr 2, lk 91–92.

2 B. Kangro, Kipitai. 1992, lk 14.

3 Sealsamas, lk 59.

de elanikud-omanikud on loetletud nagu mingi tungiva vajaduse tõttu kuulda mineviku häält, öelda ja keele peal maitsta kohtade hõngu, paikade lõhna, mida enam ei ole. Tervitada inimesi, kes ammugi mulla all, ometi ilmsi-elavana silmade ees ... Peale nimede lisab Kangro igale paigale mõne sõnalise iseloomustuse või joonistab elaniku kuju. Sika Jank, tema naaber Pärsimägi, Kiilu-sepp ja paljud teised on kolme-neljarealise tekstiga ellu äratatud. Erilise vaatluse alla võetakse talutööd aastaegade järgi ja poisikese enese tähtsaim amet – karjaskäimine.¹ Lugejat köidavad nostalgilis-lüürilised looduspildid: "Kõige ilusam muusika on vihmatilkade kobin kuival laastukatusel, kõige säravam valgus, kui päikesekiir nagu mõök läbi seinaprao hämarusse tungib. Esimeses neist pesitseb unine rahu, teises vinge rahutus, suvise keskpäeva helendus ja sära. Neid mõlemaid on mulle pealekauba kingitud."²

Suvmotiiv Saaremaalt värava ja tuulikuga.

“Meie külavahetee polnud ainult monotoonne rada inimestele ja loomadele, vaid see jooksis küla keskpaigas üle lameda nõmmeselja, kuhu olid reastatud küla tuulikud ja nende kõrval leidis veel ruumi külakiik ühes tantsuplatsiga. Mõlemad töid sinna väljakule elu: tuulikud argipäeviti, kui nende vehkivad tiivad rõõmsalt nagisesid ja mehed oma viljakottidega nende ümber askeldasid; kiik ja tantsuplats pühapäevaõhtuti, kui noorus seal muretult laulis ja trallis.”¹

Tee peamised märksõnad on **saabumine** ja **lahkumine**, päralejõudmine ning äramine, ankruehitmine ja -hiivamine, lendutõusmine ja maandumine. Kui sagedased motiivid romaanides, juttudes, luuletustes, kunstiteostes, filmides, ooperites!

Süžee alustamine tegelaste kohalesaabumisega, nende teekonna kujutamisenä vöib osutada erakordselt meeldejäävaks. Olgu selleks eepos “Kalevipoeg”, E. Vilde “Raudsed käed”, A. H. Tammsaare “Põrgupöha uus Vanapagan” vöi “Töde ja öigus”.

4 G. Ränk, Sest ümmargusest maailmast. 1995, lk 37.

1 Sealsamas, lk 39.

Meisterlik on “**Tõe ja õiguse**” alguspilt, see, kuidas autor sulatab Andrese ja Krõoda saabumise Vargamäe looduse omapärasse: “See oli läinud aastasaja kolmanda vee- randi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatu- nud valgustama ei märke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümmelast meest, kes kõndis vankri kõrval. [- - -] Naine silmitses ümbrust: siin mägi, seal mägi, kaugemal kolmas, pahemat kätt nel- jas, paremat viies ja nende taga kuues, seitsmes ning veel rohkemgi. Mägedel põllud ja hooned, mägede ümber, nende vahel aina soo, tükati raba, kaetud kidura võseri- kuga.”¹

“Tõe ja õiguse” II köide pakub lugejale pildi Indrekust, kes on teel sündmuspaika – Tartusse Mauruse (Treffneri) kooli. Siin aga tõuseb tugevamalt esile samaaegne **lah- kumismotiiv**: jääb maha kodu – Vargamäe, kõige hingelähedasem paik maailmas: “Esimest korda elus tundis Indrek end tõesti üksikuna, mahajäetuna ja nagu maail- mast eraldatuna, niipea kui vagunirattad hakkasid põrisema, tagudes mingisugust tundmatut takti. Kogu minevik tõmbus millegipärast Vargamäele kagarasse kokku ja muutus nagu unenäoks, muinasjutuks, peaaegu olematuks. Mis olnud, tundus kõik tähtsusetuna; mis tulemas, nii tähtsana ja suurena, et tal puudus alles igasugune sisu. [- - -] Vahetevahel tonksas ta saapakontsaga vastu pingi alla pistetud kasti (kohvrit), nagu kardaks ta selle kadu, sest kast oli ju ainuke omane asi selles võõras ümbruses ja tema sisemus varjas esemeid, mis Indrekule lähedased. [- - -] Tema tõ- siseks reisuseltiliseks oli see ristamisi tugeva nõoriga seotud kast, mitte aga teda ümbritsevad kaassõitjad.”²

Tõepoolest, teekäija, ränduri (ka ekskursandi!) mõttelis-tundeliseks kaaskäijaks võib saada mingi ese. Indrekul on selleks reisikast, aga kui ta aastate pärast Varga- mäelt lõplikult lahkub (V kõite lõpustseen), astub ta riideaidas kadunud Krõoda kirja- tud ja kääksuva kaanega kirstu juurde. Siit sugeneb filosoofiline mõtisklus aja ja elu üle. Selle üle, et elu polegi muud “kui ainult mälestus või mälestuste mälestus .. Kogu inimkondki terve oma elu ja hädadega, võitluste ja valudega on pisitillukene täppeke- ne mälestuse kõrval. Pisinatukene lõhna kusagil vanas tuhmunud kirjadedega kirstu- nurgas ja mälestuste mälestus mõnest ammukadunud naisest või mehest, see on ini- mese elu.”³

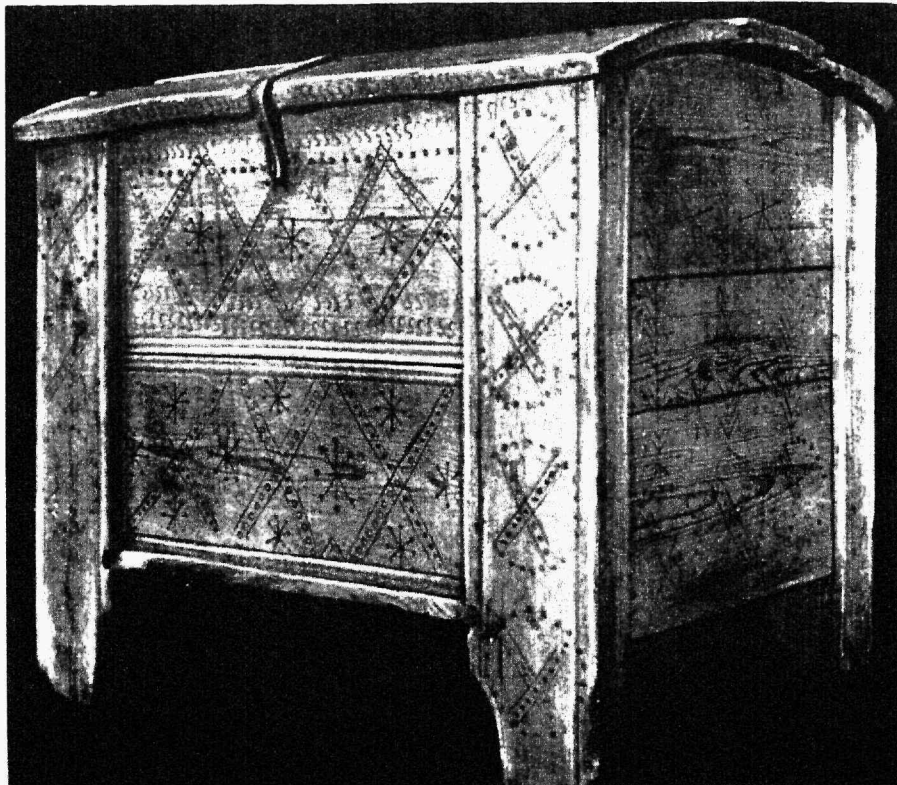
Ja nende mõtetega asuski Indrek **teele**. Tee on väga sageli **lahkumise** – kodunt lahkumise – sünonüüm. Selle üle tasub mõelda (ka koolilapsi ekskursioonil mõtlema panna), eriti mõnele **koduväravaga** tõkestatud teerajal. Tahtmatult tulevad mõtted – kes on siit välja läinud, millal, kuhu, kas ka tagasi pöördunud või jäädavalt ... Millised inimsaatused on selle teega põimitud, millest see tee võiks meile kõnelda? Siin leidub mõttemotiive ja miks mitte ka võimalusi loovülesanneteks.

Oletagem, et jõudsimme Holstre lähistele Viljandimaal. Mäluekraanil vilksatab Mih- kel Veske, tema kodupaik ja teadmine, et siin oli kõikide tema teede algus – kooli, gümnaasiumi, ülikooli ... Võtame toeks tema igihalja luuletuse “Isatalust lahkumine”:

1 A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus. I. Tallinn, 1964, lk 5.

2 A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus. II. Tallinn, 1981, lk 5.

3 A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus. V. Tallinn, 1969, lk 400.

Meie riidekapi eelkäija oli kirst, suur neljal jalal seisev kaanega panipaik.
Temas hoiti riietusesemeid, kangaid ja palju muud, samuti vilja ja jahu.
Seetõttu oli kirst kujunenud omamoodi rikkuse sümboliks.

*Kui mu kallist isatalu
jumalaga jätsin ma,
tundis minu süda valu,
mis ei või ma ütelda.*

*Väravalt ma üle välja
sõitsin venna saatusel,
sõitsin üle nurme selja,
kust veel kodu nähtaval.*

.....
*Hoia hobust kinni vähe,
las mind vaad'ta tagasi,
ehk ei saa ma enam näha
isatalu iialgi.*

Kristjan Raud "Muinasvärav" – kõnekas üldistus meie kaitstusest ja unistustest.

Kodutee ja koduvärav on püsiväärtused, mis inimest aegu on saatnud ja tema vaimu hoidnud. Viimase suure sõja tuhandete eesti sõjapõgenike – pagulaste – mälestusmustris korduvad ikka ja jälle needsamad kujundid – kodutee, koduvärav, koduüks. Üks neist – Aleksander Hinno – on pealkirjastanudki oma raamatu sõnaselgelt: **“Koduvärav”**. Sissejuhatav tekst tuleb väga tuttav ette: “See lihtne kuuselattidest värav, mis oli kinnitatud tugevate männipostide vahele ja asetses isatalu õue idapoolses otsas ... Meie, lapsed, aga armastasime oma koduväravat. Ja nüüd aastate järel, mil olen unustanud nii mõnegi elava sõbra, seisab ta ikka mu silmis nii selgelt, et unustan isegi päevad, mis on täppinud halli mu juustesse ja külvanud kortse näole. Unustan kõik vaeva ja valu ning laskun lapsepõlve kauneimate unelmate maa-
le, et vestelda ona armsa sõbraga – koduväravaga ... Aga kui jõudis kätte silmapilk, kus meid, noori, ootas koolitee, siis sammusime uhkelt läbi koduvärava, et asuda kirjatarkust õppima. Otse inimliku pilguga vaatas koduvärav siis meile, poistele, järele ... Ja nüüd siin kaugel võõrsil seisad sa, mu koduvärav, jälle mu silmade ees. Tunnen sind hästi ja mõistan su südant, mis tuksub armastusest minu vastu. Tean, kuidas alati oled avanenud mu ees, et pakkuda mulle varjupaika, soojust ja päikesepaistet mu koduõues, mida mujal maailma teedel vaevalt leida võib ... Mu koduvärav, küllap sinagi palvetad, et kodu mõiste ei kustuks su sõprade ja kogu meie rahva südamest.”¹

1 A. Hinno, Koduvärav. Geislingen, 1948.

Niisugused hoiakud on omased kõigile paikse eluviisiga inimestele, eriti kui elutee on neid kodust ja kodupaigast kaugemale viinud. Ses mõttes on iseloomulikud **Johannes Kõpu** (1874–1970), Eesti peapiiskopi pagulusest kirjutatud mälestused, mis ikka ja jälle jõuavad koduradadele: “Üldiselt olid Paistu ja Helme mulle iseäraline muinasmaa ... Nii see jäi ja on jäänud tänapäevani. Kui elutee mind pärastpoole nii ühte kui ka teise viis, viibisin seal ikka iseäralise hardustundega ja ülevas meeleolus, nagu otsides isa-ema jalajälgi sellel pinnal, mis mulle tõesti oli “üits ainus Mulgimaa”, et tarvitada hilisema lauliku sõnu. Ja kui mälestuste radadel sinna satun, siis ütleb keegi kuski salajas: “Võta oma kingad jalast, see maa on püha maa!” Ja ma olen kindel, et see tunne mind saadab nii kaua, kui jalad liiguvad maakamaral ja süda jõuab eneses kanda igatsust selle järele, mis on ilus ja õilis maiseski olemises. Seda tunnet süvendab muidugi ka see, et seal hingavad nemad mõlemad, kelle kaudu olen saanud osa esivanemate vaimsest pärandusest ja esimese varustuse, nii füüsilise kui ka vaimse, sellele tee, mida on tulnud käia ...”¹

* * *

See üsna ulatuslik tekst on siiski vaid sissejuhatuse tegelikele matkaradadele. Osutasime vaid tühisele osale meie väikese rahva vägagi suurest kultuuripärandist, tajumaks lihtsat ja keerukat, nähtavat ja varjatut, vaimset ja materiaalselt ühes kultuurikoosluses. Sest “Tervik – see on midagi enam kui üksikosade summa”, nagu ütles Aristoteles. Siit edasi algab juba marsruutide koostamine, milles kõik objektid on kompositsioonikindlalt asetatud.

Lähtuda võiks sellest, et loodusliku ja administratiivse jaotuse alusel saame Eestist neli enam-vähem võrdset maaosa, mis omakorda jagunevad maakondade või linnade järgi alaosadeks. Need on Põhja-Eesti, Lääne-Eesti, Kesk-Eesti ja Lõuna-Eesti. Selline on järgneva teksti geograafiline kavandus.

(Järgneb)

1 Tammine rahvas. Uppsala, 1952, lk 13.

**KOOLIUUENDUSLASES NR 21–30
ILMUNUD TÖÖDE BIBLIOGRAAFIA**

Tööd on esitatud autorite ja tööde alfabeeetilises järjestuses. Tööde sisu on avatud märksõnade abil nii, nagu see on vormistatud EPAMi andmebaasis.

Alttoa, Villem

1. Kooli õppe- ja kasvatustöö arendamiskava. – 24 (85), 1998. – Lk 6–18. [Ajakirjast Eesti Kool 1937 nr 6]. – Sisu: õppetöö/ kasvatustöö/ arenduskava/ Alttoa, Villem/ koolijuhataja/ koostamine/ kool/ õppekava/ õpilane/ töökoormus/ koolimuuseum/ majandamine/ hariduskulu/ ümbruskond/ kasvatustöö/ ulakus/ karistamine/ klassijuhataja/ klass/ omadused/ harjumus/ kasvatusvõte/ kavapärane kasvatustöö/ kodukord/ käsk/ korraldus/ väärtus/ kohaldamine.

Andresen, Lembit

1. Kihelkonnakoolid 18. sajandil. – 28 (89), 1999. – Lk 43–47. – Sisu: kihelkonnakool/ 18. sajand/ kooliajalugu.

Aru, Arnold

1. Arnold Arult "Kooliuuenduselasele": (Hoidkem/kaitskem kooli ja lapsi). – 26 (87), 1999. – Lk 75–78: foto. – Sisu: Aru, Arnold (foto)/ kool/ laps/ tuleõnnetus/ kinokatastroof/ Kilingi-Nõmme algkool.

Bachman, Signe

1. Õpilane – õpetaja – lapsevanem. – 21 (82), 1997. – Lk 66–69; Kirjandus 7 nim. – Sisu: kool/ kodu/ koostöö/ lapsevanem/ õpetaja/ õpilane/ algklass/ maakool/ õpimaterjal/ raskusaste.

Birk, Vaike

1. Mihkel Kampmaa didaktikuna. – 25 (86), 1998. – Lk 5–14: ill; Kasutatud allikad lk 13; Noppeid M. Kampmaa "Didaktika põhijoontest" lk 13–14. – Sisu: Kampmaa, Mihkel (foto)/ õpiaastad/ koolimees/ didaktik.

Eisen, Ferdinand

1. Eesti ja vene keele õpetamisest nõukogude võimu ajal üldhariduskoolis. – 24 (85), 1998. – Lk 66–72. – Sisu: vene keel/ emakeel/ õpetamine/ rahvuskool/ nõukogude võim/ võitlus Moskvaga.

2. Omaaegsest heitlusest originaalõpikute ümber. – 21 (82), 1997. – Lk 4–6. – Sisul: NSVL Haridusministeerium/ Eesti Haridusministeerium/ üldharidussüsteem/ tsentraliseerimine/ ühtlustamine/ õpik/ originaalõpik/ tõlkeõpik/ kohalik autor/ töövihik/ 11-kl keskkool/ õpiku kinnitamine/ Prokofjev, M./ Kondakov, M.

Grass, Ene

1. Raske on mõista, kerge on hukka mõista. – 21 (82), 1997. – Lk 39–45; Kasutatud kirjandus 10 nim. – Sisul: Tallinna Pedagoogikaülikool/ täienduskoolitus/ lõputöö/ algkool/ klassisisene vägivald/ probleemne laps/ ebakompetentne täiskasvanu/ kodu/ kasvatus/ emotsionaalne häälestus/ tahe õppida/ tundekasvatus/ uurimisteema/ rühmatöö/ paaristöö/ individuaalne töö/ ühistöö/ iseseisev töö/ vastutus/ kodulugu/ loodusõpetus/ meri/ käsitlemine/ muusikaõpetustund/ emakeeletund/ kehalise kasvatus tund/ meisterdamistund.

Haavik, Õie

1. Ühest omaaegsest koolijuhist. – 23 (84), 1998. – Lk 23–33: foto, noot; Üldõpetuslik kodulooraamatute sari lk 30–31; A. Oengo-Johanson kirjutatud ja toimetatud raamatud lk 31; Adele Oengo-Johansonilt ajakirjanduses ilmunud artikleid lk 31–33. – Sisul: Oengo-Johanson, Adele (foto)/ Tallinna 12. Algkool (foto)/ tegevus/ looming/ bibliograafia.

Hallik, Ilme

1. [Kaasautorid: Jõemaa, Sirje, Lausmaa, Sven, Oru, Anne]. Segaklasside mõju Eesti kooli seisundile Järve Gümnaasiumis Ida-Virumaal. – 22 (83), 1997. – Lk 55–76: tab, joon. – Sisul: Ida-Virumaa/ Järve Gümnaasium/ eestikeelne haridus/ segaklass/ õppetöö/ analüüs/ integreerimisraskus/ arvamus/ õpetaja/ lapsevanem/ õpilane/ Frolova, Milvi-Evi.

Juuti, Pauli

1. Hulkur ja mängur õppijatena. – 22 (83), 1997. – Lk 38–45; Viited lk 45; Ajakirja Aikuiskasvatus 1997 nr 1 refereerinud Meri-Liis Laherand. – Sisul: õppimine/ koolitus/ postmodernism/ õppimiserinevus.

Jõemaa, Sirje

1. [Kaasautorid: Hallik, Ilme, Lausmaa, Sven, Oru, Anne]. Segaklasside mõju Eesti kooli seisundile Järve Gümnaasiumis Ida-Virumaal. – 22 (83), 1997. – Lk 55–76: tab, joon. – Sisul: Ida-Virumaa/ Järve Gümnaasium/ eestikeelne haridus/ segaklass/ õppetöö/ analüüs/ integreerimisraskus/ arvamus/ õpetaja/ lapsevanem/ õpilane/ Frolova, Milvi-Evi.

Kallas, Roman

1. Eesti kirjanduse õpetamine vene õppekeelelega gümnaasiumis. – 23 (84), 1998. – Lk 65–74: skeem; Kirjandus lk 74. – Sisul: eesti kirjandus/ vene õppekeelelega gümnaasium/ õpetamine/ mitmekultuuriline mõtlemine/ sotsiaalne integratsioon/ Herder, Johann Gottfried/ kultuurišokk/ tekst/ metoodika.

Kelder, Harri

1. Erakool Eesti haridusmaastikul. – 26 (87), 1999. – Lk 5–12: tab. – Sisu: erakool/ kujunemine/ taassünd/ erakooliseadus/ üldharidus/ kõrgharidus/ kutseharidus.
2. Vähemusrahvuste emakeelne kooliharidus 20.–30. aastate Eestis. – 23 (84), 1998. – Lk 5–9. – Sisu: hariduspoliitika/ kooliharidus/ emakeelne/ rahvuskeelne/ vähemusrahvus/ Raud, Märt/ kultuurautonoomia/ õppeasutus/ eesti keel.
3. Üldisest koolikohustusest Eestis läbi aegade. – 27 (88), 1999. – Lk 45–51; Kirjandus joonealustes märkustes. – Sisu: koolikohustus/ hariduspoliitika/ kodukool/ vahekool.

Kits, Aino

1. Otto Johannes Kiisel Eesti Vabariigi haridustegelaseks. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 41–50: foto, joon; Kasutatud allikad lk 49–50. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: Kiisel, Otto Johannes (fotol)/ haridustegelane/ Tallinna Õpetajate Selts/ EKESKO/ koolivalitsus/ õpik/ kool/ arengukava/ klassijuhatajatund/ koolimuuseum/ vabaharidus.
2. Tallinna haridusasutused A. Veiderma ametiajal. – 25 (86), 1998. – Lk 15–25: ill; Kasutatud allikad ja kirjandus lk 24–25. – Sisu: Veiderma, Aleksander (fotol)/ koolimees/ haridusjuht/ haridusminister.

Kivi, Lilian

1. Sektor, kus tähelepanu all oli lapse areng esimesel kümnel eluaastal. – 27 (88), 1999. – Lk 22–44: ill; Kasutatud kirjandus lk 44. – Sisu: kuueaastane laps/ kooliks ettevalmistamine/ kooliküpsus/ PTU/ algõpetuse sektor/ uurimistegevus/ katseline õpetamine/ õppeplaan/ päevarežiim/ mäng/ liikumine/ ruum/ nädalane õppekoormus/ mööbel/ õppemetoodiline materjal/ liitklass.

Kivinukk, Anne

1. Valimik praktilisi töid keskkonnaprobleemide käsitlemiseks koolis. – 24 (85), 1998. – Lk 37–53. – Sisu: keskkonnaprobleem/ kool/ praktiline töö/ õhusaaste/ kodukoht/ saasteallikas/ kaardistamine/ tuulelipp/ valmistamine/ lõkkease/ loendamine/ kompostimine/ tolmusaaste/ õhk/ tolmusisaldus/ hindamine/ happesademed/ vihmavesi/ sulanud lumi/ männikoor/ happesus/ mõõtmine/ happeseade/ arvutiülesanne/ osooniprobleem/ "osoonisõbralik" toode/ tubakataim/ vaatlus/ ülemaailne soojenemine/ kasvuhooneefekt/ fenoloogiline vaatlus/ puu.
2. Valimik praktilisi töid keskkonnaprobleemide käsitlemiseks koolis. – 25 (86), 1998. – Lk 42–54: tab. – Sisu: keskkond/ bioindikatsioon/ puu/ praktiline töö/ vaatlus/ õhk/ samblik/ energia/ saastamine.
3. Valimik praktilisi töid keskkonnaprobleemide käsitlemiseks koolis. – 26 (87), 1999. – Lk 27–35; Õhusaastet käsitlevat kirjandust lk 35. – Sisu: õppevahend/ keskkond/ käsitlemine/ kool/ praktiline töö/ õhusaaste/ kodu.

Kokassaar, Urmas

1. [Kaasautor: Sõber, Tiina]. Mikroobide tegevust saab jälgida ka mikroskoobita! – 22 (83), 1997. – Lk 31–37. – Sisu: loodusõpetus/ bioloogia/ mikrobioloogia/ katse/ mikroorganism/ piim/ mikroob/ taim/ kooselu/ pakend/ lagunemine.

Kurm, Helga

1. Ellen Key – reformpedagoogika teerajajaid. – 25 (86), 1998. – Lk 55–60: foto. – Sisu: Key, Ellen (foto)/ elukäik/ pedagoogilised probleemid/ naisküsimus/ perekond/ kasvatus.

Laherand, Meri-Liis

1. Diskrimineerivad õpikud.– 26 (87), 1999. – Lk 53–58; Kasutatud kirjandus lk 57–58. – Sisu: õpik/ õppekava/ varjatud õppekava/ diskrimineerimise vorm/ nähtamatus/ stereotüüpiseerimine/ ignoreerimine/ fragmentatsioon/ isolatsioon/ keeleline diskrimineerimine.

2. Kooliväsimusest läbi üliõpilaste silmade. – 24 (85), 1998. – Lk 60–65. – Sisu: kooliväsimus/ stress/ õpetaja/ üliõpilane/ kirjutis/ analüüs/ põhjus/ liigendus/ füüsilise keskkonna tegur/ magamatus/ raske õpik/ tervisehäire/ sotsiaalne suhtlemine/ probleem kaaslasega/ psüühiline seisund/ koolielu vale korraldus/ õppetöö vale korraldus/ õppetunni vale korraldus/ igav õpetus/ igav õpetaja/ väsinud õpetaja/ tüdinud õpetaja/ agressiivne õpetaja/ Norfolki, D./ abinõu.

3. Õppija kujunemine: narratiivne lähenemine. – 21 (82), 1997. – Lk 46–52; Viited lk 51–52. – Sisu: õppija/ kujunemine/ konstruktivistlik õppimiskäsitlus/ narratiivne õppimiskäsitlus/ pedagoogika/ meditsiin/ seos/ psühhoteraapia/ psühhoanalüüs/ maailmapilt/ minapilt.

4. Õppimine ja postmodernism. – 22 (83), 1997. – Lk 46–48; Kirjandus 5 nim. – Sisu: ülevaade/ Soome/ Aikuskasvatus/ Jarvis, Peter/ õppimine/ paradoks/ Juuti, Pauli/ Kalli, Pekka/ rahvaülikool/ suhtlemine/ autentsus/ Rinne, Risto/ töö/ positsioon/ koolitus/ Salo, Petri/ täiskasvanukasvatus.

Lausmaa, Sven

1. [Kaasautorid: Hallik, Ilme, Jõemaa, Sirje, Oru, Anne]. Segaklasside mõju Eesti kooli seisundile Järve Gümnaasiumis Ida-Virumaal. – 22 (83), 1997. – Lk 55–76: tab, joon. – Sisu: Ida-Virumaa/ Järve Gümnaasium/ eestikeelne haridus/ segaklass/ õppetöö/ analüüs/ integreerimiskäsitlus/ arvamus/ õpetaja/ lapsevanem/ õpilane/ Frolova, Milvi-Evi

Leht, Kalju

1. Nigol Andreseni meenutuseks.– 29–30 (90–91), 1999. – Lk 78–79: foto. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: Andresen, Nigol (foto)/ meenutus.

2. Toimetajamõtisklus. – 21 (82), 1997. – Lk 3. – Sisu: Eesti kool/ õpetuskool/ kasvatus/ hariduskesksus/ kasvatuskriis.

3. Toimetajamõtisklus. – 22 (83), 1997. – Lk 3–4. – Sisu: rahvaharidus/ järjepidevus/ Önnepalu, Tõnu/ perekond/ koolivõrk/ kääbuskool/ Liimets, Heino/ vastastikune rikastamine.
4. Toimetajamõtisklus. – 23 (84), 1998. – Lk 3–5. – Sisu: koolivõrk/ väikekool/ korrektsoon/ temperamenditüübiline ühekülgsus.
5. Toimetajamõtisklus. – 24 (85), 1998. – Lk 3. – Sisu: mõtisklus/ Riigikogu/ koosolek/ hariduspoliitika/ tänavalaps/ pearaha/ pilootkool.
6. Toimetajamõtisklus. – 25 (86), 1998. – Lk 3–4. – Sisu: erakõrgharidus/ eliitkool/ aastamaks/ erapõhikool/ egalitaarne haridus/ elitaarne haridus/ riigieksam.
7. Toimetajamõtisklus. – 26 (87), 1999. – Lk 3–4. – Sisu: juubelialbum/ Hugo Treffneri gümnaasium/ Saaremaa Ühisgümnaasium/ Rakvere Gümnaasium/ provintsikool/ eliitkool/ kasvatus.
8. Toimetajamõtisklus. – 27 (88), 1999. – Lk 3–4. – Sisu: rahvaharidus/ rahvuslik substraat/ koolikohustus/ õppekava/ PTUI.
9. Toimetajamõtisklus. – 28 (89), 1999. – Lk 3–4. – Sisu: õppekirjandus/ õpik.
10. Toimetajamõtisklus. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 3–4. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: kool/ ilukirjandus/ õpilane/ õpetaja/ kutsekiindumus/ uurimine.
11. Vaatlusi Eesti haridusmaastikul. – 24 (85), 1998. – Lk 23–37. – Sisu: hariduspoliitika/ haridusolukord/ haridusuuendus/ hariduslugu/ umbmäärasus/ minevikukogemus/ isiksuskeskne/ rahvuslik identiteet/ kultuur/ rahvuskeskne/ õpetaja/ ettevalmistamine/ kutseharidus/ diferentseerimine/ koolialmanahh/ õppekirjandus/ maailmakogemus/ alternatiivharidus/ noorsoopolitiitika.

Leht, Viive

1. Enn Murdmaa oma järeltulijate mälestustes. – 22 (83), 1997. – Lk 14–20: foto. – Sisu: hariduslugu/ Murdmaa, Enn (foto)/ mälestused/ foto “Enn Murdmaa koos abikaasa Anna ja lastega”/ Murdmaa, Leida/ Murdmaa, Mai/ Murdmaa, Kai/ Murdmaa, Allan/ Murdmaa, Ivar.

Endel Leibak 15.06.1921 – 1.02.1999: *in memoriam*. – 27 (88), 1999. – Lk 80: foto. – Sisu: Leibak, Endel (foto)/ *in memoriam*.

Lind, Ene

1. Natalie Johanson-Pärna osa tütarlaste hariduse edendamisel Eestis. – 26 (87), 1999. – Lk 12–17; Kasutatud kirjandus lk 16–17. – Sisu: Johanson-Pärna, Natalie/ tütarlaps/ haridus/ käsitöökool/ Eesti Tütarlaste Tehnika Käsitöökool/ Tallinna Tütarlaste Era Tehnika-Käsitöökool.

Lvova, Marga

1. Pedagoogika uurimisinstituudi teadustöötajad. – 28 (89), 1999. – Lk 32–43. – Sisu: Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut/ teadustöötaja/ nimekiri/ PTUI.

Maanso, Viivi

1. Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut ja emakeel. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 4–18; Viidatud kirjandus lk 18. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: PTUI/ emakeel/ didaktika/ õpik/ töövihik/ õppekirjanduse sõnavara/ õppevara/ õpilaste sõnavara/ Koemets, Enn/ Valgma, Johannes/ Rimmel, Nikolai/ Sööt, Erna/ ülevaade sektori tööst.

Malmstein, Kai

1. [Kaasautor: Mandrat, Kerli]. Loovus ja selle arendamise võimalused käsitöötundides. – 23 (84), 1998. – Lk 10–13; Kirjandus lk 13. – Sisu: tööõpetus/ käsitöö/ loovus/ arendamine/ Amabile, T. M./ motivatsioon/ loov mõtlemine/ tööstiil/ ainealane teadmine.

Mandrat, Kerli

1. [Kaasautor: Malmstein, Kai]. Loovus ja selle arendamise võimalused käsitöötundides. – 23 (84), 1998. – Lk 10–13; Kirjandus lk 13. – Sisu: tööõpetus/ käsitöö/ loovus/ arendamine/ Amabile, T. M./ motivatsioon/ loov mõtlemine/ tööstiil/ ainealane teadmine.

Mardi, Merje

1. Miks me vajame muinasjutte. – 24 (85), 1998. – Lk 54–59; Kirjandus lk 59. – Sisu: muinasjutt/ Bettelheim, Bruno/ mõtteteri/ inimene/ mõju/ muinasjutunädal/ lugemis- oskus/ isiksus/ kujundamine.

Matiisen, Kärt

1. Matemaatika õpetamine võimeterühmades Kose Keskkoolis. – 23 (84), 1998. – Lk 43–46: tab. – Sisu: matemaatika/ Kose Keskkool/ õpetamine/ võimeterühm.

Norheim, Linda

1. Õpilaste aktiivsusest. – 28 (89), 1999. – Lk 48–53: joon; Kasutatud kirjandus lk 53. – Sisu: õpilane/ aktiivsus/ õpetamine/ teadmine/ narkoprobleem/ meetod/ enesekeh- testamine/ Freire, Paulo/ Arnsteini osalushierahia.

Nurmik, Juta

1. Haridusministeeriumi ja Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi koostöö mõ- nest tahust. – 28 (89), 1999. – Lk 27–31. – Sisu: Haridusministeerium/ õpikute metoo- dika osakond/ ÕMO/ õpik/ programm/ õppekomplekt/ PTUI/ Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut.

Oru, Anne

1. [Kaasautorid: Hallik, Ilme, Jõemaa, Sirje, Lausmaa, Sven]. Segaklasside mõju Eesti kooli seisundile Järve Gümnaasiumis Ida-Virumaal. – 22 (83), 1997. – Lk 55–76: tab, joon. – Sisu: Ida-Virumaa/ Järve Gümnaasium/ eestikeelne haridus/ se-

gaklass/ õppetöö/ analüüs/ integreerimisraskus/ arvamus/ õpetaja/ lapsevanem/ õpilane/ Frolova, Milvi-Evi.

Ots, Loone

1. Varane interdistsiplinaarsus Eesti muukeelses koolis: ühe ununud õpiku lugu. – 23 (84), 1998. – Lk 13–22; Kirjandus lk 22. – Sisu: muukeelne kool/ eesti kultuur/ õppe-materjal/ interdistsiplinaarsus/ eesti keel/ õpetamine/ ülevaade/ Oro, J./ Nurmik, M./ "Eesti lugemik muulastele".

Pajumaa, Elsa

1. Elsa Pajumaalt "Kooliuuenduslasele". – 23 (84), 1998. – Lk 75–79: foto. – Sisu: haridus/ hariduskorraldus/ katsetamine/ õpetaja.

2. Sunnitud muutumiste keerises ...: (August Raielo elu ja tööd meenutades). – 21 (82), 1997. – Lk 19–27: foto. – Sisu: Raielo, August (foto)/ õpiaasta/ tööaasta.

Pedak, Mari

1. Mari Pedakult "Kooliuuenduslasele". – 21 (82), 1997. – Lk 70-78: foto, joon. – Sisu: Pedak, Mari (foto)/ regionaalpoliitika/ kontseptsioon/ meetmed/ ettevõtlus/ "Väike regionaalpoliitika"/ "Suur regionaalpoliitika".

Prints, Olaf

1. August Maramaa algkooli matemaatika kooliraamatud. – 24 (85), 1998. – Lk 18–22. – Sisu: Maramaa, August/ matemaatika/ autor/ õpik/ iseloomustus/ biograafia.

2. Koolimatemaatika iseseisvumispüüdlusi Eestis (aastad 1950–1960). – 21 (82), 1997. – Lk 7–15; Teemakohane kirjandus 9 nim. – Sisu: koolimatemaatika/ originaal-õpik/ üleliiduline õpik/ Etverk, Elmar/ Haridusministeerium/ matemaatika ainekomisjon/ matemaatikaõpetajate kongress/ traditsioon/ matemaatikakomisjon/ eesmärk/ Rägo, Gerhard/ õppekava/ füüsikakomisjon/ Lang, Juhan/ uuendamine/ täppisteaduste olümpiaad/ matemaatikute ja füüsikute teaduslik-pedagoogiline konverents/ TRÜ/ vabariiklik matemaatika õpetamise seminar/ iseseisvumispüüe/ programm/ Tartu/ matemaatikaklass/ eksperiment/ Värskä/ neljanädalane suvekursus/ matemaatikaõpetajate päev.

Põldoja, Hillar

1. Eesti Õpetajate Meeskoor: (minevik-olevik-tulevik). – 21 (82), 1997. – Lk 28–38: 3 fotot. – Sisu: Eesti Õpetajate Meeskoor (foto)/ loomine/ Uiho, Harald/ Sarapik, Peep/ Kuljus, Tõnu (foto)/ Kaiv, Lilyan (foto)/ Eglon, Ants (foto)/ Ojaste, Heli (foto)/ kontserdireis/ "Ta lendab lilledest lillesse"/ noot/ omavalitsus.

2. Koolidirektori stressifaktoritest. – 23 (84), 1998. – Lk 52–54. – Sisu: koolidirektor/ stressifaktor/ ajutine töötaja.

Pärnpuu, Anu

1. Suhtlemine ja eneseväljendus. – 25 (86), 1998. – Lk 30–42: tab. – Sisu: suhtlemine/ eneseväljendus/ suhtlemisjulgus/ ujedus/ mäng/ vestlemine/ puudega inimene.

2. Õppematerjal terviseõpetuse õpetajale 5., 6. ja 9. klassis. – 21 (82), 1997. – Lk 52–66: ill. – Sisu: terviseõpetus/ õppematerjal/ abi õpetajale/ tervisekasvatus/ tervis/ haigus/ ravi/ vaimne tervis/ valetamine/ stress/ füüsiline tervis/ tähelepanu/ mälu/ mäng/ ülesanne/ psühhotest/ hindamine/ ilu/ käitumine/ sõprus/ ärrituja/ suhtleja/ test/ tulemus/ Tartu Kroonuaia Kool.

Raaper, Helje

1. Koduloo teemade käsitlemine II klassis. – 23 (84), 1998. – Lk 33–42; Kirjandus 14 nim. – Sisu: kodulugu/ õppematerjal/ teema/ meetod/ Eesti/ tava/ püha/ lavastus/ kadripäev/ vastlapäev/ soovitus.

Rannap, Heino

1. Artur Vahter – *professor musicus*. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 56–59: joon. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: Vahter, Artur (joonistus)/ elulugu/ tegevus.

2. Eesti kooli memuaarkirjanduse pärl. – 22 (83), 1997. – Lk 5–13. – Sisu: hariduslugu/ Raud, Märt/ “Eesti kool aegade voolus”/ memuaarkirjandus.

3. Heino Kaljuste. – 27 (88), 1999. – Lk 75–79: foto. – Sisu: Kaljuste, Heino (foto).

4. Koolimees ja teadlane Villem Altoa. – 24 (85), 1998. – Lk 4–6: foto. – Sisu: Altoa, Villem (foto)/ koolimees/ teadlane/ hariduslugu/ biograafia/ uurimus.

5. Muusikaõpetuse mentor Riho Päts. – 26 (87), 1998. – Lk 17–27: ill, noot. – Sisu: Päts, Riho (foto), (šarž)/ elulugu/ tegevus/ “Kevadel”/ “Jõulutaadi ootel”.

Ratassepp, Väino

1. Keemiadidaktikuna PTUIs. – 28 (89), 1999. – Lk 5–17: foto. – Sisu: Ratassepp, Väino (foto)/ keemia/ õpik/ töövihik/ koostamine/ programm/ PTUI.

Raud, Märt

1. Katkendeid Märt Raua raamatust “Eesti kool aegade voolus”. – 26 (87), 1999. – Lk 36–53. – Järgneb. – Sisu: Raud, Märt (foto)/ “Eesti kool aegade voolus”/ katkend/ Leht, Kalju/ saateks/ Eesti Õpetajate Liit/ kooliuuenduse päevad/ Mikkelsaar, Friedrich Volrad/ meenutusi haridusinspektorina.

2. Katkendeid Märt Raua raamatust “Eesti kool aegade voolus”. – 27 (88), 1999. – Lk 52–75: foto; joonealused märkused. – Järgneb. Algas KUs nr 26. – Sisu: Raud, Märt (foto)/ “Eesti kool aegade voolus”/ katkend/ Kann, Nikolai/ Jaakson, Aleksander/ Parts, Jaan/ Kiesel, Otto Johannes/ Kiivet, Johannes/ Päts, Voldemar/ kutseline õppeasutus (tabel).

3. Katkendeid Märt Raua raamatust “Eesti kool aegade voolus”. – 28 (89), 1999. – Lk 58–77: foto. – Järgneb. Algas KUs nr 26. – Sisu: Raud, Märt (foto)/ “Eesti kool aegade voolus”/ katkend/ Jaakson, Aleksander/ algkooli juhataja/ laager/ vähemusrahvuste kool.

3. Katkendeid Märt Raua raamatust “Eesti kool aegade voolus”. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk. 61–77. – Järgneb. Algas KUs nr 26. Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: Raud, Märt/ “Eesti kool aegade voolus”/ katkend/ õpetajaskond/ õpetus/ taseme uurimine/ meetodiline töö/ töökool/ Käis, Johannes/ kooliuuendusrühm.

Rinne, Anni

1. Kuidas elas õpetaja esimeses Eesti Vabariigis? – 26 (87), 1999. – Lk 61–64. – Sisu: meenutus/ õpetaja/ eluolu.

Savik, Aleksander

1. Õpilaste iseseisev töö PTUI uurimisprogrammis. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 19–28; Kasutatud kirjandus lk 28. – Sisu: PTUI/ uurimisprogramm/ õpilane/ iseseisev töö/ süsteem/ õppeprotsess/ õppetund/ didaktiline vahend/ metoodika/ probleemõpe.

Schvak, Toomas

1. Toomas Schvakilt "Kooliuuenduslasele". – 25 (86), 1998. – Lk 75–79: foto. – Sisu: Schvak, Toomas (foto)/ Eesti/ haridus/ areng/ õpetaja.

Seim, Jaan

1. Jaan Seimilt "Kooliuuenduslasele". – 22 (83), 1997. – Lk 78–79: foto. – Küsitles Ilmar Kopso. – Sisu: Kopso, Ilmar/ küsitlus/ Seim, Jaan (foto)/ sõnum Kooliuuenduslasele/ õpiaastad/ eesti keel.

Selg, Reet

1. Saksa keele õpetus, õppevara ja õpikud. – 22 (83), 1997. – Lk 21–30; Viitekirjandus 28 nim. – Sisu: saksa keel/ õpetamine/ õppevara/ õpik/ ainelugu.

Selirand, Jüri

1. Viljandi Pedagoogiline Kool 50 – elame veel! – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 50–56. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: Viljandi Pedagoogiline Kool/ mälestus/ tegevuse ülevaade/ Selirand, Jüri (foto).

Solo, August

1. Linda Baumann-Tannit meenutades. – 26 (87), 1999. – Lk 58–60. – Sisu: Baumann-Tanni, Linda/ meenutus.

Sõber, Tiina

1. [Kaasautor: Kokassar, Urmas]. Mikroobide tegevust saab jälgida ka mikroskoobita! – 22 (83), 1997. – Lk 31–37. – Sisu: loodusõpetus/ bioloogia/ mikrobioloogia/ katse/ mikroorganism/ piim/ mikroob/ taim/ kooselu/ pakend/ lagunemine.

Talvistu, Tarvo

1. Kooli ja omavalitsuses eelarve vahekord Abja Gümnaasiumi näitel. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 29–40: joon; Kasutatud kirjandus lk 40. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: Abja Gümnaasium/ omavalitsus/ eelarve/ rahastamine/ üksikisiku tulumaks/ riigi toetus/ kooli kogutulukus/ valem.

Tamming, Terje

1. Kommunikatiivseid ja loogilise mõtlemise harjutusi algõpetuse emakeeles. – 23 (84), 1998. – Lk 56–65: ill; Kirjandus lk 65. – Sisu: emakeel/ algõpetus/ vaatlusharju-

tus/ määramisharjutus/ analüüsiharjutus/ ajaleht/ moodustamisharjutus/ sobitusharjutus.

Telgmaa, Aksel

1. Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut 1959–1991. – 27 (88), 1999. – Lk 5–21; Teemakohast kirjandust lk 21. – Sisu: Telgmaa, Aksel (foto)/ PTUI/ Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut/ tekkelugu/ Nilson, Osvald/ uurimistöö metoodika/ kollektiivuurimus/ kasvatustöö temaatika/ õppemetoodiline kirjandus/ uurimistöö koordineerimine/ instituudi struktuur/ teaduspersonal.

Trikkel, Ivar

1. Ivar Trikkeliit "Kooliuuenduslasele". – 24 (85), 1998. – Lk 74–79: foto. – Sisu: Trikkel, Ivar (foto)/ koolikogemus/ elukogemus/ õpetajakogemus/ auditoorium/ kontakt/ suhtlemine/ reaalkool/ inimlik inimene/ mõtisklus/ õpetaja/ meenusus/ Visnapuu, Linda/ Liimets, Heino.

Undusk, August

1. Arnold Vihman – õpetaja ja matemaatikaõpikute autor. – 25 (86), 1998. – Lk 25–30: ill; Allikad lk 30. – Sisu: Vihman, Arnold (foto)/ õpiaastad/ õpetaja/ õpikuautor.
2. Elmar Etverk – õpetaja ja Eesti koolimatemaatika arendaja. – 21 (82), 1997. – Lk 15–19; Kirjandus 5 nim. – Sisu: Etverk, Elmar/ koolimatemaatik/ õpetaja/ elulugu.

Unt, Inge

1. Kokkuvõtteid didaktika uurimisest ja õpetamisest nelja aastakümne vältel. – 26 (87), 1999. – Lk 64–74. – Sisu: lühiülevaade oma tööst/ didaktika probleemid/ kasvatusteaduse olukord/ tasuline haridus/ väitlemiskultuur/ õpilase käitumine.

Uusen, Anne

1. Emakeele didaktika suunamuutustest. – 23 (84), 1998. – Lk 47–52. – Sisu: emakeel/ didaktika/ jutustamine/ väitlus/ läbirääkimiste pidamine/ intervjuueerimine/ käitumisharjumused/ õpetaja eeskujud/ tutvustamine/ telefoneerimine/ vahendatud dialoog/ nukuteater/ draama/ pantomiim/ rollimäng.
2. Emakeele õpetamise suunamuutused. – 22 (83), 1997. – Lk 49–54: mõistekaart. – Sisu: emakeel/ õpetamine/ suunamuutus/ funktsionaalne keeleoskus/ mõtestatud õppimine/ metakognitsioon/ efektiivne lugemine/ efektiivne kirjutamine/ grammatiline lugemine/ grammatiline kirjutamine/ algkooliõpetus/ vaatlus/ harjutamine/ kuulamine/ omalooming/ mõistekaart.

Vahisalu, Andres

1. Jõululaul. – 29–30 (90–91), 1999. – Lk 60: noot. – Tiitellehel nr 28–29 (89–90). – Sisu: laul/ noot/ "Jõululaul"/ Merilaas, Kersti/ tekst.
2. Jõuluvana ootel. – 22 (83), 1997. – Lk 77: noot. – Sisu: laul/ noot/ "Jõuluvana ootel"/ Lilleväli, P./ tekst.
3. Maa. – 24 (85), 1998. – Lk 73: noot. – Sisu: laul/ noot/ "Maa"/ Mänd, Heljo/ tekst.

4. Talvine õhtulaul. – 25 (86), 1998. – Lk 74: noot. – Sisu: laul/ noot/ "Talvine õhtulaul"/ Niit, Ellen/ tekst.

5. Vikerkaar. – 23 (84), 1998. – Lk 55: noot. – Sisu: laul/ noot/ "Vikerkaar"/ Mänd, Heljo/ tekst.

Vahter, Artur

1. Koolimees ja muusikamees Evald Laanpere. – 28 (89), 1999. – Lk 54–57: foto. – Sisu: Laanpere, Evald (foto)/ koolimees/ muusikaõpetaja.

Villand, Leo

1. Möödunud aegade kõne. – 28 (89), 1999. – Lk 17–26: foto, ill. – Sisu: koolilugu/ Jalase külakool (foto)/ Kabala algkool (foto)/ Järvakandi ministeeriumikool (foto)/ PTU/ pedagoogikasektor/ mälestusmaterjal/ Kapp, Joosep/ Jakobson, Carl Robert/ Nyländer, Aleksander.

Võlli, Kai

1. Õppekavalised integratsioonilaagrid vene õppekeele üldhariduskoolidele (UNDP ja põhjamaade toetusel rakendunud projekt). – 25 (86), 1998. – Lk 61–73: tab. – Sisu: vene õppekeele üldhariduskool/ õppekavaline integratsioonilaager/ Kose/ Uusküla.

Jõulutee

Aale Oengo Kingo

Andres Vahisalu

D Em A7 D F#m Bm Em A7 D

1. Ü - le sil - la, o - rust lä - bi, möö - da val - get lau - sik - maad.
2. Här - ma - ti - se hõ - be - kil - lud, sil - lu - tu - seks jõu - lu - teel.
3. Jõu - lu - teel on jõu - lu - va - na, jõu - lu - ilm on jõu - lu - eht,

Em A7 D F#m Bm G Em A A7 D

Kuu - se - ok - sad lu - me li - gi, lu - me - kat - tes pain - du - vad.
Ee - mal ki - ri - ku - te kel - lad he - li - se - vad pü - hal ööl.
sõi - dab jõu - lu - kin - ki - de - ga, teed tal näi - tab jõu - lu - täht.

Katkend Märt Rava raamatust "EESTI KOOL AEGADE VOOLUS"

KASVATUS

1

Kasvatuse sihi ja suuna määrasid riikides poliitilised tõekspidamised ja võimude vahekorrad. Seetõttu erinesid ja erinevad nad tihti diametraalselt. Mis ühes riigis on kohuslik, seda teises keelatakse. Hitleri Saksamaal oli kooli ülimald ülesandeks "noorsoo kasvatamine riigi ja rahva teenimiseks rahvussotsialistlikus vaimus." Nõukogude Liidus seisab kool kommunistliku partei teenistuses: kasvatuse sihiks on seal "kaasa aidata proletariaadi klassihuvide võimulepääsemiseks". Hispaanias on kool kiriklik, Skandinaavias ülidemokraatlik. Inglismaa kasvatuse ideaaliks on hästikasvatatud väärtuslik inimtüüp ehk džentelmenlik isik. Eestis oli kool tsaariajal ametlikult monarhistlik ja kiriklik, tegelikult aga enamuses rahvuslik. Eesti Vabariigi viimane põhiseadus määras kooli sihiks väärika kodaniku kasvatamise: "Õpetamine ja kasvatamine koolides ja õppeasutustes peab toimuma riiklikus vaimus ja riiklikul korraldusel. Noorte kasvatamine vaimselt, kõlbeliselt ja kehaliselt tublideks ja väärikaiks Eesti kodanikeks on vanemate kui ka riigi ja omavalitsuse tähtsamaid ülesandeid." Seda sihti taotles eesti kool kogu iseseisvuse aja, ehkki seda eelmistes põhiseadustes ei olnud märgitud.

Kasvatuse tähtsust rahva ja riigi elus rõhutati eriti iseseisvuse viimastel aastatel. Minister A. Jaakson ütles a. 1936: "Peame oma koolist, mis oli õppeasutus, tegema otsejoones kasvatusasutuse. Elu nõuab iseloomu, tugevaid, leidlikke, sitkeid inimesi. Kui kool valmistab ainult tarku, siis on see ühekülgne." Seda toonitas ta ikka ja ikka. Nii ütles ta aastal 1938: "Ei saa ehitada tugevat maja nõrgast materjalist. Tugevat maja saab ainult tugevast materjalist. Ei saa nelja-viekkordset kivimaja ehitada saviplonnidest – see ehitus variseks kokku omaenda raskuse tõttu. Mis on see tegur, kes on võimeline kindlustama riigile poliitilise, majandusliku ja kultuurilise arenemise? See on tugev igakülgsest arenenud isik, kes on võimeline riiki kaitsma ja arendama." Samu mõtteid avaldas õpetajate kokkutulekuil ka president K. Päts.

Kasvatuse sihi suhtes oli kogu õpetajaskond üksmeelne (välja arvatud muidugi äärmised vasakpoolsed, kes ootasid õnnistust punasest paradiisist). Aga kasvatamise teostamise viiside suhtes tekkis lahkarvamisi. Lahku mindi selles, kuidas kooskõlastada demokraatliku kodaniku kasvatamise kaht printsiipi – ühiskondliku korra nõudmist ja õpilaste vabadust. Ühed rõhutasid kindla korra vajadust, teised õpilaste individuaalse omapära arendamist ehk vaba kasvatust. Kindla distsipliini ja õpilaste vabaduse kooskõlastamine ei olnud mitte üksi meie probleem, vaid see puudutas kõiki riike. Iga riik on lahendanud ja lahendab seda iseviisi. Soome pedagoog J. Korkipallio märkis neid kontraste (Kansankoulun Lehti 1937 nr. 2) teravate piirjoontega: "Taanis on vabadus, aga ei ole korda, Saksamaal on kord, aga ei ole vabadust, Venemaal ei ole kumbagi. Inglismaal on mõlemad."

“Vaba kasvatus” propageerijaiks olid meil H. Roos ja J. Käis. Viimane ei nimetanud seda küll mitte “vabaks”, vaid “individuaalseks” kasvatuses. Ta nõudis, et koos õpetamise uuendamisega võetaks ette ka säärane kasvatus reform, mis võimaldaks õpilastele rohkem vabadust ja enesemääramist. Ta ülistas Inglismaa kooli, kus valitsus ei olevat õppe- ega kasvatustööd segamas, vaid kus kool võivat vabalt areneda. Ta ei võtnud aga arvesse seda, et inglise kasvatust juhivad igivanad vankumatud traditsioonid, mis on tugevamad valitsuse määrustest.

Õpetajaskonnas leidis distsiplineerimatu kasvatus vähe poolehoidu. Eestis lähtuti põhimõttest, et “mida Juku ei õpi, seda Juhan ei mõista”, et lapsi tuleb maast-madalast harjutada austama ja täitma ühiskondlikke korraldusi ning respektierima kaasnimemete õigus. Meie algkoolides valitses vali distsipliin, mis osalt oli tingitud ka kooliruumide, õuede ja mänguväljakute kitsusest. Õpetajate kasvatustöö ei piirdunud ainult koolimajaga ja kooli ümbrusega, vaid õpetajad valvasid ka õpilaste käitumise üle väljaspool kooli.

Kasvatuse peavahendiks oli nagu ennegi õpetus. Jäi kehtima põhimõte, et iga õpetus peab olema kasvatav. Seega võib ütelda, et kooli kasvatuslikust tööst võtsid osa ka õpikute koostajad.

J. Käisi “individuaalse kasvatus” süsteem jäi segaseks. Ülistades inglise koolide vabadust soovitas ta samal ajal Nõukogude Liidu importi – õpilaste komiteesid, mida ta nimetas “õpilaste omavalitsuseks”. Kuidas 8–13-aastased õpilased end ise valitsevad ja end ise kasvatavad, selle kohta ta juhiseid ei andnud. Ta tõendas siiski, et sääraseid “omavalitsusi” algkoolides on olnud ja et nad koolielus tähtsat osa on etendanud. Ta kirjutas “Eesti Koolis” (1939 nr. 6): “Iseseisvuse aja esimesel aastakümnel kujunes koolides üheks üsna tähtsaks vormiks õpilaste omavalitsus. Algkoolides moodustas õpilaspere omavalitsusliku organisatsiooni – valitavad klassivanemad, mitmesugused ringid ja eriorganisatsioonid koolikorra aktiivseks teostamiseks. Kuid viimasel ajal on kasvanud kiiresti skautlike noorte arv ja nähtavasti selle mõjul näitab omavalitsus ja ringide tegevus langevat tendentsi.” Need read võivad anda eesti algkooli kohta sootuks valepildi. Minu teada eksisteerisid need “aktiivset koolikorda teostavad ringid ja organisatsioonid” ainult J. Käisi enda kirjutustes. Ta väiteid on võimatu kontrollida, sest ta ei nimeta koolivalitsuse ringkondi, kus neid leidis, isegi mitte üksikut kooli. Töötades koolinõunikuna Viljandi-, Pärnu- ja Järvamaal ei ole ma nende olemasolust midagi kuulnud, ka ei ole mulle midagi sellesarnast kõrvu ulatunud haridusministeeriumis 1936–1940. Õpilaste kooliringide ja organisatsioonide nimistus 1938. aasta kohta, mis sisaldas 241 nime, ei leidunud ühtki ringi, millel oleks olnud “omavalitsuslikke” või “aktiivse koolikorra teostamise” ülesandeid. Eesti algkool ei vajanud mingit “aktiivse koolikorra teostamise” ringi ega komiteed, nagu see oma ne oli Nõukogude Liidu koolidele. Koolikorra teostamine käis meil õppenõukogu ülesannete hulka, kellel ei olnud vaja jagada oma võimu mingisuguste “õpilaste omavalitsustega”. Küll kasutati korrapidamises õpilaste abi. Igas klassis olid õpilastest korrapidajad. Oli ka klassivanemaid, ükskõik kas määratavaid või valitavaid, aga mingisuguseid “omavalitsuslikke” funktsioone neil ei olnud, vaid nad täitsid koolijuhataja ja korrapidaja õpetaja korraldusi. Ka võisid klassivanemad klassi soove koolijuhatajale ette kanda.

2.

Asutava Kogu poolt a. 1919 antud av. algkoolide seadus keelas kehalise karistuse koolides kategooriliselt ära. Sellega jõudis Eesti Lääne-Euroopast kaugele ette. Eesti enda kohta sel keelul suurt tegelikku tähtsust ei olnud, oli ainult põhimõtteline, sest see karistusviis oli juba enne koolidest tegelikult kadunud. See oli kuulunud kasvatusüsteemi saksa koolivalitsuse ajal, kui valitses põhimõte, et "mida armsam laps, seda valusam vits". Pärast seda kadus see vähehaaval iseendast. Seminaridest tulnud õppejõud olid selle vastu kindlasti. Pooldas seda vist mõni üksik. Kui M. Kampmann sajandite vahetusel "Postimehe" artiklis karistusvahendite hulgas ka vitsahirnu nimetab, tõusis selle vastu ajakirjanduses protestide torm.

Seaduse määrus oli lühike: "Kehaline karistus on koolis keelatud." Aga varsti tekitas see sõnastus arusaamatust, mida mõista "kehalise karistuse" nime all, kas ainult sääraseid, kus õpetaja käe lapse külge paneb, või ka näit. nurkapanemist. Seepärast anti hiljem seaduse revideerimisel määrusele uus sõnastus: "Koolis on lubatud ainult pedagoogilised karistusviisid". See redaktsioon rahuldab kõiki. Kas karistus on pedagoogiline või mitte, seda tuli otsustada igal üksikul juhul, võttes arvesse kõiki asjaolusid. Erakordsetel juhtudel võis osutada "pedagoogiliseks" ka löömine. Tean kaks säärast juhtu, kus "löömine" pedagoogiliseks tunnistati. Ükskord tegi seda kohus Tarvastu lapsevanema kaebuse korral koolinõunik M. Rootsi ekspertiisi põhjal, teine kord haridusministeerium minu poolt korraldatud juurdluse alusel. Lugu juhtus ühes pisikeses Järva algkoolis, kus juhatajaks oli väikest kasvu noor naisõpetaja. Koolis käisid kaks väga riiakat venda, kellest vanem, tugevate sadistlike kalduvustega poiss, nooremaid ja nõrgemaid, eriti oma venda, alalõpmata terroriseeris. Tundide vaheajal ei saanud õpetaja isegi oma tuppa minna – pidi ikka valvel olema, et ulakas poiss teistele liiga ei tee. Kui ta kord vahetunni lõpul lastele selja pööras, kuulis ta kanget hädakisa – üks poiss kaebas, et ulakas on teda jalaga valusasti löönud. Õpetunni algul asus õpetaja asja selgitama ja kutsus süüdlase pingist välja kantšli juurde. Poiss pani vihaselt karjuma, et tema peale valetatavat. Et selgitusega mitte õppetöö aega raisata, ütles õpetaja, et võtab asja arutamisele pärast tundi ja käskis poissi tagasi oma kohale minna. Aga poiss karjus edasi ja tõrkus käsku täitmast. Õpetaja pani talle käe õlale ja ütles: "Lähme!" Poiss virutas rusikaga õpetajale vastu rinda. Õpetaja andis talle kõrvakiilu, mille peale poiss nutma hakkas ja oma pinki läks. Poisi isa saatis kohe ministeeriumile kaebuse, et õpetaja on tema poega peksnud. Juurdlusel tunnistas poiss oma süü üles, isegi nagu uhkustades oma vägitükkidega. Õpetaja ütles: "Mida pidin ma tegema? Kas nutma hakkama ja paluma, et "ole pai poiss ja ära mind löö"! Millegagi pidin ma ju oma autoriteeti kaitsma ning reageerima kähku." Ministeerium jättis kaebuse tagajärjeta.

Kehalist karistust koolid taga ei nutnud. Nüüd vaieldi juba selle üle, kas karistused koolis üldse on lubatavad. Karistuste kaotamist nõudsid endised seminaride direktorid Hans Roos ja J. Käis. Kongressidel ja õpetajate päevadel vaieldi selle üle tihti. Vaidlus käis küll rohkem sõna kui selle sisu kohta. Karistusi kasutasid oma kooles ka nende vastased, aga nad ei nimetanud seda "karistuseks", vaid "süüteo loomulikuks tagajärjeks". Õpilastele tulevat näidata, seletasid nad, et süüteod tegijaile ebamugavusi kaasa toovad ning neid ebamugavusi tuleb neile ka tunda anda. Käis ja Roos

oma karistusvastases missioonis koosolekuil palju pooldajaid ei leidnud, aga sõna "karistus" omandas siiski halva kõla. Paistis, et seminarides karistusviise nõrgalt puudutati, sest noored õpetajad jäid algul sellega hätta ja pidid õppima alles vanematelt kolleegidelt, kuidas ulakaid taltsutada. Olukorda iseloomustab kahekõne J. Käisi ja Koigi algkooli juhataja Laane vahel Järva õpetajate päeval, kus J. Käis oma ettekan-des õpilaste karistamise ära keelas. Läbirääkimistel küsis Laan: "Kas te seda ka oma Võru seminaris õpetate?"

Käis: "Muidugi!"

"Kas teie seminaristid koolides selle õpetuse järgi ka talitavad?" – "Muidugi! Võru seminaristid tulevad iga aasta kord kokku. Olen iga kord neilt küsinud, kas nad aasta kestel on õpilasi karistanud. Viimane kui üks neist on iga kord tõendanud, et nad on läbi saanud ilma karistusteta."

"Siis peate küll oma seminariste tagantjärele õpetama, et nad mitte ei valetaks! Minul on teisi kogemusi. Koigi algkooli tuli õpetajaks värske Võru seminarist. See kat-sus algul tõesti läbi saada karistuseta. Aga õpilased kasvasid tal üle pea ja ta kaotas koolis autoriteedi. Ta haaras siis kinni karistustest, minnes seejuures hasarti. See vi-hastas õpilasi ja nad hakkasid tema tundides ja korrapidamise päevadel meelega ulakusi tegema. Õpetaja mõtles nende vastu välja ikka uusi ja uusi karistusi. Pidin teda hoiatama ja ta agarust pidurdama. Viimaks sai ta valmis niisuguse vägitööga, millest meie, vanemad õpetajad, ei olnud kuulnudki – ta karistas poissi pärast seda, kui see oli kooli juba lõpetanud! Üks poiss, kes kooli lõputunnistuse oli juba kätte saa-nud, ütles koolimajast lahkudes midagi, mis noort õpetajat pahandas. See ruttas poi-sile õue järele, tõi ta koolimajja tagasi ja pani ta tunniks nurka seisma." J. Käis pidas õigemaks mitte enam sõna võtta.

Algkoolilõpetajate moraalse taseme uurimisel a. 1934 kogusin andmeid ka kooli-des kasutatavate karistuste kohta. Andmeid sain 84 algkoolilt 1360 õpilase kohta. Registreeritud karistusi võis jagada 14 klassi, mis jagunesid 50 eri liiki. Neist oli küll kasutatud mõnda üksikut ainult paaris koolis. Aruande selle kohta avaldasin brošüüris "Eesti algkoolilõpetajate moraalne tase".

Karistusi oli süü iseloomu kohaselt kergemaid ja raskemaid. Kergemad jagunesid kolme liiki: suuline karistus (noomitus, laitus jne.), seismapanemine (seina äärde "nurka", õpetajate tuppa jne.) ja pärast tunde istumajätmine.

Raskemate süütegude korral kasutati kaht liiki karistusi – vanematele teatamist või nende kooli kutsumist ja käitumishinde alandamist tunnistusel.

Harvemini esinenud karistuste hulgas nimetan kolme liiki:

1. Mängudest osavõtmise keeld vähemaks või pikemaks ajaks, näit. keeld osa võtta spordiringist, koolipeost jne.

2. Trahvitöö, näiteks mõne luuletuse päheõppimine pärast tunde või mõne lause kirjutamine mitu korda. Näit.: poiss katsus kontrolltöö juures kasutada spikrit. Karis-tus: kirjutada sada korda lause: "Minul ei sünni õpetajat petta."

3. Andekspalumine ja töotuse andmine end parandada (nelja silma all, õppenõu-kogu, klassi või kogu kooli ees).

Erandjuhtudeks oli süüdlase saatmine "ulakate kooli" (linnades) või riigi hoolekan-dekooli, mille kohta õppenõukogu võis teha ettepanekuid. Koolist välja heita võidi õpi-

last ainult sel korral, kui ta käitumine oli kaasõpilaste tervisele või moraalile hädaohtlik, õppenõukogu katsed ta parandamiseks olid jäänud tagajärjeta ja kui hoolekandekoolil puudus võimalus teda vastu võtta. Selline otsus tuli saata koolivalitsuse kaudu haridusministeeriumile kinnitamiseks.

Tasude ja ergutustega olid koolid olnud kitsid. Peavahendiks oli kiitus – nelja silma all, klassi või kooli ees. Mõnikord oli õpilane seatud teistele eeskujuks. Autasu raamatute näol oli antud 28 juhul. Ülimaks tasuks oli au- või usaldusamet. Sääraseid tasusid oli registreeritud ainult 10. Ergutusi määrati siiski rohkem hea õppetöö kui väärika käitumise eest.

3.

See oli aastal 1906. Olin Tallinna põllutöönäitusel elavas vestluses kirjanik O. Müntheriga, kui kuskil eemal tõsis kära ja oli näha inimeste rüselemist. Münther haaras mu käsivarrest ja hüüdis: “Näe, näe, näe – mehed kaklevad! Ruttu vaatama!” Tõmbasin enese lahti ja ütlesin, et see mind ei huvita. “Aga mind!” hüüdis Münther, “kirjanik peab ometi kakluse tehnikat tundma ja teadma, missugune sõim on rahva keskel käibel – kuidas ta muidu saab kirjutada!” See kirjaniku huvi kakluse tehnika ja väljenduste vastu on mul tihti meelde tulnud, kui oli kõne all küsimus, kas moraalselt alaväärtuslike piltide näitamine on lastele lubatav. Veendusin praktikas, et negatiivsed pildid ei paelu mitte ainult realistlikke kirjanikke, vaid tihti ka pedagooge. Üks kange pedagoog – ta nime olen unustanud – soovitas tõsiselt, et õpilaste ekskursioone ei korraldataks mitte ainult kaunitesse kohtadesse, vaid ka sinna, kus on võimalik tutvuda elu varjukülgedega, näit. kõrtsidesse ja teistesse säärastrasse lokaalidesse. Ettepanek naerdi välja. Aga sellest hoolimata on sellekohaselt talitatud kinosse puutuvais küsimusis – ikka ja ikka on viidud ja isegi talutatud noori moraalselt halvasti lõhnavaisse kohtadesse.

Koolifilmil on õpetuses tähtis koht, seda ei salga keegi. Seda sama ei saa iga kord ütelda täiskasvanuile määratud lõbustustest. Seal ilmuvad ekraanile tihti säärastrased pildid, mille nägemisest noorte silmi tuleks võimalikult kaua eemal hoida. Selle üldtunnustatud tõe põhjal oli haridusministeeriumis sisse seatud filmide pedagoogiline tsensuur. Filmid jaotati täiskasvanute ja alaealiste jaoks, misjuures kinoomanikul oli keelatud lasta alaealisi täiskasvanuile määratud etendustele. See nõudmine jäi tihtipeale fiktiivseks. Kinoomanikud ei ajanud äri filantroopilistel põhjustel ning alaealiste piletiraha oli sama palju väärt kui täisealiste oma. Kui puudus sissekukkumise riisiko, mindi sellest nõudmisest lihtsalt mööda. Täiskasvanute filmidel oli suur külgetõmbejõud noortele. Filmi parimaks reklaamiks oli alati kaks sõna – “noortele keelatud”. Vaadati läbi sõrmede, kui noored etendustele lipsasid. Paljud vanemad lubasid lapsi kõigile etendustele ning mõnedki neist võtsid neid sinna enestega kaasa. Õpetajate kontrolli korraldamine kino ukse ees oli niisama võimatu kui sinna politsei valveposti seadmine.

Noortele määratud etendustega oli nii, kuidas see kuskil oli. Pärnus näiteks oli sisse seatud kindel kord. Noortele lubatud filmid vaatas õpetajate komisjon enne läbi ja jaotas nad kolme ossa – algkooli esimesele kolmele klassile, algkooli vanemaile klas-

sidele ja keskkoolidele. Kõige nooremad klassid läksid etendustele koos klassijuhatajatega ning vanemate klasside etendustel viibisid õpetajad järjekorras. Etenduste pikkus vastas laste vanusele. Kui mudilased etendustelt koju jõudsid, jutustasid nad särasilmil, mida kõike neile seal näidati. Vanemate ees ei olnud neil midagi varjata.

Teisiti oli lugu Viljandis. Siin õpilaste vanuse vahel vahet ei tehtud – algkooli esimesele klassile näidati samu filme kui gümnaasiumile. Filmide valik oli loomulikult korraldatud vastavalt keskkooliõpilaste maitsele, sest need "titade" filme vaatama ei läinud. Kino saal ei jõudnud kõiki õpilasi korraga ära mahutada. Seepärast algas õpilastel juba kohe pärast lõunasööki tormijooks kinosse, et varustada end platsiga. Seal tuli saalitäiel õpilastel oodata tundide kaupa etenduse algust. Igavuse peletamiseks lärmitseti ja tehti koerustükke. Ükski korrapidaja õpetaja ei suutnud võõraid lapsi taltsutada, pealegi ei pannud keskkoolide õpilased algkooliõpetajate sõnu millekski. Kui jõuti etenduselt koju, kõneldi vanematele filmide sisust harva, piirduti vaid mõne üldlausega. Eneste vahel sosistati aga salaja ja kihistati naeru.

Ühel lastevanemate koosolekul tuli kõne alla ka kino küsimus. Kõneleja õpetaja A. Maramaa heitis vanemaile ette järelevalve puudumist laste üle, mis nähtuvat ka sellest, et lapsi lastakse liig vara kinosse koerusi tegema. Vanemad omakorda süüdistasid õpetajaid, et need kinokorratuste ärahoidmiseks midagi ei tee. Küsiti, miks ei ole kinoetendused korraldatud vanuse astme järgi nagu Pärnus. A. Maramaa vastas, et kinoomanik nõudvat lasteetendusteks täit saali. Koosolekul selgus, et koolide seintele ilmub niisuguseid kinokuulutusi, millede sisust õpetajad midagi ei tea. Maramaa vabandas: "Tõtt ütelda kuulun ka mina kinokomisjoni, aga mul ei ole seks millalgi aega olnud." Nähtavasti ei olnud aega ka teistel õpetajail. Linnavalitsus niisuguse tühise asja vastu nagu koolikino huvi ei tundnud.

Sisuliselt tutvusin küsimusega, missuguseid filme lubati ja soovitati, Põltsamaal. Kooli toodi kuulutus, et õhtupoolikul näidatakse kinos noorsoole soovitatud filmi "Piibel". Koolijuhataja soovitas lastele minna etendusele ja võttis piletimüügi korraldamise koolis enda hooleks. Koos koolijuhatajaga läksin etendusele ka mina. Piiblist oli filmi välja nopitud erutavad lood nagu uppuvate inimeste surmaheitlused veeuputuses, Soodoma ja Komorra hävinemine, Joosepi kiusamine Potivari naise poolt, Simsoni ja Delila lood, Batseba pesemine maja katusel ja ta mehe surm, Herodese tütre bakhanaaltants, Ristija Johannese verine pea vaagnal ning teisigi sääraseid pilte. Film järgi pidi see olema piibli sisu. Eriti detailselt peatuti Sulamiidil, demonstreerides iga külgelt ta alasti ihu. Istusime koolijuhatajaga kõrvuti ja tundsim pöletavat häbi. Mitu korda tekkis tung vahele astuda, aga ametnikuna tuli hoiduda skandaalst, oli ju film haridusministeeriumi poolt lubatud ja kino juhataja oleks mind võinud filmi näitamise segamise pärast vastutusele võtta.

Pärisin haridusministeeriumist, kuidas oli see võimalik, et säärane film noorsoole soovitavaks tunnistati. Ministeeriumis oli filmiasjanduse eksperdiks matemaatik J. Grünthal, kes kõigi elunähete üle otsustas teadusmehe seisukohalt. J. Grünthal naeris mu välja minu naiivsuse pärast. Ma olevat ajas ja elust terved aastakümned maha jäänud. Olevat lausa võimatu sulgeda noorsoole tee niisuguste filmide juurde, mida moraalitsevad onud ja tädid nimetavad pikantseiks. Negatiivsete nähete ees ei saadavat laste silmi kinni siduda, vaid tulevat näidata elu nagu ta on. Pealegi olevat

kõnealuse filmi sisu võetud ristiinimeste pühast raamatust, mille lugemist soovitavad noortele kodu, kool ja kirik. Mis kahju olevat alasti naiste nägemisest kinos, kui lapsed neid kodus küllalt on näinud? Kõike seda õpitavat ju usuõpetustundides. Verest nõretavat brutaalsust olevat täis ajalootunnid, kus ikka ja ikka koledaist sõdadest juttu olevat. Mu protest kõlas tühja õhku – oli ju Grünthal filmide alal ekspert.

4.

Silmapaistvaks teguriks kasvatusel alal kujunes Eesti Punane Rist. Nagu sellele asutusele kohane, oli ta pedagoogiline tegevus suunatud peamiselt hädakannatavate laste aitamisele ja kasvatamisele. Juba Vabadussõja ajal asutati Harjumaale Muraste lastekodu 70 lapse jaoks, millesse paigutati sõjas surma saanud vanemate või raskestikannatanud lapsi. Pärast sõda pöördus peatähelepanu piirimaille, mis olid sõja tallermaaks. Narva asutati kolm lastekodu – üks 1920. aastal 55 lapsele, teine 1922. a. 25-le ja kolmas 1923. a. 25 lapsele. A. 1927 võttis töö- ja hoolekandeministerium need asutused oma hoolekandele.

Petserisse asutati a. 1921 lastekodu 40 lapsele. Hiljem paigutati see ümber Tapa lähedusse Saksi mõisa. Lasteaiad korraldati veel Narva-Jõesuus 70 ja Petseris 60 lapsele. Siseriigis asutati a. 1921 lastekodu Kadrina Aasperesse 70 lapsele, Pääskülla väikelastekodu 30 lapsele ja Tallinna laste ühiskodu-internaat.

A. 1920 alustati ka suvikolooniate asutamist – Tabasalusse ja Narva-Jõesu. Nende asutuste organiseerimisel olid suured teened H. Baueril ja dr. B. Voogasel.

Erilist tähelepanu osutati nõrgajõuliste laste kasvatamisele ja kosutamisele. Asutati 6 nõrgajõuliste laste suvikodu – Kloogale, Toilasse, Rannamõisa, Suur-Kõppu ja Saugasse. Alates aastaga 1935 asutati suvikodud kõigi EPR lastekodude juurde.

A. 1937 asus Eesti Punane Rist julge pedagoogilise sammu – asutas vabaõhukooli, mis oli põhjamaades esimeseks. Vabaõhukooli põhimõtteks on, et õpetus toimub vabas õhus nii suvel kui talvel, millejuures peale värsket õhku saab kasutada loomulikku valgust maksimaalses ulatuses. See algatus paistis algul olevat laiadele rahvahulkadele otse revolutsiooniline: õppetöö vabas õhus talvel, temperatuuri juures alla nulli, tuule ja tuisu käes! Muidugi, meie karedas kliimas sai kasutada vabaõhukooliideed puhtal kujul ainult piiratud ulatuses – seda tuli kohandada meie kliimatilistele tingimustele. Iga klass asetati eri hoonesse. Kaks seina ehitati säärase konstruktsiooniga, et neid oli kerge kõrvale lükata. Soodsa ilmaga olid need klaasseinad nähtamatud. Pakase ilmaga ja kange tuule korral tõmmati nad ette, misjuures aga täiesti loomulik valgus püsima jäi. Küte korraldati põrandatorude kaudu, nii et soojust sai igale poole ühetasaselt ja see oli kergesti reguleeritav.

Lääne-Euroopas oli sääraseid vabaõhukoole juba olemas. Nende korraldamise küsimus võeti arutusele vabaõhukoolide kongressil Saksamaal. Eesti esindajana võttis kongressist osa Eesti Punase Risti direktor-peavolinik J. Nyman, kes selle probleemiga seal põhjalikult tutvus. Tema ettepanekul otsustas EPR asutada vabaõhukooli ka Eestisse. Peeti nõu arhitektidega, misjuures võeti arvesse põhjamaa karedast kliimast olenevaid erivajadusi. Asupaigaks valiti krunt Kose-Lükatile Pirita jõe kaldale vastu K. Pätsi asundustalu. Krundi kinkis EPR-le Tallinna linnavalitsus. Ehita-

miseks vajalikud summad tulid EPR enese kassast ja toetustest. K. Päts toetas üritust täie hingega. Plaanid valmistas arhitekt Böläu koos proua Ilvesega (praeguse pr. Delacherie'ga, kes elab Belgias). Nii valmis otstarbekohane ja nägus hoonetekomplekt – peahoone, klasside ja majapidamise hooned. Asutus sai nimeks "Eesti Punase Risti Konstantin Pätsi nimeline vabaõhukool". Vastu võeti temasse kosutust vajavaid lapsi arstide ettepanekul. Laste toitlustamine ja muud majanduslikud kulud olid EPR kanda. Toetust, näit. õppejõudude palkade näol saadi ka riigilt.

Muret oli kohase õpetajate-personaali, eriti kooli juhataja leidmisega. Häid pedagooge oli meil olemas ja mõnigi neist oleks koha vastu võtnud, aga juhataja vajas ka teadmisi ja kogemusi hoolekande ja majapidamise alal. Minu ettepanekul valiti juhatajaks Pärnumaa "Liivia" lastekodu juhataja Juhan Kull ja üheks õpetajaks noor energiline Voldemar Juurmaa. Õpetajaid oli koolil üldse viis – kolme nimed on mälest kadunud. Kool asus tööle kuue klassiga. Vastuvõetud nõrgatervislikud lapsed viibisid asutuses kuni kooli likvideerimiseni kommunistide poolt a. 1940.

Kool avati suure pidulikkusega Tallinnas peetud Rahvusvahelise Punase Risti kongressi puhul 2. juulil 1938. Aktusest võtsid osa ka president K. Päts, valitsuse liikmed koos kõrgema ametkonnaga ja kongressist osavõtnud välismaiste esindajatega.

Õpetajate personaal asus energiliselt tööle. Juhataja J. Kull käis enne seda Sakamaal ja tõi seal kaasa häid kogemusi. Jälgisin kooli tegevust suure huviga ja olin seal sagedane külaline. Töötulemustega jäin täiesti rahule.

EPR presidendiks oli tol ajal dr. Hans Leesment, direktoriks-peavolinikuks J. Nyman, abilisteks dr. B. Voogas ja end. minister O. Amberg. Valitsuse esindajaks peavalitsuse juures oli sanitaarkindral A. Lossman. Peavalitsus koosnes 14 liikmest.

5.

Raskestikasvatatavad lapsed, kes ei tahtnud alistuda kooli distsipliinile ja kes oma halva eeskujuga kaaslasid rikkusid ja halvale eeskujule ahvatlesid, eraldati suuremates linnades eri koolidesse, mis rahvasuus kandsid "ulakate koolide" nimetust. Nende korraldamine oli linnakoolivalitsuste asi. Pildi kasvatustööst säärases koolis annab endine ministeeriumi nõunik Kaul-Andrus Kadak, kes varem ise oli Tartu raskestikasvatatavate laste kooli õpetaja. K.-A. Kadak kirjutab:

"Tartu linna XI algkool asutati ja alustas tegevust 1. jaan. 1929. Kooli asutamise ajendiks oli raskeltkasvatatavate õpilaste eraldamine harilikest algkoolidest ning nende paigutamine eri kooli, mis vabastaks normaalkoolid töödtkivistavast elemendist ja samas võimaldaks enam individuaalsemat kohtlemist ja erikasvatust õpilastele, kellede õpetamine ja kasvatamine harilikes kooles osutus raskeks. Sellisteks õpilasteks olid rahvapärasest keeles ulakaiks, vargapoisteks, kaklejaiks, vastuhakkajaiks ja sõnakuulmatuiks kutsutud õpilased, psühholoogilises keeles – mitmesuguste tunde- ja tahtekompleksidega koormatud õpilased. Kooli asutamine oli omamoodi eksperiment ja Eestis uus ning esmakordne. Kavandatud kool oli mõeldud tavalise algkooli õppekavaga koolina, kuhu õpilased pidid käima kodust. Võis kahelda ja karta, kas ulaeluga harjunud rabe ja tarmukas element üldse suvatseks korrapärase kooliskäimise sundust respektierida.

Asutatava kooli juhatajaks kutsuti Paide linna algkooli juhataja A. Eglon, kes oli tuntud organiseerimis- ja distsipliinivõimelise koolimehena. Kool kuulus koolinõunik J. Langi tööringkonda.

Õpilaste arv klassides kõikus 16 ja 20 vahel. Koolijuhataja Eglon pani koolis maksma korra, mille järgi õpilase puudumise korral oli vähemagi kahtluse puhul klassijuhataja hommikuseks esimeseks ülesandeks minna puuduva õpilase koju kontrollima puudumise põhjust. Mõnigi kord tuli õpetaja kooli tagasi koos puudu olnud õpilasega. Peagi kahanes puudujate arv ning 70–80 õpilasest puudus nädalas põhjendamatult vaid mõni üksik. Kogu linnast kokkukogutud ohjeldamatust ja meelevaldsest jõnglaste jõugust kujunes peagi korrapärase ja tiheda koolitöö ja järjekindla korra tagajärjel normaalse töötahtluse ja käitumisega kool. Õpetaja V. Marvet organiseeris õpilasist keelpillide orkestri ning rõõm oli näha, kuidas endisele ulaelule suunatud energia leidis uue rakenduse ja poisid innu ja vaimustusega koondasid kõik oma oskuse ja võimed selleks, et mängida oma pilli hästi, jälgida juhi taktikeppi ning sulada sobivasse koosmängu kogu orkestriga. Sel oli oma kasvatuslik väärtus. V. Marveti osaval juhtimisel mängis orkester õige nõudlikke palasid ja varsti paluti orkestrit esinema mitmele avalikule kokkutulekule.

Teiseks poisse paeluvaks alaks oli sport ja võimlemistunnid, mida oli kolm nädalatuundi igale klassile ja mida õpetas nende ridade koostaja. Olenevalt põhjalikust põhitreeningust võimlemises ja süstemaatilisest harjutamisest mitmesugustel teistel spordialadel tulid XI algkooli poisid korduvalt Tartu linna meistriks ning peale kooli lõpetamist mängisid kaks poissi Eesti korvpalli rahvusmeeskonnas, kes tuli Euroopa-meistriks.

Kolmandaks oli eriline rõhk asetatud käsitööle, milline õpetus kandis kahekülgset vilja, võimaldades ühelt poolt arenemiseks vajalikku manuaalset treeningut ja teiselt poolt luues paremaid eeldusi töö leidmiseks kooli lõpetamisel.

“Akadeemilistegi” õppeainete tase paranes mõnikord otse tundmatuseni ja üldiselt ei olnud kooli lõpetajate teadmised ja oskused nõrgemad tavalise algkooli lõpetaja võimetega võrreldes.

Kasvandike moraalsete töökspidamiste, käitumise ja kommete kujundamisel olid õpetajad alatiselt kui keset lahinguvälja. Settinud, aga pahatihti vildakaid veendeid tuli teha tühjaks ning asendada uute ja tervematega. Usalduslikul pinnal toimunud kõnelusil ja mõttevahetusil usuõpetuse ja muudel tundidel oli siin täita tähtis osa. Kuid ka igapäevaste seikluste, üleaisalöömistega ja seadusega kokkupõrgete lahendamine nõudis omajao aega ja arutamist. Igapäevase elu praktika paremaks iseloomustamiseks lubatagu siia lükkida paar pisikirjeldust:

Klassis on kõne all varastamise probleem. Kas varastamine on õige ja lubatav tegu või mitte? Mis poisid arvavad? Käte tõstmisega osutades selgub, et umbes pool klassi peab varastamist õigeks asjaks, mõned ei poolda ja osal puudub kindel seisukoht. Õpetaja analüüsib ja arutab küsimust omalt poolt ning provotseerib poisid uutele seisukohaavaldamistele. Varguse pooldajate arv hakkab vähehaaval kahanema. Siis tõuseb õpilase R. K. käsi: “Mina ei saa aru, mis õpetaja räägib! Mina “tõstsin” möödunud nädalal ühest kirjutustarvete kauplusest ühe täitesulepea. See sullepea on ometi minu oma. Ega keegi ei saa ütelda, et see oleks kellegi teise oma.” – “Kuidas

nii?" – "Noh, kui poepidaja on nii pime ja loll, et laseb mul täitesulepeega uksest välja leekida, siis on sullepea minu oma!" Sel tunnil ei suudagi ei õpetaja ega klassikaaslastel poissi veenda. Aga tuleb uusi juhtumeid ja "lahing" kestab seni, kuni ühel päeval R. K.-gi võtab omaks tervemad arusaamad.

S. P.-l oli hommikuse kooliilmumisega raskusi. Läänud kooli läheduses asuvasse kodusse asja uurima, leian poisi kodust ja süngist. Poeskäigult tagasitulevale emale (isa ei olnud) tuletan meelde, et ta oli lubanud poja hommikuti õigel ajal kooli saata. Jutusse segab poiss ja sõnab: "Mis temal ka ütlemist? Vaata kui võtan naaskli ja pistan tal silmad peast välja!" Minu juuresolek mõjus aga emasse nii, et poisil seekord halvasti läks.

Kooli saadeti ka täitsa raiskuläinud lapsi. Oli seal näiteks 7–8-aastane piltilus pruunisilmaline poiss K. A. Vaatamata oma vähestele eluaastatele oli ta varguste ja näppamiste pärast olnud politseivõimude käes umbes 70 korda. Oli aga alla kümnet aastat mittesüüdiv ja Harku kolooniasse teda seadus saata ei lubanud. Elas siis edasi vanemate valve all kodus. Isa oli voorimees. Igal esimesel järelevalveta hetkel oli poiss toast väljas ja varsti pahapeal: poevargused, vargused erakodudest, postkastidest, kirikus palvetavate naiste peenrahakottidest ja mujalt. Kord jäi Henningi platsil asetseva pudupoe rahasahtli tühjendamisel väljapääsuga hiljaks ning pidi sissetuleva kaupmehe eest pelgupaika otsima leti alt. Peagi kuuleb kaupmees kellegi magaja norinat ja avastab süütus rahu puhkava mehekese koos rahaga leti alt.

K. A. suurim mulle meelde jäänud "saavutus" oli ühe vanaproua eluaja jooksul kogutud 300-kroonise säästussumma peidupaiga avastamine ja selle summa vargus. Koos oma koolikaaslase A. P.-ga kulutasid seda ühe ja teise ihaldusväärse eseme ostmiseks. Viimaseks ostuks oli jalgratas, aga tüdinenud sellest, heitsid ratta Ema-jökke ning otsustasid sõita Elva pummeldama. Taksoauto juhti hakkas südametunistus vaevama ning ta andis oma 8- ja 12-aastased sõidusaksad politsei uurida.

Sellestki poisist tuli teha ühiskonnakõlblik inimene.

Õpilased E. K. ja P. K. olid varastanud ratsarügemendi lasketiirult vintpüssi padrunitega. Mida püssiga peale hakata? Kuna Tartus oli parajasti laadapäev, teeb E. K. ettepaneku: "Lähme maantee äärde matse laskma!" Õeldud, tehtud. Maantee ääres oli aga mets ja metsas kõndis metsavaht koeraga. Poisid näisid metsavahile kahtlastena ja ta pidas nad kinni. "Metsavahti me ei kartnud," seletasid poisid, "aga koera pärast andsime püssi ära!" Küsisin, kas nad teavad, kui kaugele see püss laseb. "Viis-teistkümmend kilomeetrit," oli kiire vastus, "püssi sihiku peale oli kirjutatud."

Sellelaadiline seiklusrohke ja innukas igapäev moodustas selle tausta, millel kool üritas painutada viltukasvanud noorukeid sirgele teele. Kuigi minu käes ei ole statistilisi andmeid, mida koolist lahkunute käekäigu kohta püüti koguda, on meeles, et "tagasilangenute" protsent oli väike. Suurem osa kooli lõpetajaid leidis tee, kuidas olla ja püsida väärrika ja kasuliku inimesena ja korraliku kodanikuna.

On selge, et selline "lahtine" kool, kus õpilased käivad kooli oma kodudest, võib oma paranduskasvatustlikke ülesandeid täita edukalt ainult teatud noorte ja teatud olukordade korral. Nagu üldiselt, nii kehtib ka käesoleva koolitööbi puhul individuaalse kohtlemise nõue. Omas osas oli aga Tartu XI algkool kahtlemata edukas."

1943. aasta ankeedis teatas tolleaegne koolijuhataja V. Marvet, et tema koolis on kasutusel individuaalne kasvatusviis. Õpilased olid jagatud käitumisrühmadesse, mida oli viis – karistuse, katse, paranemise, heade ja eeskujulike astmed. Õpilased, kes koolivalitsuse korraldusel kooli saadeti, paigutati katserühma. Kuue nädala pärast viidi nad paranemis-, kaheksa nädala pärast heade ning kümne nädala pärast eeskujulike rühma. See oli normaalne käik. Korraliku ja eeskujuliku käitumisega poistel võidi neid tähtaegu lühendada, süüteod pidurdasid tõusu ja viisid astmestikus alla poole, tõukasid isegi karistusrühma.

V. Marvetilt saadud andmeil kirjutas J. Parijõgi oma auhinnatud noorsooromaani "Teraspoiss".

6.

Sääraste laste jaoks, kelle kuriteod koolielu raskesti häirisid, mis aga siiski kohtu lahendada ei antud, oli riigi poolt korraldatud kaks hoolekandekooli, üks poiste, teine tütarlaste jaoks. Kohtulikult karistatud paigutati Harku alaealiste kurjategijate parandusasutusse, mis allus kohtuministeeriumile. Tütarlaste hoolekandekool asus Väike-Maarjas ühe mõisa härrastemajas. Küllastasin seda kooliaastal 1936/37. Kool oli imepisike, ainult kuue või seitsme õpilasega. Järgmisel kooliaastal suleti ta parandusaluste puudumise tõttu.

Poeglaste hoolekandekool asus Läänemaal Kullamaa kihelkonnas Kolovere lossis, umbes 15 km lähemast raudteejaamast. Raudtee kaugus takistas põgenemist: enne kui põgenikud jaama jõudsid, tabati nad ja toodi tagasi. See oli kinnine kasvatusasutus – õpilased lahutati kodust. Hoone oli selleks kohane, Kolovere loss oli miniatuurne kindlus nagu muudki orduaegsed lossid. See oli võimas neljakandiline pae-kivist ehitus, määratu paksude seintega, massiivse värava ja lasketorniga.

Asutust pidas ülal riik, aga laste söögi- ja riietuskulud pidid kandma kas vanemad või see omavalitsus, kes nad sinna saatis. Tube oli majas küll palju, aga neid läks vaja internaadiruumideks ja mitmesugusteks töökodadeks. Õpetuse suhtes oli see kuueklassiline algkool, mis oli koondatud kolmeks komplektiks ja mis töötas kolme õpetajaga.

Kuna ulakaid poisse oli riigis rohkem, kui asutus neid vastu võtta suutis, siis olid sinna vastuvõtmise tingimused üsna rasked. Tuli läbi teha pikk ja keeruline protseduur. Kool tegi vallavalitsusele sellekohase ettepaneku, mis pidi olema hästi põhjendatud. Kui vallavalitsus ettepanekuga nõustus, pidi ta hoolitsema selle eest, et saadetaval oleksid korralikud riided ja et ta söögikulud asutusele tasutaks. Tihti tuli tal võtta need enda kanda. Vallavalitsuselt läks ettepanek kõigi vajalike dokumentidega maakoolivalitsusse, kes küsimuse põhjalikule järelekaalumisele võttis. Küsimuse uurimine algas haridusministeeriumis: koolilt nõuti aruannet karistatava käitumise üle ja abinõude kohta, mis tema parandamiseks ja pahede kõrvaldamiseks pikema aja kestel oli ette võetud. Koolile ei olnud see meeldivaks ülesandeks – tuli näidata, mis-suguseid kasvatusvahendeid ta kasutas. Tihe sõel hoolitses selle eest, et koolid ker- gel käel raskestikasvatatavaid lapsi parandusasutusse ei saadaks.

Kool töötas eriseaduse alusel, mis andis loa kehalise karistuse tarvitamiseks. Kodukorra par. 43 ütles, et “erandjuhtudel võib määrata õpilastele kehalist karistust, kui see õpilaste parandamiseks mõeldav ja vajalik on”.

Asutusel oli seljataga juba oma väike ja dramaatiline ajalugu. Tema esimesed aastad olid kirjud. Kooli juhatajail ja õpetajail oli suuri raskusi õpilaste taltsutamiseks. Poisid olid kasvanud neil üle peade. Kool oli kujunenud hirmutuseks ümberkaudsele rahvale, kes korduvalt palus, et teda sellest kuritegude pesast vabastataks. Õnnetuseks oli raamatupidajaks sattunud sinna joomahaige õpetaja, kes joomise pärast oli pidanud mitut kohta vahetama. See oli löönud poistega kampa ja varustanud neid viinaga. Viina hankimiseks oli ta raisanud raha ja võltsinud dokumente. Kohus mõistis ta sunnitööle. Minister Hünerson oli tõsiselt kaalunud, kas mitte seda “katkupesa” sulgeda. Ta oli teinud siiski veel viimase katse – oli vahetanud juhataja, kutsudes selleks Läänemaa õp. seminari õpetaja Vassili Küppari. See oli õnnelik valik. V. Küppar oli varemalt pikemat aega Tõrvas algkooli juhatajaks, oli võtnud osa kaptenina Vabadussõjast. See oli vilunud, tark, järjekindel ja tugeva käega pedagoog. Tema oli korra jalule seadnud ning kooli tõeliseks parandus- ja kasvatusasutuseks muutnud.

Kolovere hoolekandekooli kui riigikooli järelevalve allus vahenditult haridusnõunikule algkoolide alal, nii et maakonna koolinõunikul ega koolivalitsusel temaga midagi tegemist ei olnud. Kuna olin raskestikasvatatavate laste kasvatamisest eriti huvitatud, siis külastasin asutust nelja aasta kestel tihti, tihedamini, kui seda järelevalve pärast oleks vaja olnud. Arutasime koos V. Küppariga kasvatusprobleeme, millisel alal teda võis spetsialistiks pidada. Aastate kestel oli tal kogutud palju huvitavaid tähelepanekuid. Kasvatus rajanes asutuses kindlal distsipliinil, füüsilisel töö, mitmesugustel üritustel ning karistustel ja ergutustel. Kasvandikud olid kogu päev rakkes, nii et neil aegagi ei jäänud laiaulatuslikeks ulakusteks. Kevadel ja sügisel töötasid nad aias, talvel töökodades, misjuures hoolsa ja korraliku töö eest tasu maksti. Koolis töötasid hea orkester ning mitmesugused huviringid. Harrastati sporti.

Koloveres olid sisse seatud samalaadilised käitumisrühmad kui Tartu “ulakate koolis”. Kuid üleminek ühest rühmast teise ei olnud seotud kindlate tähtaegadega, vaid olenes kasvandike käitumisest. Kõrgemal rühmal oli mitmesuguseid soodustusi. “Heade” vabadust ei piiratud ja “eeskujulikud” moodustasid valitseva klassi – ainult neist pääses juhtivaile kohtadele ja usaldusametitesse. Suur vahe oli ka kõrgis. Alamad klassid said ainult lihtsat, tavalist toitu, jäädes ilma maiuspaladest, mis olid määratud headele ja eeskujulikele. Heade ja eeskujulike klassi oli igaühel tee vaba, aga igaüks teadis, et süütegu või sõnakuulmatus viskab ta klassi või kahe võrra allapoole. Suur vahe kehtis ka õpilaste ühendusepidamises koduga. Karistusastmel oli ühendus koduga täiesti ära lõigatud, ei võimaldatud isegi kirjavahetust. Parandusjärgus oli kirjavahetus kooli kontrolli all lubatud. “Häid” kasvandikke võisid vanemad külastada ning “eeskujulikel” võimaldati sõita paariks nädalaks koju. Need kitsendavad reeglid põhjenesid tähelepanekuil, et vanemad poiste käitumise paranemist pidurdavad. Poiste väärkasvatuse põhjusteks olid enamasti vanemad või kodused olud. Niipea kui poiss nende oludega uuesti kokku puutus, muutus ta käitumine halvemaks. V. Küppar jutustas: “Vaja on ainult, et ema poissi külastab ja talle ette hali-seb, missugust ülekohtu ta koolis peab kannatama, kui poisi käitumine järsku halve-

neb ning ta sõnakuulmatuks ja trotslikuks muutub. On tavaline nähe, et kodu küllastamisest tagasitulnud eeskujulik poiss kohe paar käitumisklassi allapoole langeb.”

Seda tähelepanekut, et mõistmatud vanemad kooli kasvatustööd raskendavad ja tihti halvavad, märkisid aruannetes mitmed koolinõunikud. Pärnu koolinõunik A. Tamm ütles, et mõnedki vanemad, kelle lapsed koolis nõrgalt edasi jõudsid, kahtlustasid ja süüdistasid õpetajaid sihilikuses ja ülekohtus ja rikkusid sellega laste iseloomu.

A. Tamm tõi kaks näidet: Pärnu V algkooli juhataja J. Kalmaru seisis seltskonnas nii suures lugupidamises, et vanemad teda tihti oma kodudesse kutsusid vastuhakkavaid lapsi taltsutama ja kodurahu taastama. Üks säärane perekonnavõsu oli paigutatud Pärnu lastekodusse. Poiss põgenes sealt vanemate juurde. Need kutsusid appi J. Kalmaru, kes sai poisi nii kaugele, et see õhtuks lastekodusse tagasi pöördus. Kohates lastekodu värvavas selle juhatajat, ütles poiss iseteadvalt: “Käisin vanematele tuupi tegemas.” Räämast tuli üks isa ja kaebas, et ei saa hakkama oma tütreaga. Soovitasin talle mõnesuguseid kasvatusvõtteid, rõhutades seejuures emaarmastuse tähtsust kasvatuses. Mees vastas trotslikult: “Vanemate asi on lapsi sünnitada, riigi kohus neid kasvatada. Võtke laps ja kasvatage!”

Vitsahirmu kasutati Koloveres kolmel juhul – toore vastuhakkamise korral õpetajaile, nõrgemate kaaslaste terroriseerimisel ja põgenemiselt tagasitoomisel. Vitsahirmu jagas kooli juhataja isiklikult kooli kantseleis. Ta tõendas, et see enamasti ikka on avaldanud tervendavat mõju. Muuseas jutustas ta: “Üks tugev poiss katsus tõusta asutuse hirmuvalitsejaks. Kui ta kord jälle oli nõrgemat peksnud ja õpetajale toorelt vastu hakanud, kutsusin ta kantseleisse ja käsutasin: “Püksid maha!” Poiss ajas rinna ette, tõmbas käed rusikasse ja käratas: “Tule, kurat!” Saatsin kojamehe järele. See tugev mees murdis poisi vastupanu, heitis ta põrandale ja kiskus tal püksid jalast. Poiss paluma: “Kallis koolijuhataja! Ärge mind pekske! Edaspidi kuulan sõna!” Laususin: “Hüva! Maast üles ja püksid jalga!” See aitas. Hiljem ei olnud vaja poissi kordki karistada. Ta seletas avameelselt: “Olin arvamisel, et minust ükski võim jagu ei saa, aga kui ma nägin, et olen sama nõrk kui teised poisid, siis sain aru, et vastupanul ei ole mõtet.” Ühe teise poisiga ei läinud asi nii kergesti. Poisi isa, tuttava nimega kolonel, tõi poisi isiklikult asutusse ja andis mulle kirjaliku loa kasutada poisi juures sääraseid karistusi, mida pean vajalikuks. Poiss oli metsistunud. Ta katsus mängida gangsterit, nagu ta seda kinos oli näinud. Ta pidi mitu korda saama vitsahirmu, enne kui ta taltsaks muutus. Paranes temagi.”

V. Kõppar oli loonud poistest tugeva ühiskonna, kus valitses arusaam, et mida vähem on asutuses korratusi ja mida korralikumalt seal käitutakse, seda paremini neid toidetakse ja seda rohkem vabadust neile antakse. Koolijuhataja kiitis, et nad enamikus on toredad töömehed.

Tähtsaks sündmuseks asutuse elus oli uute kasvandike vastuvõtmine. Need pidasid endid väga tähtsaks ja asusid hoopis oma vägitegudega endises koolis. Endisel ajal olnud viisiks, et uustulnukad vanade poolt armetult läbi pekseti. V. Kõppar tegi sellele lõpu. Ta jutustas sellest: “Ütlesin poistele: See on loomulik, et tahate uute seltsimeestega jõudu katsuda. Aga see peab toimuma spordireeglite kohaselt ausa mängu põhimõttel, nagu see on viisiks haritud maailmas. Korraldasin

korrapärased võistlused ja võitlused. Poistele meeldis see esiotsa väga. Aga siis nad tüdisid sellest, et mis jõukatsumine see on, kui koolijuhataja juures seisab ja korralikult kakelda ei saa! Koos ametlike võistluste kadumisega tuli lõpp ka uustulnukate peksmise traditsioonile.”

V. Kuppri ütluse järgi kuulus enamik ta kasvandikest jõuküllaste hulka, kellede ülekeevat energiat kodu ega kool ei olnud mõistnud õigetessee raamidesse juhtida.

V. Kuppri oli hoolega jälginud koolist lahkunud kasvandike elukäiku ja käitumist ja tõendas, et vähemalt 80 protsendist olid saanud korralikud kodanikud. Eriti paistvat silma, et nende vahel valitseb tugev ühistunne ja kokkukuuluvus ja et nad oma koolist lugupidamisega kõnelevad. Sedasama tõendas nende käitumine pärast kommunistide võimuhaaramist, kui juhtivad kommunistlikud tegelased tegid Kolovere mingisuguseks palverännaku kohaks, et kasvandikke komsomolideks meelitada. Huvi asutuse vastu algas juba baaside-ajastul. Ikka ja ikka nähti Neeme Ruusi Kolovere ümbruses liikumas, kasvandikega kontakti otsimas. Korduvalt saatis ta, tuges oma Riigivolikogu liikme õigustele, kaebusi V. Kuppri peale “metsiku” käitumise pärast kasvandikega. Nende puhul tuli mul mitu korda korraldada asutuses juurdlusi, mis alati osutusid põhjendamatuiks. Arvates, et hoolekandekool on sobivaks lavaks kommunistide kasvatamisel, käidi seal pärast pööret järelejätmata propagandakõnesid pidamas. Aga see ei andnud tagajärgi, kasvandikest kommuniste ei saanud. Ent niipea kui järgmisel aastal kommunistlik võim rebenes, astus neist suur hulk saksa sõjaväkke kommuniste taga ajama. Seda kõike jutustas mulle üks õpetaja, kelle kommunistid olid jätnud ametisse. Sellele oli üks endine kasvandik jutustanud pärast kommunistide põgenemist saladusest, mille avaldamine oli tal surmaahvardusega keelatud. Baaside ajal oli Neeme Ruus pakkunud talle sada krooni, kui ta mõne talumaja põlema süütab. Neeme Ruus oli tõendanud, et see ei olevatki hädaohtlik – kõik süü aetavat ju kommunistide kaela. Aga poiss ei võtnud raha vastu ja talumajad jäid põletamata.

Teiseks kinniseks alaealiste parandusasutuseks oli nn. “*Harku koloonia*”, kuhu kohtu poolt süüdi mõistetud alaealised saadeti. Ka selles töötas algkool. Aga see alus kohtuministeeriumile ning ei käinud koolinõunike ja haridusnõunike revideerimise alla. Küllastasin seda siiski kord ja tutvusin selle töötamisviisidega. See juhtus erakordsel põhjusel. Mu sõber, Toomvaestekooli juhataja Juulius Topman (prof. A. Topmani vend), kes pidas ühendust Harku koloonia õpetajatega, kaebas mulle, et Harku kasvatus ei täitvat parandusasutusele esitatavaid nõudmisi. Poisse ei kasvatavat sääresteks töömeesteks, kes pärast asutusest lahkumist endale korraliku tööga võiksid leiba teenida, vaid et nende tööjõudu kasutatavat ühekülgsseteks talitusteks, mida asutuse majapidamine vajab. Üks poiss vedavat näiteks ainult päevast päeva piima. Kõigi tööalad olevat kitsalt piiratud. Seetõttu ei mõistvat asutusest lahkujad mingit tööd korralikult ja neil olevat raske kohta leida.

Arutasin juhatajaga kasvandike tööle rakendamise probleemi. Ta seletas, et asutus olevat korraldatud vangla, mitte parandusasutuse põhimõttel. Poiste tööd tulevat kasutada nii, nagu see on majapidamisele kõige ratsionaalsem. Teistsugust töötamisviisi kehtimapanud kord ei võimaldavat.

Tegin ministrile kõigest kirjaliku ettekande, mida asutuses nägin ja kuulsin, lisa-des sellele oma arvamise. A. Jaakson nõustus, et asutus tuleb ümber korraldada samadel alustel, millele on rajatud hoolekandekool. Ta lubas kõnelda selle üle kohtuministriga ja kui vaja viia küsimus valitsusse. Aga tuli baaside-aeg ja Jaakson lahkus ametist, enne kui ta suutis midagi teha.

7.

Kuidas oli lugu kommunistliku mürgi imbumisega algkooli? Koolinõunik M. Ulga mälestustest nähtub, et iseseisvuse alguses kommunistlikke õpetajaid oli Järvamaal üsna koguke. Leidus neid ka mujalgi. Aga pärast seda, kui kommunistlikud rünnakud keskkoolidele tagasi löödi ja 1924. aasta mässukatse nurjus, kadus enamik aktiivseid kommuniste algkoolist ja tagasihoidlikud tõmbusid tagasi, nii et nende tegevusest kuigi palju avalikkuse ette ei ulatunud. Mis toimus pöranda all, selle kohta puuduvad andmed. Koolinõunike silmade ja kõrvade eest mõistsid nad end varjata. Tunnen ainult üht suuremat kommunistlikku skandaali Pärnumaal, kus koolinõunik J. Tõõtsi maadles Tõstamaa kommunistliku koolijuhataja K.-ga, kes avalikult ja julgesti nii koolis kui seltskonnas oma meelsust demonstreeris. Olgugi endine preester, tegi ta ägedat usuvastast propagandat, teotades Jumalat roppude sõnadega. Õpilastega käitus ta julmalt, jõhkralt rikkudes kehalise karistuse keeldu – ta sulges õpilasi karistuseks pimedasse keldrisse. J. Tõõtsi juurdluse põhjal otsustas Pärnumaa koolivalitsus süüdlase ametist vallandada ja haridusministeerium kinnitas otsuse. K. kaebas otsuse peale riigikohtusse, varustades kaebuse Tõstamaa kommunistliku vallavalitsuse ja naaberpreestri tunnistustega, et ta olevat hea pedagoog ja täiesti korralik inimene. Riigikohtu administratiivosakond tühistas vallandamise, motiveerides otsust sellega, et vallavalitsus kui koolile lähedalseisev omavalitsus koolijuhatajat paremini tundvat kui kauge koolivalitsus, ning et toimingust ei nähtuvat, et koolinõunik koolijuhatajale süükspandud karistused oleks ära keelanud. K. ei pääsenud siiski kooli – ta kukkus järsku maha ja suri.

A. 1940 tõusis ka rida algkooliõpetajaid kõrgetele kohtadele kommunistlikus administratsioonis. See ei tähenda aga, et need oleksid kommunistid või nende pooldajad olnud. Kommunistlik valitsus vajas ametnikke ka väljaspool oma pooldajate ringkonda. Suur enamik kodanlikest ametnikest ja õpetajaist jäeti teenistusse edasi. Hulk isikuid oli siiski vallandatud ja uusi ametikohi oli juurde tehtud. Kõiki neid tuli täita. Umbkeelseid venelasi saadi ainult üksikutele kohtadele määrata, kommunistlike eestlaste import Venemaalt ei olnud veel korraldatud. Seepärast tuli leppida “ase-ainega”. Hariduse alal eelistati kolme liiki – endisi Võru seminariste, endisi noorsotsialiste ja energilisi ja radikaalseid “kooliuuenduslasi”. Ei küsitud, kas määratav ise soovis kohta vastu võtta või ei – kes kohta tõrkus või ametist soovis loobuda, see sat- tus saboteerijate nimekirja. Mõnda meelitati hiilgavate karjäärivõimalustega, teisi hirmutati nende “pattude” pärast kodanlikul ajal. Oli ka neid “roosid” ja selgrootuid, kes ise hüppasid kommunistlikku sõiduvette, ühed auahnuse, teised arguse pärast. Seepärast ei saa osa õpetajate kiiret tõusu enamlaste ajal võtta mõõdupuuks nende meelsuse ja käitumise otsustamisel iseseisvuse ajal.

Õpetajate kongressidel kuulsin kommunistlikku juttu ainult kahel korral. Esimene kord oli see a. 1934, kui kongressi juhatus võimaldas ametiühingute keskjuhatuse esindajale tervituse ettekäändel räsata. Teine kord tegi seda, ei mäleta, kas a. 1938 või 1939, Tallinna pedagoogilise muuseumi juhataja, endine haridusnõunik Aleksei Janson, sama mees, kes pärast kommunistlikku riigipööret oma nime ajaloos sellega jäädvustas, et võltsitud Riigikogu avamisel selle vanima liikmena Eesti riigile ja valitsusele soppa kaela kallas. Kongressil näitas ta kommunistliku propagandavaheandina "rahuaate" filmi: kaks poisikest reisisid mööda riike, pidades valitsusliikmeile väga tarku jutlusi rahu vajadusest. Film oli nii rumalalt naiivne, et see õpetajad naerma ajas, aga Janson ise võttis seda väga tõsiselt. Kuidas eesti haridusnõunikust sai ajaloolise tähtsusega kommunistlik reetur, selle valgustamiseks kasutan ta lähedase tuttava O. J. Kieseli andmeid. O. J. Kiesel kirjutab: "Aleksei Kirillovitš Janson oli Saaremaa Aruküla preestri poeg. Ta lõpetas matemaatikaosakonna Peterburi ülikoolis, kus tol ajal oli au sees vene "narodnikute", pärastiste sotsiaalrevolutsionääride ideoloogia. Õpetajakutse omandamiseks astus ta pärast seda Peterburi õpetajateinstituuti, mille lõpetas kolme aasta asemel kahega. Venemaal vajasis õpetaja kutsetunnistust ka ülikooliharidusega mehed. Ta määrati Tallinna linnakooli inspektoriks, pärast seda Tallinna ringkonna rahvakoolide inspektoriks. Tallinnast kutsuti ta Peterburi semstvo õpetajateseminari direktoriks, kus ta omandas üleriikliku kuulsuse. Eestisse tuli ta optandina. Minister H. Bauer määras ta J. Käisi asemele haridusnõunikuks. Aga ta vene häälamisega eesti keel oli puine. Sel põhjusel tekkis avalik konflikt. Tol ajal ei tuntud aukartust ei ministrite ega muude kõrgemate ametnike ees. Kongressidel arvustati neid teravalt ja tihti halastamatult. Tuli suurem keskkooliõpetajate kongress Tallinnas. Arutati gümnaasiumide taset ja kasvu. Läbirääkimistel võttis sõna direktor R. Tartust ja lausus: "Me kõneleme gümnaasiumide õppetasemest, kuid mis eeskuju saame ministeeriumilt? Sealt tuli gümnaasiumi revideerima haridusnõunik, kes kõneleb eesti keelt nagu tibra ja kelle Venemaa enesest on välja higistanud. Kui ta esitas küsimusi, siis õpilased aina naersid ..." Saali esimeses reas istusid minister H. Bauer, J. Kiivit, Janson ise ja vist ka Mikkelsaar. Ei kestnudki kaua, kui Janson lahkus haridusnõuniku kohalt ja valiti vene rahvussektariks töökohaga haridusministeeriumis. Venelased intrigeerisid ta vastu – ta ei olnud ju pärisvenelane. Tal tuli lahkuda ka tollelt kohalt. Olin tol ajal Tallinna õpetajate seltsi esimees. Minu algatusel asutati pedagoogiline muuseum. Kutsusin selle direktoriks A. Janson. Sel kohal püsis ta kuni oma kurva lõpuni. Ta oli ka linnavolikogu liige sotsialistide rühmast. Kord küsisin, kuidas temast sai sots. Ta vastas oma vene murrakus: "Vihastasin enese punaseks, kui olin haridusministeeriumis."

A. Janson võttis enese kätte ka vene kooperatiivi "Rahvusvaheline raamat" (Meždunarodnaja kniga) esinduse. See viis ta püsivasse ühendusse Nõukogude Liiduga – tema hooleks jäi kommunistliku pedagoogilise kirjanduse levitamine eesti õpetajaskonnas. Ta töötas ühtlasi ka kirjastuses "Töökool" ja õpetajate pangas. Iseisvuse lõpu poole ilmnesisid ta juures avalikud kommunistlikud sümptoomid. Pärast 1940-nda aasta riigipööret, kui olid tulemas võltsitud Riigikogu valimised, käis ta Petserimaal kommunistlikku kihutustööd tegemas. Ta määrati Petserimaa kandidaadiks ning vanima liikmena avas ta kommunistliku Riigikogu. Oli häbi kuulda raadios, kuidas avakõnes teotas Eesti Vabariiki mees, kes pidas end õpetajaskonna esindajaks.

Ta pärastise saatuse kohta kirjutab J. O. Kiesel: "Kommunistide põgenemisel a. 1941 ei võetud Jansonit Venemaale viivale rongile. Mispärast, seda ma ei tea. Tagasi tulles oli ta löödud. Kui Tallinna pommitati, vaatasime temaga minu koolimaja ülemiselt korralt, kuidas Lasnamäe põles. "Vaadake, mida sakslased on teinud," lausub Janson. "Kuidas sakslased?" vastasin, "need on ju venelased!" Ta ütles siis ainult: "Ah soo! Ma mõtlesin, et sakslased."

Paar päeva pärast kommunistide põgenemist, kui linnast koju tulin, ei lastud mind hoovi: seal olid püssidega kooliõpilased, Gustav Adolphi gümnaasiumi poisid. Küsisin, mis on lahti. Poisid vastasid: "Me otsime Jansonit." Ja nii ta viidi siis kinni. Möödus mitu nädalat, aga Jansonist ei olnud midagi kuulda. Ta kasupoeg käis ikka küsimas, kus Janson on. Teda oli ikka rahustatud. Viimaks oli ta küsinud: "Kas ma võin lasta ta eest hingepalvet pidada?" Vastus oli olnud jaatav. Rootsisis selgus selle kohta veel järgmist: Stokholmis oli elanud mees, kes oli Jansonit Tallinnas üle kuulnud (elab praegu Lõuna-Aafrikas). Ülekuulamisele ei ole leitud midagi erilist. Temalt oli küsitud, kas ta on parteiliige. Vastus oli olnud ikka eitav. Ta kabinetis oli korraldatud läbiotsimine. Raamatute sirvimisel oli ühe vahelt välja kukkunud parteiliikme kaart aastast 1933/34. Janson oli kutsutud uuesti ülekuulamisele: "Kas olite partei liige?" – "Ei ole olnud!" Ülekuulaja võtnud välja ta liikmekaardi ja küsinud: "Mis see on?" Janson läinud näost valgeks. See saanudki talle saatuselikuks."

8.

Ringkirjadega kasvatuse alal oli haridusministeerium tagasihoidlik. Kuidas mõjutada kasvatusõpetuse kaudu, selgus õppekavadest ja nende seletuskirjadest. Koolinõunikud kõnelesid ametlikult sellest koolides revideerimise puhul. Mitteametlikult avaldasid nad oma mõtteid õpetajate päevadel ja kongressidel ning kirjutustes pedagoogilistes ajakirjades. Minu kõned ja kirjutused olid pühendatud peamiselt kasvatustlikele probleemidele. Mul on säilinud teesid kõne kohta, mille pidasin Tartu kongressil 1938. Kuna neis väljenduvad mu pedagoogilised tõekspidamised, siis avaldan nad siin lühendamata:

1. Kui sa ei suuda lapsi armastada ja süveneda nende hingesse, siis jäta õpetajamet. Ebamusikaalne inimene ei sobi muusikajuhiks.
2. Ära muutu hingetuks vormeliks ja ükskõikseks ametnikuks, kes tunneb ainult käske ja keelde. Katsu olla õpilaste juht ja võita nende usaldus.
3. Värskenda aeg-ajalt oma pedagoogilisi teadmisi. Ükski heinaline ei suuda niita päev otsa luiskamata vikatit.
4. Ära karda uusi mõtteid. Aga enne kui hakkad neid teostama, mõtle nad lõpuni läbi.
5. Eelista positiivseid kasvatamisabinõusid negatiivsetele.
6. Sea oma kasvatuslikud võtted süsteemi ja ära talita juhuslikult.
7. Ära unusta, et kordamine on õppimise ema ka kasvatuses. Lapsed unustavad palju ja kergesti ka kasvatusalal.
8. Hoiu kõrgel oma õpetajaautoriteeti.
9. Nagu oma autoriteeti hoiu ka kolleegi oma.

10. Ära sea mõtete lahkuminekul kolleegidega õpilasi või nende vanemaid ülimaks kohtunikuks. Omavahelisi tüliasju kolleegidega ära katsu lahendada "rahvahääletuse" teel, vaid pöördu vahekohtuniku või aukohtu poole.

11. Ära lase õpilastel kasvada enesel üle pea.

12. Distipliini pidamisel kutsu koolijuhatajat või teisi õpetajaid appi ainult viimase häda korral. Ära demonstreeri õpilaste ees oma võimetust.

13. Ole õpilaste vastu viisakas. Ära solva õpilast ega karju ta peale.

14. Ole õiglane. Kui oled teinud õpilasele ülekohut, katsu seda heaks teha. Oma vea tunnustamine ei vähenda autoriteeti.

15. Ära pea moraalijutlust ega ära tõrele liig sagedasti.

16. Karista võimalikult harva. Kui võimalik, karista tingimisi.

17. Kui saad läbi kergema karistusega, hoidu rängemast.

18. Ära pea pikka viha.

19. Ära karista murdeikka jõudnud noort nagu poisikest.

20. Hoidu massiliste karistuste eest. Ära karista kogu klassi.

21. Hinda kõrgelt õpilase solidariteeti. Ära sea end sõjajalale klassiga.

22. Ära karista ärritatud olekus. Ära puuduta ärritatud last muul korral kui õnnetuse vältimiseks.

23. Ära taotle õpilaste üle "seljavõite".

24. Hoidu šabloonist. Pea silmas õpilaste individualiteeti. Mis ühel hea, ei ole alati teisele paras.

25. Ära jäta silmade vahele auvastaseid tegusid.

26. Saa aru naljast ja huumorist ka sel korral, kui selle väljendamisviis on lapselikult ebakorrektn.

27. Mõista mõnikord silma kinni pigistada.

28. Ole ise kohustuste täitmisel täpne ja õpeta huvitavalt. Ole õpilastele eeskujuks ka eraelus.

29. Paistku sinu päike mitte ainult õigete, vaid ka ülekohtuste peale.

30. Hoia oma närve.

Läbirääkimistest kõne kohta võttis osa ka Soome koolivalitsuse nõunik Alfred Salmela, kes ütles, et talle mu mõtetest kõige rohkem meeldivad kaks: huumori tähtsus kasvatases ja nõuanne õpetajaile vajaduse korral silmi kinni pigistada. Ta põhjendas seda pikemas sõnavõtus.

(Järgneb)

SISUKORD

Kalju Leht. Toimetajamõtisklus	3
Heino Rannap. Vanimad pedagoogikaajakirjad Eesti koolielu valgustajatena ..	5
Harri Kelder. Ehk oleks lahendus õppekirjanduse standardimine	16
Kalju Leht. Massikommunikatsioonid kui pedagoogiline probleem	21
Leo Villand. Õpetaja Eesti kultuurimaastikul	26
Sirje Kuuskmäe. Kooliuuenduslases nr 21–30 ilmunud tööde bibliograafia	49
Andres Vahisalu. Jõulutee	60
Katkend Märt Raua raamatust “Eesti kool aegade voolus”	61